

**ИЛМ-ФАН
ФИДОЙИСИ –
ЗАҲМАТКАШ
ОЛИМ**

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ИЛМ-ФАН ФИДОЙИСИ – ЗАҲМАТКАШ ОЛИМ

Ҳасанов Саидбек Рустамович

таваллудининг 75 йиллиги муносабати билан унинг ёрқин хотирасини
эъзозлаш мақсадида юзага келган эътироф ва эҳтиром
мақолалар жамланмаси

Тошкент

“VNESHINVESTPROM”

2020

УЎК: 821.512.133

КБК: 83.3(5Ў)

Ушбу китобда халқимиз истиқболи ва маърифати йўлида катта ишларга қўл урган, ўзбек архивишунослигининг махсус илмий йўналишига асос солган олим, Республика маънавият марказининг тарғиботчиси, Халқаро Музейлар ташиқоти “ИКОМ” аъзоси, ЎзРФА музейларини мувофиқлаштирувчи кенгаши раиси, “Адабиёт кўзгуси” илмий тўпламининг бош муҳаррири, “Мозийдан садо”, “Сино” журналлари таҳрир ҳайъати, Шарқшунослик университетининг “Шарқшунослик”, ЎзРФА Шарқшунослик институтининг “Мерос”, Канада давлатининг *International journal “Euro American Scientific Cooperation”* журналлари таҳририяти аъзоси ва бир неча илмий кенгашлар аъзоси бўлган, Ўзбекистон Республикаси “Дўстлик” ордени соҳиби, Халқаро Бабтин мукофоти (Қувайт Давлати) ва Бобур номидаги Халқаро мукофот лауреати, филология фанлари доктори, профессор Ҳасанов Саидбек Рустамович таваллудининг 75 йиллиги муносабати билан хотирлаш мақсадида замондошлар дил сўзлари жамланган.

Зеро илм ва меҳнати билан шараф топган, одамийлиги олимлигидан устун бўлган, бу беназир инсонда ибрат оладиган жиҳатлар бисёр.

Тўпловчи ва нашрга тайёрловчилар:

Абу Райхон Беруний номидаги
Шарқшунослик институти етакчи
илмий ходими, ф.ф.д.
Жиззах ДПИ доценти, ф.ф.н.
Жиззах ДПИ доценти, ф.ф.н.

Жалолиддин Жўраев
Нодира Соатова
Сурайё Эшонкулова

Бош муҳаррир:

Ўзбек тили ва адабиёти факультети декани, ф.ф.н. Сунатулла Соипов

Масъул муҳаррир:

Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси мудири, ф.ф.д., проф. Шоира Дониёрова

Тақризчилар:

Жиззах ДПИ доценти, ф.ф.н. Жамолиддин Жўраев
Олий тоифали ўқитувчи, ф.ф.н. Мадина Матякубова
Жиззах ДПИ катта ўқитувчиси Сурайё Дўстова

Ушбу китоб Абдулла Қодирий номидаги Жиззах давлат педагогика институтининг Илмий-техник кенгаши (5–сонли баённомаси, 23 сентябрь 2020 йил) қарори асосида нашрга тавсия этилди.

КИРИШ СЎЗИ

Устозга эҳтиром!

Шарипов Шавкат Сафарович,
*Абдулла Қодирий номидаги Жиззах ДПИ ректори,
педагогика фанлари доктори, профессор*

Саидбек Ҳасанов ўзбек адабиётшунослиги, адабий манбашунослиги, музей архившунослиги ва шарқ халқлари адабиёти бўйича кўзга кўринган ҳамда ўзига хос мактаб яратган йирик олимдир. Республика маънавият марказининг тарғиботчиси, Халқаро Музейлар ташкилоти “ИКОМ” аъзоси, ЎзР ФА музейларини мувофиқлаштирувчи кенгаши раиси, “Адабиёт кўзгуси” илмий тўпламининг бош муҳаррири, “Мозийдан садо”, “Сино” журналлари таҳрир хайъати ва бир неча илмий кенгашлар аъзоси бўлган, Ўзбекистон Республикаси “Дўстлик” ордени соҳиби, Халқаро Бабтин мукофоти (Қувайт Давлати) ва Бобур Халқаро мукофоти лауреати, филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов 1945 йил 28 сентябрда Тошкент вилоятининг Ингирйўл шаҳрида дунёга келди. У ўрта мактабда ўқишни тугаллагач, ҳозирги Ўзбекистон Миллий университетининг араб филологияси факультетида таҳсилни давом эттирди.

С.Ҳасановнинг меҳнат фаолияти ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейида лаборантликдан бошланган. У бу ерда илмий ходим, бўлим мудири, директор ўринбосари, музей директориғача бўлган йўлни босиб ўтди. Профессор Ҳамид Сулаймонов раҳбарлигида “Бобурнинг “Аруз рисоласи” мавзuida номзодлик ишини ёқлади. Олим диссертацияда Бобурнинг арузга онд асарини монографик тарзда тадқиқ этди. 1990 йили эса “Алишер Навоийнинг “Саъбаи сайёр” достонининг қиёсий-типологияк таҳлили” мавзuida докторлик диссертациясини ҳимоя қилди.

Истиқлолдан кейинги йиллар С.Ҳасанов учун Бобур ижодиётини янада кенгрок тадқиқ ва тарғиб этиш даври бўлди. У шоирнинг “Мубаййин” асарини тўла ҳолда нашр эттирди. Шунингдек, Хожа Ахрор ёзган “Волидия” асарининг Бобур таржимасини ҳам нашрдан чиқарди. “Бобурнома”нинг мукаммал наирини амалга оширди. Бу ишлари илмий жамоатчилик томонидан ўзбек адабий манбашунослиги ва матншунослигининг муваффақияти сифатида баҳоланди.

Олимнинг “Навоийнинг етти тухфаси”, “Роман о Бахраме” монографиялари ва бошқа изланишлари ўзбек адабиётшунослигига муносиб ҳисса бўлиб қўшилди. “Комрон Мирзо” “Девон” китобларининг нашр этилиши, “Жавоҳир ул-хикоёт”, “Арбаъийн ҳадис”, “Мўъжаз ул-хикоят” рисолалари маданий меросимиз ва маънавий қадриятларимизни тарғиб қилиш, мустақиллигимиз қадрини ёш авлод онгига сингдиришга яқиндан хизмат қилиб келмоқда.

С.Ҳасановнинг илмий раҳбарлигида Ўзбекистонда биринчи бор ёзувчилар архиви ташкил этилди. У ўзбек архившунослиги махсус илмий йўналишига асос солди. Олимнинг етакчилигида республика ёзувчилари архиви адабиёт музейи фондида жамланиб, илмий тавсифлари амалга оширилди. Жумладан, Ҳамза архивининг уч жилдлик тавсифи чоп этилди. Бундан ташқари “Саводхонлик луғати”, “Ахлоқи замима”, “Бобур ҳаёти ва ижоди” асарлари олимнинг мактаб ва олий ўқув юртлиари тизимини янги адабиётлар билан татминлашга қўшган хиссасидир.

Шулар билан бир қаторда С.Ҳасанов хорижий кўлёма фондларидаги мумтоз ўзбек адабиёти намоёндалари асарларини қидириб топиш, фотонусхаларини келтириш бўйича ҳам талайгина ишларни амалга оширган. Жумладан, ўтган асрнинг 70–йилларида профессор Ҳамид Сулаймонов билан биргаликда Ҳиндистонга уч бор экспедиция уюштирилди. Натижада, ҳали кўпчиликка номи яхши таниш бўлмаган Ҳофиз Хоразмий, Саййид Қосимий, Дийда, Азфарий сингари ўнлаб сиймоларнинг номлари кашф этилди. Ўтган йили Саидбек Ҳасановнинг ҳаракатлари билан Эрон Ислому Республикаси миллий кутубхонасида сақланаётган Бобур асарлари куллийти нухаси Ўзбекистонга олиб келинди. Бу республикамиз илмий ҳаётида катта воқеа бўлди. Яна АҚШнинг Огай штати Цинцинатти шаҳридаги Санъат музейига ҳам сафар қилинди. Музейда бобурийлар сулоласи билан боғлиқ бўлган 90 га яқин асарлар сақланаётганлиги аниқланди. Улар илк бор ўзбек илмий жамоатчилигига маълум қилинди. Айни кунларда унинг раҳбарлигида АҚШ, Россия, Эрон, Туркия сингари давлатлар олимлари ва илмий муассасалари билан ҳамкорлик ишлари бошлаб юборилган.

Саидбек Ҳасанов Жиззахда Ҳамид Олимжон уй–музейини ташкил этишда ҳам фаол иштирок этган. Шунингдек, Ҳамид Олимжон архиви тавсифини амалга ошириш, бу материалларни илмий жамоатчиликка етказишда ҳам С.Ҳасановнинг хизматлари катта бўлди. Бу билан бир қаторда Насрулло Охундий, Назир Сафаров каби қатор жаззахлик шоир ва адиблар асарларини музейнинг Ўзбекистон ёзувчилари архиви фондига келтиришда жонбозлик кўрсатди. С.Ҳасановнинг Жиззах илмий ва адабий ҳаёти билан боғлиқ фаолиятининг яна бир жиҳати малакали филолог ходимларни тайёрлашга қаратилган. Унинг раҳбарлигида жаззахлик Н.Расулзода, Н.Соатова, С.Соипов, С.Эшонқулова, Ж.Жўраев номзодлик, Ж.Жўраев номзодлик ва докторлик диссертацияларини ёқладилар. Сўнгги шогирди Жиззах ДПИ катта ўқитувчиси С.Дўстова филология бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертациясини ҳимоя қилиш арафасида.

Юқоридагилардан ҳам кўриниб турибдики, Саидбек Ҳасанов ўзбек адабиётшунослиги, адабий манбашунослиги, шунингдек, музей архившунослиги ва шарқ халқлари адабиёти бўйича кўзга кўринган ҳамда ўзига хос мактаб яратган йирик олим бўлиш билан бирга, Жиззах илмий адабий мактабини шакллантирган олим сифатида ҳурмат ва эҳтиромга лойик.

Ушбу тўнлам мухтарам фидой олимимизнинг порлоқ хотираси ва Житзах давлат педагогика институтига етказиб берган олимлари учун миннатдорчилик тухфаси натижаси ўлароқ чоп қилинмоқда.

ҚЎЛЁЗМАЛАР ФОНДИДА¹

Қаюмов Азиз Пўлатович,
филология фанлари доктори, академик

Навоний номидаги Давлат Адабиёт музейининг директори бўлиб ишлаган марҳум профессор Ҳамид Сулаймоннинг (1909–1978) саъй- ҳаракатлари билан 1978 йили Адабиёт музейи базасида Қўлёзмалар институти тузилган эди. Адабиёт музейи эса бу институтнинг таркибий бўлаги бўлиб қолган.

Модомики, институт Қўлёзмалар институти деб аталган экан, асосий вазифа қўлёзмалар устида ишлаш бўлади. 1979 йили институт фондида 3000 га яқин қўлёзма китоб ва шунча тошбосма китоблар бўлган. Биз бу фонднинг – бошлиғи Б.Ҳасанов билан маслаҳатлашиб, фондни бойитиш, қўлёзма ва тошбосма китобларни, дастлабки, илмий ишловдан ўтказиш режаларини ишлаб чиқдик. Кейинчалик бу фондни иккига ажратдик.

Қўлёзма китоблар фонди алоҳида хоналарга жойлаштирилди. Унинг эгаси марҳум Абдувоҳид Шокиров. Тошбосма китоблар, фото нусхалар фонди эса Бобоҳон Қосимхоновга топширилди. Булар ҳар иккаласи ҳам ишга етдиқатли, билимдон мутахассислардир. Б.Ҳасанов бўлим бошлиғи сифатида уларнинг кундалик ишларига бошчилик қилар, қўлёзма ва тошбосма китобларнинг, дастлабки илмий ишловини уюштирарди. Айни замонда у араб тилидаги қўлёзма китобларнинг илмий таърифини тузишда қатнаша бошлади.

Даставвал, фондлар учун катта инвентарь дафтари буюртма берилди. Уларни босмаҳона тезда тайёрлаб берди. Қўлёзма китобларнинг инвентарь дафтарларини Абдувоҳид Шокиров тўлғазар эди. Унда ҳар бир қўлёманинг инвентарь рақами қўйилади. Китобнинг номи ёзилади. Агар бир муқова остида бир неча асар бўлса, улардан биринчисининг номи кўрсатилади. Яна ушбу қўлёмаларга оид бошқа маълумотлар инвентарь дафтарига киритилади. Тошбосма китобларнинг инвентарь дафтарини илмий ходим Маъмура Рашидова хусни хат билан ёза бошлади. Кейинчалик бу ишни Бобоҳон Қосимхонов амалга ошира борди. Эндиги вазифа карточка каталогларини яна бир бор текшириб чиқиш ва тўлдиришдан иборат. Битта қўлёзмага бир неча карточка тўлғазилади: 1) Инвентарь номери бўйича; 2) Асарнинг ёзилган тили бўйича; 3) Асарнинг номи бўйича; 4) Агар маълум бўлса, муаллифнинг номи

¹ Ушбу мақола А. Қаюмов, С.Ҳасановнинг “Олим ва фозил Ботирбек Ҳасанов” номли китобидан олинди. –Т.: ЎзР ФА Алишер Навоний номидаги Давлат Адабиёт музейи, 2002. 24-27; 20-21 бетлар.

бўйича. Кейинчалик эса яна асар предмети бўйича ҳам карточка тузиш мўлжалланди. Қўлёзмалар институтида Муҳаммаджон Ҳақимов бош бўлган комиссия аҳолининг қўлидаги қўлёзма ва тошбосма китобларни муттасил сотиб олиш билан шуғулланар эди.

Бу комиссиянинг ишида институтнинг барча ходимлари иштирок этганлар. Шунинг учун ҳам қўлёзма ва тошбосма китоблар фонди доимо тўлдириб борилди. 1989 йили институт фонди 15.000 га яқин китобга эга бўлди.

Ана шу фонднинг кундалик ишларини уюштириш, карточка каталоглари, инвентарь дафтарига киритилаётган маълумотларнинг илмий жиҳатдан тўғри ва асосли, техник жиҳатдан пухта бўлмоғини таъминлаш бўлим мудири Ботирбек Ҳасановга юклатилган эди.

Қўлёзма китобларнинг жонқуяр мутахассиси бўлган бу олим доим фонд жойлашган хонанинг биринчи бўлагиде узун стол ортида ўтириб, тинимсиз ишлар эди. Жазирама ёз иссиғида ҳам, қаҳратон қиш кунларида ҳам бу хона нам, қоронғу ва салқин бўлар эди. Қачон қирсангиз китоблар ҳиди, ярим нам ҳаволи хонада олимнинг китобларга қўмилиб ўтирганини кўрарди киши.

Ҳар ҳолда тузилган режалар амалга ошди. Бўлим ходимлари карточкаларни тузиб чиқдилар. Йиллар давомида ўн минглаб каталог карточкалари тўлғазилди. Улар юқорида кўрсатилган тартибда алифбе асосида териб чиқилди. Инвентарь дафтарлари ҳам тўлдирилди. Янги олинаётган китобларни ҳам шундай йўсинда, дастлабки, илмий ишловдан ўткази борилди. Лекин фонд учун ғоят зарур бўлган китобларни қимёвий ишловдан ўтказувчи, уларнинг йиртиқ, эскирган жойларини тикловчи ва муқова қилувчи лаборатория йўқ эди. Ҳаммамиз шунинг изтиробини чекар эдик. Аиниқса, бўлим мудири Ҳасанов бунинг азобини кўп торган. У бир неча мартаба шундай лаборатория тузиш тўғрисида таклифлар тайёрлаган, унинг лойиҳаларини ишлаб чиққан. Аммо бу ишлар амалга ошмай қолди.

Фақат бу эмас. Биз икки мартаба юқори идораларнинг топшириғига кўра, Тошкентда қўлёзмалар институти учун янги иморат қуриш, бу иморатда қўлёзма ва тошбосма китобларни замонавий шароитда асрамоқ учун нималар кераклиги тўғрисида муфассал таклифлар тайёрладик. Бу ҳужжатларнинг лойиҳаларини Қўлёзмалар фондининг бошлиғи Ботирбек Рустамович ўз қўли билан ёзган. Уларда фонд сақланиши лозим бўлган иморатнинг ҳажми, унда қандай температура бўлмоғи; ўқув зали, унинг фондга яқинлиги; лабораториялар, улар учун керакли асбоб-усуналар; нодир қўлёзма китобларнинг қўчириладиган нусхалари; картотека қўйиладиган жойлар; илмий ходимларнинг илмий истифода этмоғи учун нима керак бўлса, ҳаммаси кўзда тутилган эди. Бу таклифлар, лойиҳалар, мўлжал ва орзулар ҳаммаси қўлёзма китобларнинг билимли мутахассиси, унинг қадршуноси Ботирбек Рустамович Ҳасановнинг юрагидан ўрин олган энг азиз умид ва ниятлар бўлган.

Шунин муболагасиз қайд этмоғим керакки, ЎзР ФА Қўлэмалар институтининг ҳар бир ходимаси ва ходими институт директоридан тортиб то аниқ олинди Утирган вахтергача ҳамма қўлэма ва тошбосма китобларнинг жонкуяр ҳомиёси эдилар. Улар шу азиз китобларни яхши асраш, авайлаш, уларни кўпроқ йиғиш, илмда фойдаланиш тўғрисида ўйлар, ташвиш чекар, шу билан яна эдилар.

1998 йилда Ўзбекистон Фанлар Академиясининг ўша вақтдаги раҳбари фармойиш чиқариб, Қўлэмалар институтининг фаолиятига чек қўйдилар. Бунинг ҳақиқий сабаби менга маълум эмас. Ўша йили 1 сентябрдан биноан Қўлэмалар институтидagi қўлэма ва тошбосма китоблар фонди ЎзФА йеруний номли Шарқшунослик институтига берилди. Бир қисм илмий олимлар шу институтга ўтказилди. Шу жумладан Ҳасанов ҳам шу институтга нига ўтказилди.

Айрим илмий ходимлар ЎзР ФА Тарих институтига, баъзилари Тил ва адабиёт институтига ўтказилди. 1991 йилда Қўлэмалар институтидан Навоий номли Адабиёт музейи ажратилган ва алоҳида илмий – маърифий муассаса сифатида иш тутмоқда эди. Бу Адабиёт музейининг директори этиб талантили адабиётшунос олим, ғайратли ташкилотчи, филология фанлари доктори Саидбек Рустамович Ҳасанов тайинланган эди. Бу олим Ботирбек Рустамович Ҳасановнинг укаси дидир. Оға–ини олимлар узоқ йиллар давомида Қўлэмалар институтининг илмий фаолиятини ташкил этиш ва ривожлантиришда самарали ишлар қилишган...

Ҳозир Янгийўл шаҳрининг қоқ ўртасида 10–ўрта мактаб Алишер Навоий номи билан аталган. Бу мактабда ўқиб таълим олган ўқувчилардан айримларининг Алишер Навоий ижоди билан шуғулланувчи мутахассислар бўлиб етишгани ҳам диққатга сазовордир. Улар ичида уч оғайни олимлар — филология фанлари докторлари Алибек Рустамов, Ботирбек Ҳасанов, Саидбек Ҳасановларини, филология фанлари докторлари Эргаш Фозилов, Ориф Усмоновларни кўрсатиш мумкин, Уларнинг икитаси – Алибек Рустамов ва Эргаш Фозиловлар Ўзбекистон Фанлар Академиясининг академикларидир. 1997 йил ёзда Янгийўл шаҳрида ана шу мактабда бир маҳаллар ўқиб уни битириб чиққан ва ҳозирда Ўзбекистоннинг таниқли олимлари бўлиб етишган бир неча олимлар билан мактаб ўқувчилари ва ўқитувчиларининг учрашуви бўлиб ўтди. Учрашувда Ўзбекистон Фанлар Академияси Қўлэмалар институту олимларидан бир нечалари ҳам иштирок этдилар.

Мактабда зал ва йўлақлар азиз меҳмонларга табрик ёзилган шиорлар билан безатилган. Ҳаммада хурсандлик кайфияти ҳукмрон. Зални тўлғазиб Утирган ёшлар ичида Янгийўл шаҳридаги бошқа мактабларнинг юқори синф ўқувчилари, муаллимлар, шаҳар ҳокимияти вакиллари ҳам бор. Йиғилиш катнашчилари, аввало, филология фанлари доктори Ҳамидулла Дадабоевнинг сўзини тингладилар. Бу киши Қўлэмалар институтида ва ундан ажралиб чиққан Навоий номли Адабиёт музейида ишлар эдилар. Ҳамидулла Дадабоев ўз сўзида академиклар А.Рустамов, Э.И.Фозилов, Ботирбек ва Саидбек

Ҳасановларнинг Ўзбекистон филологиясига қатта улуш бўлиб қўшилган илмий асарлари тўғрисида қисқача, аммо мазмундор ва мароқли ҳикоя қилиб берди.

Сўнгра Ботирбек Ҳасанов ва Эргаш Фозиловлар сўзга чиқдилар. Улар ушбу мактабдаги ўқувчилик йилларини ҳавас билан эсладилар. Ўзларига дарс берган марҳум ўқитувчиларнинг нурли хотирасига эъзоз ва ҳурмат изҳор этдилар. Сўнгра барҳаёт ўқитувчиларга ҳурмат ва миннатдорлик билдириб, уларга узоқ умр ва улкан ютуқлар тиладилар. Йўгин охирида мен ҳам гапирдим. Бу учрашув авлодлар учрашувидир. Унда иштирок этаётган ёки иштирок этолмаган олимлар ушбу мактабнинг собиқ ўқувчилари Ўзбекистон илмининг пешқадам арбобларидир. Улар бизнинг улуғлашимиз ва мактовларимизга муҳтож эмаслар. Бугунги учрашувдан мақсад шу зални тўлдириб ўтирган ёш авлоднинг диққат назарини ана шу олимларнинг ибратли фаолиятига тортмоқдир. Агар шу ёшлар қалбида шу учрашув туфайли ана шу олимлар изидан бормоққа иштиёқ учқуни тушса, сўнгра бу ёшлар шу йўлни танлаб ўз собиқ мактабларининг ишини давом эттирмоққа бел боғласалар, бу учрашув натижалли бўлди, деб хулоса қилсак арзийди.

БИР УМРЛИК САДОҚАТ

Султонов Хайриддин Мадриддинович,
*ёзувчи, Ўзбекистон Республикаси Президентининг
ижодий ишлар бўйича давлат маслаҳатчиси*

Таниқли адабиётшунос олим, филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасан ҳақида ўйлаганимда, улуғ аждодларимизнинг қадимий меросини умр бўйи садоқат ва ҳурмат билан ўрганиб, бу бебаҳо бойликни мамлакатимиз ва хорижда кенг тарғиб қилишга муносиб ҳисса қўшиб ўтган заҳматқаш бир инсон сиймоси кўз ўнгимда гавдаланади.

Саидбек Ҳасан адабиёт илмининг энг қийин ва масъулиятли жабҳаси бўлмиш манбашунослик, матншунослик соҳасини танлади ва қарийб эллик йиллик илмий-ижодий фаолияти давомида бу борада фидокорона меҳнат қилди.

Дарҳақиқат, қадимий кўлёмаларнинг чангини ютиб, кўз нури, қалб кўрини бағишлаб уларни ўрганиш, бундай нодир маънавий хазинани бугунги авлодларга етказишдек оғир ва машаққатли ишга ҳар қандай инсоннинг ҳам билим ва салоҳияти, энг асосийси, сабр-тоқати етмайди.

Устоз олим Саидбек Ҳасаннинг илмий асарлари, уларнинг ибратли фазилятлари ҳақида у кишининг ҳамкасблари, шогирдлари ўз фикрларини айтганлар ва яна айтадилар, албатта.

Мен бугунги имкониятдан фойдаланиб, домланинг мумтоз ўзбек адабиётини чуқур тадқиқ этиш ва оммалаштиришдаги катта хизматлари ёгурида мухтасар тарзда тўхталмоқчиман.

Саидбек Ҳасан адабиётшунослик оламига кириб келган ўтган асрнинг паттавининчи йилларида мумтоз адабиётимизнинг пири комиллари бўлган кўп улуг алломалар тер тўкиб қилардилар.

Алишхон Қюмоов, Иззат Султон, Алибек Рустамов, Мақсуд Шайхзода, Ҳамид Сулаймон, Суйима Ганиева, Абдуқодир Ҳайитметов, Наган Маллаев, Гулом Каримов, Порсо Шамсиев, Субутой Долимов каби атоқли олимлар даврасидан, Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов таъбири билан айтганда, ана шундай буюклар қаҳқашонидан муносиб ўрин олиш осон иш эмас эди.

Саидбек ака кўҳна адабий меросимизни кунг ва ихлос билан ўрганди. Буюк мутафаккир Алишер Навоий ижодини қандай эъзозласа, улуг аллома, шоир ва давлат арбоби Захириддин Муҳаммад Бобур меросига ҳам шундай чексиз меҳр кўйди. Мумтоз адабиётимизнинг энг мураккаб асарларини ҳам бугунги ўқувчилар тушуниб ўқийдиган ҳолатга келтиришга, уларни катта адаблар билан нашр этишга бекиёс ҳисса қўшди.

Мустабид тузум даврида Бобур Мирзо номи ва меросига ноҳолис, ғаразли муносабатда бўлингани, бобуршунослар бошида ҳам кўп калтаклар синганини катта авлод вакиллари яхши эслайдилар.

Саидбек ака турли тақик ва тазйикларга қарамай, мана шундай оғир даврларда ҳам ҳар йили Бобур Мирзо таваллуд топган февраль ойида бобуршуносликка оид турли материалларни ўзбек ва рус тилларида мунгазам эълон қилишнинг имконини топар эди. Бобур Мирзо асарларининг илмий таҳлилига бағишланган бу мақолалар сирtdан қараганда, соф академик руҳда бўлса-да, уларда муаллифнинг улуг бобомизга бўлган самимий меҳри ва эҳтиромни барқ уриб турар эди.

Саидбек Ҳасаннинг илмий фаолияти, айниқса, мустақиллик йилларида янада жўшқин тус олди.

Мен у киши билан Бобур номидаги халқаро жамоат фондида ҳамкорлик қилган даврларимизни, хусусан, адабиётимиз тарихидаги муайян шахс ҳаёти ва фаолиятига бағишланган биринчи қомус – “Захириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси”ни тайёрлаш жараёнларини яхши эслайман.

Бобур Мирзо ижодининг чинакам мухлислари томонидан жамоатчилик асосида тайёрланган ушбу энциклопедияга киритилажак ҳар бир мақола кизгин баҳс ва мулоҳазалардан ўтар, шундай вазиятда энг муҳим, ҳал қилувчи фикрни, албатта, Саидбек акадан кутар эдик. Фикрнинг аниқлиги ифоданинг аниқлигига замин яратади, деганларидек, Саидбек ака ўз фикрини ҳар доим қисқа ва лўнда, лекин ғоят ишончли тарзда баён этарди. Мен домланинг илмий асосланган позициясига, унинг вазминлик ва салмоқ билан гапиришига ҳаминша ҳавас билан қарар эдим.

Саидбек ака мамлакатимиз олимлари билан бир қаторда, мисрлик Магида Махлуф, афғонистонлик Шафиқа Ёркин, япониялик Эйжи Мано,

хиндистонлик Мансура Ҳайдар, озарбайжонлик Рамиз Аскер, германиялик Клаус Шонинг, россиялик Ия Стеблева сингари жаҳоннинг турли минтақаларидаги бобуршунослар билан мунтазам мулоқотда бўлган, улар билан илмий ҳамкорлик алоқаларини ўрнатган, бир сўз билан айтганда, халқаро миқёсда эътироф этилган йирик тадқиқотчи эди.

Бугун айнан Саидбек Ҳасандек фидоий, фозил зотларнинг заҳматли ва беғараз меҳнатлари туфайли Ўзбекистон – бобуршунослик маркази сифатида дунёда тан олинди.

Домланинг энг муҳим фазилатларидан бири – бу, ўз ишига, сўвган касбига, устозларига, ўзининг ҳаётий принципларига садоқат эди, деск, адашмаган бўламыз.

Саидбек ака 1968 йилда Ўзбекистон Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейида лаборант бўлиб ишга кириди ва бутун меҳнат фаолиятини мана шу даргоҳга бағишлади.

Бу табаррук масканда у ўз хотирасида бутун умр ардоқлаб, улуғлаб ўтган устози, атоқли олим Ҳамид Сулаймон билан бақамти меҳнат қилиб, бой билим ва тажриба орттирди. Ҳамид Сулаймон домладан сўнг мижоли адабиёт чароғбони, фидоийлик тимсоли бўлиб, ушбу муассасага узоқ йиллар раҳбарлик қилди, музей экспозициясини бойитиш, унинг илмий салоҳиятини ошириш, моддий-техник базасини мустаҳкамлаш учун жонбозлик кўрсатди.

Сўнгги чорак аср мобайнида ғоят самарали меҳнат қилган олим илгари ўрганиш ҳам, эълон қилиш ҳам мумкин бўлмаган жуда кўп ноб тарихий асарларни илмий истеъмолга киритиш, нашрга тайёрлаш учун ўзини аямасдан хизмат қилди. Ўзи сингари камтар ва заҳматкаш, илмга меҳр қўйган погирдлар тайёрлади.

Саидбек ака худди Бобур Мирзо сингари ҳаётга катта завқ ва ҳайрат билан қарайдиган, риндона кайфияти устувор инсон эди. У киши билан бир бор сўзлашган одам унинг дилкаш суҳбатларини доимо соғиниб яшарди.

Адабиётшунослик, хусусан, навоийшунослик ва бобуршунослик фанида, ҳаётда инсонийлик илмида ўзидан ўчмас из қолдирган устоз Саидбек Ҳасан домламизнинг ёрқин хотирасини ҳамиша миннатдорлик билан эслаймиз.

ТОЛМАС БОБУРШУНОС ВА БОБУРИЙШУНОС ЭДИ...

**Машрабов Зокиржон Машрабович,
Бобур номли халқаро жамоат фонди раиси,
Ўзбекистон Республикасида хизмат
кўрсатган маданият ходими**

XX асрда Ўзбекистонда Алишер Навоий ва Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва ижодини ўрганишда анча-мунча ишлар қилинди. Алишер Навоийнинг ўн беш ва йигирма жилдлик куллийлари нашр этилди. Бобуршуносликка оид рисола ва тадқиқотлар чоп этган бўлсалар-да, истиқлол

йилларигача Бобуршунослик илми шаклланиб улгурмади. 1991-2010 йиллар оралигида яратилган Бобур ҳаёти ва ижоди ҳақидаги академик, илмий-оммабоп нашрлар, бадий-адабий асарлар туфайли Бобуршунослик илми шаклланди. Бу хайрли ишда олим Саидбек Ҳасанов ҳам фаол қатнашди.

Унинг номзодлик иши ва илк матншунослиги махсули ҳам Заҳириддин Муҳаммад Бобур билан алоқадордир. Номзодлик диссертациясининг мавзуси ҳам Бобур Мирзонинг “Аруз” рисоласи асарига бағишланган эди.

Саидбек Ҳасанов фаолияти кўпқирралидир: у узоқ йиллар Ўзбекистон Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи директори вазифасида хизмат қилди. Босиқлик, самимийлик ва кўнгилчанглик Саидбекка хос раҳбар сиймосини нурлантириб турарди. *Хайрихоҳлик – барчага нисбатан!* - шиорига амал қиларди.

Олим сифатида Бобур ва бобурийшуносликкагина эмас, навоийшуносликка ҳам Саидбек Ҳасанов салмоқли ҳисса кўшди.

У раҳбарлик қилган Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи Республикамиз илмий марказларидан бири бўлиб, унинг кўллаб-қувватлаши билан ўнлаб ёшлар фан номзодлари бўлдилар: Жалолоддин Жўраев, Сунатулла Сойипов, Озодбек Алимов, Маъмура Рашидоваларнинг матншунослик соҳасидаги хизматлари Саидбек Ҳасановнинг доимий рағбатлантиришлари туфайли бўлди.

Мухими умр бўйи Саидбек Ҳасанов асосан бобуршунослик ва бобурийшунослик билан машғул бўлди. Бобур ва бобурийлар ҳақида кўплаб илмий тадқиқот асарлари яратди ҳамда ушбу нашрларини ўзбек ва рус тилларида амалга ошириб ҳормай-толмай меҳнат қилди.

Агар муболага дейилмаса академик Азиз Қаюмовдан кейин Бобур ва бобурийлар ҳақида мунтазам қалам тебратган олим бу профессор Саидбек Ҳасанов бўлди. Ўтган асрнинг 80-йилларидан бошлаб, Бобур ва бобурийлар асарларини тадқиқ ва нашр эттириш борасидаги етакчилик ҳам Саидбек Ҳасановда бўлди. Бобур девонини қайта-қайта ўзбек ва рус тилларида нашр эттириш, бобуршуносликдаги машхур матнларни: “Бобурнома”нинг Эйжи Мано ва Порсо Шамсиевлар нусхаларини Техрондаги Гулистон музейида сақланаётган “Бобур Куллиёти”га қиёсан, яъни уч нусха асосида энг мукамал ва энг ишончли нусхасини яратиш Саидбек Ҳасановга насиб этди.

Саидбек Ҳасанов матншунослик илмий ҳақиқатига содиқ қолиш учун хиндшунос Ансориддин Иброҳимов ва Шафоат Сотқиновадан амалий ёрдам олиб, хиндча сўз ва иборалар аслиятини тиклашга ҳам унумли ҳаракат қилди.

Олимнинг “Заҳириддин Муҳаммад Бобур” рисоласи, академик Азиз Қаюмов билан ҳамкорликдаги “Бобур ижодиёти” тадқиқоти, “Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси”даги ўнлаб сара мақолалари унинг ХХI аср бобуршунослик илмига кўшган улкан ҳиссаларидандир.

“Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси”ни тузиш ишига Бобур фонди раёсати киришгач, Саидбек Ҳасанов ҳам бу хизматга камарбаста бўлди. Ўзи бошлиқ адабиёт музейининг яхши ходимларини бу хайрли хизматга жалб

этиб, комус яратилишидаги ташкилий ва илмий юмушларида фаол хизмат қилди.

Филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов таъқли олим Алибек Рустамов билан ҳамкорликда Бобурнинг фикр соҳасидаги “Мубайин” асарини аввал қисм-қисмлаб, сўнгра бир китоб сифатида такрор-такрор нашрга тайёрлади, луғат ва изоҳлар тузди, шарҳлади, фн номзоди Ҳамидбек Ҳасанов билан бирга асарнинг замонавий табилини амага оширди.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ўғли Комрон Мирзо “Девн”и илмий матнини тузиб, нашр эттирди.

Ушбу ноёб асарларни ҳар томонлама ўрганиш, айниқса, ёш авлodge ислом дини моҳиятини англатишда, уларни диний экстремизм хавфидан сақлаб, баркамол инсонлар қилиб тарбиялашда катта аҳамият касб этади.

Бобур ҳаёти ва ижодини кенг миқёсда, илмий теранлик ва аниқлик билан ўрганиш; халқимизни Бобур сингари улуғ давлат арбоби, шоири, олим билан таништириш ва унинг ижодидан баҳраманд этишдек буюк хизматлари учун Саидбек Ҳасанов 2004 йили Бобур халқаро мукофотини лауреатига сазовор бўлдилар.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур “Бобурнома”сига ишланган миниатюраларни нашрга тайёрлаш, унинг матнини рус, ўзбек ва инглиз тилларида тайёрлаш ишларида ҳам Саидбек Ҳасанов бош-қош бўлгани, сўзбоши ёзгани ва тузувчилиги илм аҳли – санъатшунослар ва адабиётшунослар ёдидан чиқмайди.

Афғонистон ҳудудида умргузаронлик қилган буюк Алишер Навоий, Мавлоно Лутфий, Камолиддин Бехзод, ал-Беруний, Бобораҳим Машрабларнинг қабр-мақбараларини излаб топиб, обод қилинишидан мамнун бўлган Афғонистон давлатининг раҳбарияти Бобур номли халқаро жамоат фондига Алишер Навоий билан боғлиқ бўлган анжуманни ўтатишда ёрдам беришимизни сўраган эдилар. Ушбу конференцияда биз профессор Саидбек Ҳасанов билан нафақат ўз маърузаларимиз билан қатъийдик, балки анжуманни ташкилантиришда Саидбек Ҳасанов ва фонд ходимлари билан бирга фаол иштирок этиб, Афғонистон Ислам Давлатининг президенти томонидан таъсис этилган Алишер Навоий номидаги халқаро мукофотга ҳам ўзбекистонлик олимлардан бири сазовор бўлишига мушарраф бўлинди.

Хуллас Ўзбекистонда энг таъқли бобуршунослар учта бўлса, уларнинг бири бобуршунос ва бобурийшунос, профессор Саидбек Ҳасанов эди.

Саидбек Ҳасанов Бобур номли халқаро жамоат фонди билан ҳамшиша илмий ва ташкилий алоқаларда бўлиб келди. У Бобур ижоди ташвиқотчиси ва тарғиботчиси сифатида ҳамшиша Андижонда, Бобур таваллуди кунларида фонд жамоасининг азиз меҳмони бўларди.

Бобур номли халқаро жамоат фонди ҳаётида юз берадиган илмий муаммоларни ҳал этишда ҳамшиша Азиз Қаюмов ва Саидбек Ҳасановлар тайёр турганликларини биз доим ёдда тутамиз.

Бобушунослар сафидаги норимиз Саидбек Ҳасановнинг порлок хотираси ҳмиша барҳаётдир.

NÂMI GİBİ HAKİKİ "BEY" HOCAM SAİDBEK HASAN İLE HATIRALARIM

Prof. Dr. Bilâl YÜCEL,
Cumhuriyet Üniversitesi,
Sivas / TÜRKİYE

Ata yurdunda ilk karşılaşmamız

Her insanın hayatında unutamadığı "ilk"ler vardır. 2008 senesinin Ağustos ayının ortaları. Kaf dağının ardındaki hayal ülkesine ilk seyahatim. İlk gençlik yıllarımda önce merak, ardından sevgi ve sonrasında büyük özlem duyduğum ata yurdunu yüreğimde daha büyütecek bir sahada çalışmayı meslek edinince, içimdeki kıvılcıklar tutuşup alevlenmiş ve hocalık hayatımla birlikte ateş koru hâline gelmişti. Muhterem Zakircan Meşreb hocamın riyasetindeki Babür Uluslararası Kamu Vakfı (Bobur Xalqaro Jamoat Fondi) tarafından Özbekistan'a davet edilince adeta dünyaar benim olmuş, sıra hasretimin sona ereceği günü sabırsızlıkla ve iple çeker olmuştum. Nihayet, Orta Asyanın en güzel başkentlerinden Taşkent'teyim. Hava limanından şehre girerken beni duygulandıran şey, Babür sokağı (Bobur ko'hasi) oldu. O andan itibaren hayalimde, muhteşem hükümdar Babür at üstünde, ben de bir at başı mesafe arkasında birlikte geziyorduk.

Taşkentte dikkatimi çeken ikinci hususiyet, şehre hâkim olan sükût ve sükûn idi. Küçük uçakların inebileceği genişlikte ve fakat adeta bomboş caddelerin iki yanında sıralı devâsâ ağaçlar ve arkasında heybetli binalar sessiz ve sâkin, biraz da soğuk ve hüzünlü, öylece duruyorlar. Bu havada ilk ziyaretimiz, Alî Şîr Nevâî Devlet edebiyat müzesi (Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi)ne oldu. İstanbuldan gelen meslektaşlarım Profesör Gülşen Seyhan Alışık ve Profesör Tanju Oral Seyhan hanımlarla birlikte müze müdürünün odasına girdiğimizde, bahçedeki Alî Şîr Nevâî heykeli cesametinde ve fakat son derece nâzik, kibar, sımsıcak, mütebessim gözlerinin içi gülen Saidbek Hasan bey bizi ayakta, şu sözlerle karşıladı:

– Ajbd vatanga xuş kelibsiz.

İşte o anda ata yurdun muhabbeti gönülmü ve ruhumu kapladı, ana vatanın kolları beni sımsıkı sarıp sıcaklığı içimi ısıttı. Müheykel bir âdem Saidbek hocam bütün samimiyetiyle, kardeş bağlılığıyla ve dost muhabbetiyle beni bağrına basıyordu. O ânı hiç unutmadım, unutmuyorum, ömrüm boyunca da unutmayacağım.

Sonrasında ikramlar ve tatlı bir sohbet, ardından müzeyi gezmemiz. Saidbek hocam her bölümü tek tek gezdiriyor ve her şeyi teferruatıyla anlatıyor. Babüre tahsis edilmiş bölümde o büyük hükümdarın heykeli var. Bir Babürşinas olan

Saidbek hocamla Babür hakkında sohbet ediyoruz. Sonra, Ali Şîr Nevâî bölümünde divanlara oturup serinliyor ve yorgunluk gideriyoruz.

Muazzam bir his seliyle gezdiğimiz müzeden ayrılırken Saidbek hocam, hazırladığı veya telif ettiği birkaç eserini (*Zahiriddin Muxammad Bobur*, ANNDDEM, Taşkent, Yazuvçi, 1994; *Bobur Lirikasi*, Taşkent, 1982; *Bobir Şe'riyatidan*, Taşkent 1983; *Zahiriddin Muhammad Bobur, Mahrami Asrar Tapmadım*, Taşkent 1993; *Risolai Volidiya*, Taşkent, 1991) bana hediye etti. Ben de Babür divanının dört elyazmasının (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No: 3742; Paris, Bibliothèque Nationale, No: Suppl. Turc. 1230; İstanbul, Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi, No: 2314/R. 741; İstanbul, Muallim Cevdet Nüşhası, No: K. 332) siyah-beyaz fotoğraflarının hepsini takımlar hâlinde müzeye hediye ettim. Bu fevkalâde dakikaların her ânını bol bol fotoğraf çektirerek kaydettik.

Unutulmaz bu hatıralarla Saidbek hocamdan, müzeden ve Taşkent'ten ayrılıp ilmî toplantılar için Andijana gittik. Oradaki sempozyum, Babür meydanı, Babür bağındaki devlet sanatçılarının tiyatrosu vs. ile dopdolu geçen Andijan günlerinde aklım hep Semerkant ve Buharada idi. Sempozyum komitesinden müsaade isteyip Taşkente geldim. Hayalimi gerçekleştirmek için kimden yardım isteyebilirdim? Bana yardım edebilecek yegâne dost, Saidbek hocam idi.

Müzeye gidip Saidbek hocama içimdeki yangını, Semerkant veya Buharayı görmek istediğimi anlattım. İstanbulla dönüş günüm yakın, zaman çok kısa idi. Saidbek hocam bir gün içinde ancak Semerkanta gidebileceğimi söyleyip nüfuzunu kullanarak tren bileti temin etmeye çalıştı. Heyhat! Bilet kalmamıştı. Boynumu büküp, gençlik hayalime elli dört yaşında bu kadar yaklaşmışken beni oraya göndermenin bir yolunu bulması için istirhamda bulundum. Özbekistana bir daha geleme-yebilirdim. Saidbek hocam birkaç yere telefon etti ve neticede, bu seyahati kaçak bir şekilde yapabileceğimi, bunun da riskli olduğunu söyledi. Sevinerek ve memnuniyetle "evet", dedim ve karşılaşacağım zorlukları kabul ettiğimi söyledim. Hocam, bilet işini hallettiği gibi, beni Semerkantta gezdirecek arabayla rehberi de ayarladı.

Saidbek hocamın yardımıyla ziyaret ettiğim Türk ve dünya ilminde, medeniyetinde, kültüründe ve sanatında mühim yeri olan Semerkantın ihtişamını anlatmaya gücüm yetmiyor. Registan meydanındaki Uluğ Bey, Şîr-dâr ve Telle-kâri medreselerinin her santimi çini sanatının ihtişamını aksettiriyor. Gûr-ı Emîr, harikulâde altın varak tezyinatıyla beni hayran bırakan ve duygulandıran türbe. Orada "Ey büyük Timur, sen Semerkanttan gelip benim doğduğum şehir Sivası yakıp yıktın ama bak, Sıvastian gelen bir hoca sana fatiha okuyor, ruhun şâd olsun büyük emir!" diyerek dua ettim. Türbeler külliyesi Şâh-ı Zindeyi, Semerkantın her tarafından görünen Timurun hatunu Bibi-Hanım külliyesini, Hoca Ahrâr-ı Velî türbesini, büyük muhaddis İmam Buhari külliyesini, Abdî-Derûnı, Rûh-âbâdı, İmam Mâturidî kabrini... büyük hayranlıkla, ecdada dualarla, Allah'a şükrederek ve Saidbek hocamı yâd ederek ziyaret ettim. Rûhun şâd olsun Saidbek hocam.

İlim Hayatında Yardımlaşmalarımız

İlim hayatım, Babürşinas Saidbek hocamla yollarımızı birçok kez karşılaştırdı. Babür hakkında çalışan iki ilim erbabı sıfatıyla bir nevi kader birliği etmiştik. 2013 senesi Haziran ayında Taşkentteki milletler arası konferansta tebligimi okuyacağım seksiyonda (section, bölüm, oturum) Saidbek hocam, başkan idi. Bilgisayar ve projeksiyondaki teknik aksaklıkların halledilmesi için gayretlerini, tebligimi okurken zamanı lehime kullanarak sonuna kadar hoşgörülle, sabırla, dikkatle ve gözlü tebessümüyle dinlemesini asla unutmuyacağım.

Sonraki yıllarda Babür divanını tekrar neşretmeyi planlayınca, geçen zaman içinde divanın yeni nüshalarına ulaşmayı arzu ettim. Babür divanının Ali Şîr Nevâî Devlet edebiyat müzesinde mevcut dijital kopyalarından bende bulunmayanları (Salar Jung, Jaydarabad, Tahran, Taşkent nüshalarını) Saidbek hocam bizzat kendisi, bazer de çalışanları veya Hamidbek Hasan vasıtasıyla gönderdi. Bu lütfekârlığı ve benim için son derece mühim ve kıymetli yardımları münasebetiyle minnetdarlığımı burada bir defa daha ifade ediyorum. Sonsuz teşekkürler muhterem hocam.

Gönül Tebessümüyle Vedamız

2017 seyesinin Ekim ayı sonlarında Saidbek hocamla Andicanda görüştük. İlmî toplantıların son günü ayın 28.inde akşam yemeği sonrasında güzel bir musiki grubunun icra ettiği nefis nağmeler, yüreğimi yerinden alıp bütün Asyada, Türk yurtlarında âdetta bulutların üzerinde uçuruyordu. Hayatımda o kadar içli, ruhuma o kadar tesir eden müziği nadiren dinlemişimdir. Vakit ilerleyip de ortalık biraz ısınınca, oyun faslı başladı. Birkaç masa öteden Saidbek hocam başıyla ve gözleriyle – aslında gönlüyle – işaret edip “gel” diyerek beni oyuna çağırdı. Onun bu güzel davetini reddetmek ne mümkün! Hemen kalktım, salonun ortasında buluşup karşılıklı oynamaya başladık. O mücessem hâliyle öylesine tarifsiz bir zevkle oynuyordu ki, anlatmak imkânsız. Dakikalarca karşılıklı oynarken bir ara bize Profesör Münevver Tekcan da katıldı. Mutlu geçen zamanımızın tadı ve lezzeti hâlâ beni gülümsetiyor ve gönlümü şâd ediyor.

Saidbek Hasan hocam, hayalimde ve hatırımda son görüşmemizdeki gönül tebessümüyle yaşamaya devam ediyor. Nâmi gibi hem “said” hem de “beg” hocamın, hatıralarım arasındaki müstesna mevkii sonsuza kadar devam edecek.

Gökten üç elma düşmüş. Biri “hocam”a, biri bana, biri de gönül dostlarımıza...

PROFESSOR SƏİDBƏY HƏSƏNOVUN XATİRƏSİNƏ BİR YARPAQ SÖZ

Binnatova Almaz Ülvi,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
“Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan
ədəbi əlaqələr” şöbəsinin müdiri, fil. e. d.

Azərbaycan elmi ictimaiyyətinə Vahid Abdullayev, Vahid Zahidov, Həmid Süleymanov, Ləziz və Aziz Qayumov qardaşları, Səidəxan Nərzullayeva, Sadırxan Erkinov, Abduqədир Həyitmətov, Suyima Gəniyeva və bir çox görkəmli özbək alimlərinin adları əziz və unudulmazdır. Bu insanların elmə gedən yollarına, məcazi mənada desək, bir ovuc su da Bakıdan – Azərbaycandan səpilməmişdir, onlar alimlik adı almaq üçün Azərbaycan elmi auditoriyası qarşısında tribunaya qalxmışlar, Azərbaycan da onlara dost-qardaş kimi qucaq açmış, onların gələcək həyat yollarına işıq tutmuşdur.

Bugünkü Azərbaycan tədqiqatçıları isə klassik irsə dair tədqiqatlar üzərində araşdırmalarında ən etibarlı mənbə kimi məhz həmin alimlərin əsərlərinə müraciət edirlər. Qafur Qulam demişkən,

Biri-birimizə şagird, biri-birimizə ustad

– kimi doğma və qarşılıqlı münasibətlərimiz davam edir.

Özbəkistanda tanıdığım ən böyük ziyalılardan – klassik irs tədqiqatçılarından biri də filologiya elmləri doktoru, professor Səidbəy Həsənov (Saidbek Xasanov) idi. Onun tədqiqatları, xüsusən Hindistanda Böyük Türk Dövləti qurmuş Zahirəddin Məhəmməd Baburla bağlı əsərlərini oxuyaraq tədqiqatlarımda faydalanmışam.

“Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri”, eləcə də Əlişir Nəvainin həyat və yaradıcılığında bəhs edən monoqrafiyalar üzərində çalışarkən professor Səidbəy Həsənovun tədqiqatlarını nəzərdən keçirmişəm.

“Əlişir Nəvainin “Yeddi səyyar” əsərinin müqayisəli-tipoloji tədqiqi” (1990) mövzusunda doktorluq dissertasiyasında klassik şairin xəmsəçilik ənənəsinə münasibəti diqqətimi çəkmişdi, əslində öyrənmək istədiyim bir çox məqamları bu əsərdə - tədqiqatda tapmışdım. Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” və Əmir Xorov Dəhləvinin “Səkkiz cənnət bağı” əsərləri ilə Əlişir Nəvainin “Yeddi səyyar” poeması arasındakı müqayisəli təhlillər elmi-nəzəri baxımdan çox qiymətli tədqiqatdır.

Professor Səidbəy Həsənovun adı müəllif əsərlərindən başqa, Əlişir Nəvai adına Ədəbiyyat Muzeinin nəşrlərinin çoxunda ya müəllif, ya da elmi redaktor və ya tərtibçi müəllif kimi rastlaşdığım imzalardan biridir. O, uzun illərdir ki, Əlişir Nəvai adına ədəbiyyat Muzeinin direktoru vəzifəsində çalışırdı. Xələfləri Həmid Süleymanov, Əziz Qəyumov görkəmli nəvəişünas alimlər olub.

“Böyük şəxsiyyətlər” seriyasından nəşr olunan “Zahirəddin Məhəmməd Babur” monoqrafiyası (1982) klassik söz ustası və hökmdar haqqında yazılmış mükəmməl əsərlərdən biridir. Yuxarıda adlarını çəkdiyim unudulmaz alimlər və

Səidbəy Həsənov mənim üçün elm aləmində əlçatmaz qalalardır. Onların elmi-nəzəri irsindən faydalandığımız çox şeylər vardır.

Ustadım, mərhum nəvəiştinəs Cənnət Nağıyeva ilə hər görüşümdə Həmid Süleymanovdan, Suyima Gəniyeva Həmid Araslıdan danışmaqdan doymazdılar. Təbii ki, bütün bu söhbətlər xətirə olmaqla yanaşı, həm də dostluq, qardaşlıq, həmkarlıq, elmi-ədəbi əlaqələr kontekstində bir məktəb rolunu daşıyır.

Səidbəy Həsənov imzası, qeyd etdiyim kimi, Əlişir Nəvai və Zahirəddin Məhəmməd Babur yaradıcılığı üzərində çalışdığım zaman ilk əl atdığım mənbələrdən biri olub.

Buna görə də heç təsadüfi deyil ki, bu böyük alimlə ilk tanışlığım Bakıda, Daşkənddə yox, Əfqanıstan torpaqlarında olmuşdu – Əlişir Nəvainin doğulub, yaşayıb-yaratdığı, əbədi uyuduğu Heratda şairin türbəsi, Kabil şəhərində Zahirəddin Məhəmməd Baburun məzarı önündə. 2016-cı ilin aprel ayının 11-16-sı arasında Əfqanıstanın Kabil, Məzari-Şərif və Herat şəhərlərində türk dünyasının böyük mütəfəkkiri Əlişir Nəvainin 575 illik yubileyi münasibətilə keçirilən beynəlxalq elmi konfransa dəvət almışdıq. Konfransa dəvət olunan insanlar Kabilə bir otdə yerləşdirilmişdi. Elə həmin gün səhər tezdən foydəki divanda iki yaşlı adamdan birinin professor Zakircan Maşrapov olduğunu gördüm və ona doğru getdim.

Adətən başqa ölkələrdə olanda, tənəffüs vaxtı mən özbək həmkarlarıma yaxınlaşar, hökmən görüşüb, hal-əhval tutaram. Hər dəfə köhnə dostlarla yanaşı, yeni dostlar da taparam.

Professor Zakircan Maşrapovu bir neçə dəfə Daşkənddə görmüşdüm, tanıyırdım. Görüşüb hal-əhval tutduq. Yanında əyləşən çinar qamətli, nisbətən sərt görünən şəxsi təqdim etdi: “Professor Səidbəy Həsənov, bizim Beynəlxalq Babur Fondunda birinci müavinimdir, böyük alimdir”, – dedi.

Tanışlığımıza məmnun oldum. Professor Səidbəy Həsənov elə o andaca portfelindən yaşıl üzlü bir kitabça çıxarıb mənə uzatdı:

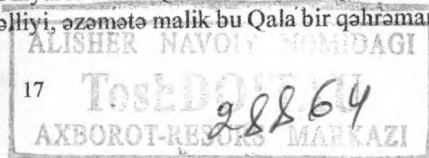
– Muzeyimizin “Babur otağı” ilə bağlı tanışlıq kitabçasıdır, üç dildə hazırlanıb. Çox istərdim siz də Azərbaycan dilində nəşr edəsiniz.

Qeyri-ixtiyari “baş üstə” – dedim.

Sonra konfransın ilk iclasından sonra Zahirəddin Məhəmməd Baburun qəbrini ziyarətə yollandıq. “Babur bağı”nı, “Babur karvansarayı”nı, “Babur hərbiyyəsinin”, “Babur məscidi”ni ziyarət etdik. İnsan bu qədim tarixi məkanlardan doya bilmirdi. Sanki Babur özü də bizimlə o məkanda idi.

Talibançıların darmadağın etdikləri Babur məqbərəsini Beynəlxalq Babur Fondunun Prezidenti Zakircan Maşrapovun rəhbərliyi ilə bir tikinti heyətinin yenidən tamamladığını da orada öyrəndik (tikintinin bütün xərcləri Zakircan Maşrapov Fondun hesabına həll etmişdi). Hindistandan gətirilmiş ağ marmərlə Babur məqbərəsi, sən demə, elə həmin gün yenidən ziyarətçilərin istifadəsinə verildi. Səidbəy Həsənov həmkarı, dostu Zakircan Maşrapovun xidmətlərini, bu yolda onun çəkdiyi əziyyətləri bircə-bircə göz önünə gətirdi.

Səhəri günü səhər tezdən Məzari-Şərifə, günortadan sonra isə Herata uçduq. Böyük mütəfəkkirimiz Əlişir Nəvainin qəbrini ziyarət etdik. Qədim İskəndər Qalasının hər hücrəsinə baş çəkdik. Ağlagəlməz gözəlliyi, əzəmətə malik bu Qala bir qəhrəmanlıq

dastanı idi. Əlişir Nəvainin “Səddi İskəndər”ini yada salmaq mümkün deyildi. Baş göyləri dələn bu Qalanı 3 saat ərzində gəzdik (təbii ki, tam görmək mümkün deyildi, heç bir günlük ziyarətlə də başa gəlməz bir Qaladır). Hücrələrin birində iki professorun yanaşı dar bir hücrədə oturduğunu görüb, o məqamı qaçırmadım. Onların fotolarını çəkdim. Yazımın əvvəlində Səidbəy Həsənovu sərt xarakterli bir şəxs kimi təqdim etmişdim. Amma o, sadə və mülayim xarakteri, zarafatçılığı, gülürlüzlü olması ilə bütün konfrans iştirakçılarının rəğbətini qazandı. Əlişir Nəvainin qəbri önündə də fotolar çəkirdik.

Beləcə, adı mənim üçün əlçatmaz olan böyük nəvəişünas, baburşünaslarla birlikdə, professor Səidbəy Həsənovla birgə Əfqanıstanda – Əlişir Nəvainin doğulub, yaşayıb-yaratdığı, əbədi uyuduğu Heratda, Kabil şəhərində Zahirəddin Məhəmməd Baburun məzarları önünə böyük gül çələngi qoyduq, Baxmaqdan göz belə doymayan Məzari-Şərif camisində Nəvai hikmətlərini xatırladıq. Belə müqəddəs məkanlarda yaxından tanıdığım unudulmaz Səidbəy Həsənovla növbəti dəfə Baburun ana vətəni Əndicanda rastlaşdıq.

Zahirəddin Məhəmməd Baburun anadan olmasının 534 illiyi münasibətilə “Dünya mədəniyyəti tarixində Zahirəddin Məhəmməd Baburun əsərlərinin rolu” mövzusunda beynəlxalq konfransa iki nəfər dəvət edilmişdi: mən və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun elmi əməkdaşı, həyat yoldaşım Nazim Süleymanov.

Konfrans Özbəkistan Prezidenti Şövkət Mirziyayevin təşəbbüsü ilə Əndican vilayətində 2017-ci il “Zahirəddin Məhəmməd Babur ili” elan etməsi münasibətilə təşkil edilmişdir.

Səidbəy Həsənov Azərbaycanda Baburla bağlı gördüyümüz elmi işlərimizi, məqalələrimizi, bu sahə mütəxəssis hazırladığımızı dinlədikdən sonra Azərbaycanda da Beynəlxalq Babur Fondunun filialının açılma məqamının yetişdiyini diqqətə çatdırdı. Bir gün sonra professor Zakircan Məşrəpov Fondun idarə heyətinin qərarını mənə bildirdi.

Fondun idarə heyətinin Qərarı ilə “Beynəlxalq Babur Fondunun Azərbaycan bölməsinin sədri” vəsiqəsi mənə təqdim edildi. Mən uşağ kimi sevinirdim. Demək gördüyümüz işlər diqqətəlayiq hesab edilib.

2018-ci ilin 20 aprel tarixində Bakıda Baburun anadan olmasının 435 illiyi münasibətilə beynəlxalq konfrans təşkil etdik. Daşkənddən xeyli qonaqlar dəvət etsək də, yalnız professor Həmidulla Baltabayev və AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutuna yenidən qəbul etdiyimiz iki gənc doktorant (Obid Şəfiyev və Məhəmmədəmin Tuxliyev) gəlmişdilər. Bu konfrans AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun, Beynəlxalq Babur Fondunun Azərbaycan bölməsinin, Özbəkistan və Hindistan Respublikalarının Azərbaycandakı səfirliklərinin birgə təşkilatçılığı ilə baş tutmuşdu. Həmin gün hər kəsə iştirakçılarının elmi məqalələrindən ibarət Konfransın Materiallar kitabı paylanmışdı (“Zahirəddin Məhəmməd Babur və Azərbaycan” Beynəlxalq elmi konfransın materialları // Bakı, 20 aprel, 2018-ci il (redaktoru və nəşrə hazırlayan fil.e.d. Almaz Ülvi) // Bakı, 2018, 210

sah) Professor Zakircan Maşrapov və professor Səidbəy Həsənovu gözlədik və gəlmişlikarına tizüldük.

Amma professor Səidbəy Həsənovun Kabildə dediyi sözləri – arzusunu unıtınarıydım. 2019-cu ildə “Zahirəddin Məhəmməd Babur və XVI əsr özbək ədəbiyyatı: Əligir Nəvai adına Dövlət Ədəbiyyatı Muzeyi ekspozisiyası əsasında qısa Məlumət kitabı” (“Тошкент ЎЗР ФА Давлат Адабиет музейи – 2008” nəşri əsasında - Bakı, 2019, 60 səh.) kitabçasındakı mətni Azərbaycan dilinə çevirərək dörd dildə nəşr etdik (Azərbaycan, özbək, rus və ingilis). Amma həm muzeyin, həm də əvvəlki rəşrdə olan müəlliflərin adlarını olduğı kimi yazıb hüquqlarını qoruduq.

Kitabın elmi redaktorlar: filologiya elmləri doktoru, professor Səidbəy Həsənov və Almaz Ülvı (Binnətova), rəyçi isə Beynəlxalq Babur fondunun sədri, professor Zakircan Maşrapov və Yaşar Qasimovu yazmışdım. Bir xatirə nəşri olmuşdu.

Nəacı ki, professor Səidbəy Həsənovun bu nəşrdən xəbəri olmadı, axı onun təşəbbüsü, onun arzusu idi. Əslində ustadın vəfatı xəbərinə Vida Sözüüm oldu. Ustadımız professor Səidbəy Həsənov inanıram ki, qədirbilən dostları, hənkarları və asarları sayəsində heç unudulmayacaq.

İhtunuz sevinisin, böyük insan!

Kabildə Babur bağında , 2016.

Kabildə, 2016.

СТАТЬЯ–ВОСПОМИНАНИЕ О ХАСАНОВЕ²

Шпак Игорь Владимирович,
издатель, первый директор Издательского дома «АДЕФ–Украина»
Истомина Алла Олеговна
директор Издательского дома «АДЕФ–Украина»

На презентации издательского шедевра – билингвы поэмы Шота Руставели «Витязь в тигровой шкуре» на украинском и грузинском языках – в Президентском фонде Л.Д.Кучмы «Украина» произошла встреча руководителей Издательского Дома «АДЕФ–Украина» Игоря Шпака и Аллы Истоминой, с Чрезвычайным и Полномочным Послом Республики Узбекистан в Украине г-ном Алишером Абдуалиевым. Эту встречу можно считать концептуальной при воссоздании ещё одного фундаментального произведения XV века.

Можно было бы сказать, что встреча носила случайный характер, но, как говорят мудрецы, – «в каждой случайности есть закономерность». А тут к предполагаемой закономерности добавился ещё и высочайший уровень энтузиазма участников этой совершенно, как показала жизнь, неслучайной встречи.

Слово за словом – и вот уже прямо на первой встрече, практически, «готов» проект издания поэмы Алишера Навои «Фархад и Ширин» на 3–х языках: украинском, узбекском и староузбекском. Дело осталось «за иалым» – подготовить и издать.

Сразу отметим, что первый перевод поэмы «Фархад и Ширин» на украинский язык был выполнен известным поэтом Н. П. Бажаном. Именно поэтому данная работа представлялась весьма простой: найти оригиналы и «стыковать» их с переводом.

Для современного читателя, «умудрённого» такими современными понятиями как «мотивация» или «побудительный момент», данная ситуация покажется совершенно неправдоподобной или даже какой-то искусственной: где классик узбекской литературы XV века и его герои, а где современная Украина с ее совершенно другими традициями и менталитетом?

Скажем откровенно, что объяснить, а тем более понять, побудительные моменты участников этого проекта, исходя только из «материалистической» модели окружающего мира вряд ли удастся. Более того, там, где начинается духовный мир человека с его неизменными атрибутами – Бог, смысл жизни,

---

² Поэма «Фархад и Ширин» на Украинском языке или Ташкентские встречи. –Киев, Украина: «АДЕФ–Украина» ИД, 2016 года.

высокие идеалы, любовь и т.д.— современный прагматизм всегда неприменим и терпит неизменное поражение. А, творчество Алишера Навои — это не только эвнгитэссенция философии и поэзии Востока, но и целый мир, связанный с душой составляющей жизни.

Поскольку привычной материальной мотивации в этом проекте не было, а каждая из «инициативно—договаривающихся сторон» проекта старалась сделать только самое «нужное и важное» как для Украины, так и Узбекистана, то результат был предопределен. Он мог быть только успешным.

Ответ на вопрос о том, почему именно «Фархад и Ширин» из «Хамсе» («Пятикнижие»), был связан с тем, что в 1947 году великий украинский поэт Николай Платонович Бажан уже занимался переводом этого произведения на украинский язык, и была готова, скажем так, база перевода произведения. Причем база не какая—нибудь, а — высочайшего уровня. Ведь все без исключения переводы Бажана — это произведения искусства.

В общем на старте проект казался достаточно простым: «легкое» редактирование, дизайн и «в печать».

Но, как это часто случается в обыденной жизни, простая инициатива как—то совсем незаметно трансформируется в сложную, со всеми вытекающими для организаторов последствиями. Но, обо всем по порядку.

Для выбора оригинала поэмы и организации работ буквально через неделю после той знаковой встречи И. В. Шпак вылетает в Ташкент, где по просьбе посла Алишера Абдуалиева в Государственном музее литературы им. Алишера Навои Академии наук Республики Узбекистан (АН РУз) его ждёт директор — профессор Саидбек Хасанов.

На первую встречу в музее литературы профессор Саидбек Хасанов приглашает академика Азиза Каюмова, директора института языка и литературы, профессора Низамиддин Махмудову, профессора Ибрагима Хаккулова, хранителя фондов музея Джалолиддин Джураева, главного редактора журнала «Жахон адабиётги» Шухратулла Ризаева.

Благодаря энтузиазму профессора Саидбека Хасанова все присутствующие буквально «прониклись» целесообразностью работы и очень быстро был согласован план совместных действий, основу которого составлял подбор нужного исходного рукописного текста поэмы «Фархад и Ширин» с обязательным выполнением трех условий:

- рукопись поэмы должна иметь оригинальное высокохудожественное оформление;
- именно эта рукопись переводится на украинский язык (с русским подстрочником и уже потом украинским текстом);
- проведение детального компаративного анализа данного перевода с текстами Бажана.

Коллеги из АН РУз достаточно оперативно выполнили свою часть работы. В фондах музея литературы им. Алишера Навои была найдена рукопись «Фархад и Ширин», которую переписал Ибн Абу Мукаррам

Абдулваххаб ал-Хиджази (дата переписки 11 раби уль-авваль 988 хиджри или 26 апреля 1580 г.). Отсканированный текст был переслан нам для работы в «АДЕФ-Украина». Пока мы в Киеве готовили макет книги в Ташкенте группа переводчиков во главе с Саидбеком Хасановым, при участии Кадира Эргашева и Вахаба Рахманова занималась подготовкой подстрочника русского перевода.

18 ноября 2013 г. Ташкент. Узбекско-украинская рабочая группа у музея литературы им. Алишера Навои АН РУз

И когда раздался долгожданный звонок: «У нас все готово» – издательская группа в полном составе – Алла Истомина, Игорь Шпак от ИД «АДЕФ-Украина» известный украинский поэт, перу которого принадлежали лучшие переводы С.Есенина на украинский язык, Борис Чип – вылетела в Ташкент. Поначалу все шло достаточно гладко. Мы уже получили все необходимые для создания книги материалы, согласовали дизайн блока книги и обложки.

Но компаративный анализ все чаще давал недопустимые расхождения. Особенно отчетливо это просматривалось в местах, связанных с упоминанием Бога (Аллаха). Были ещё расхождения, но они не шли ни в какое сравнение с этими.

*«Фархад и Ширин»,
1580 г.
Переписчик Ибн Абу
Мукаррам Абдулваххаб
ал-Хиджази*

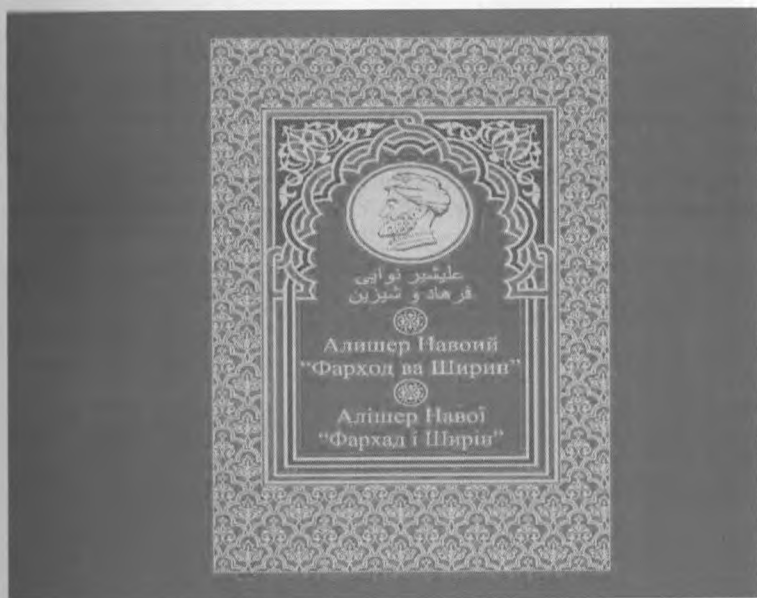

Сегодня мы понимаем, что в 1947 году принципиальная позиция идеологической доктрины СССР базировалась на отрицании Бога. И отсутствие Бога в переводах Николая Бажана – это не более, чем дань той эпохе. Но Бог присутствовал во всех произведениях А. Навои. Более того, одна из главных идей поэмы «Фархад и Ширин», состояла именно в том, что любовь и дружба – это подарок людям от Бога.

Вот так, в процессе «легкого редактирования», мы были вынуждены заниматься «концептуальным восстановлением исторической правды». Не будем скрывать, что это своеобразное открытие придало всему коллективу новый творческий импульс: предложенный нами алгоритм работы – верен и мы на правильном пути.

Понятно, что только после этого нам удалось получить полное соответствие в количестве стрóf в оригинальном тексте и его переводе.

Из-за увеличившегося объема работы Борис Чип вынужден был остаться в Ташкенте ещё на несколько месяцев и под руководством проф. Саидбека Хасинова делать перевод недостающих стрóf. Более «неточностей» в переводе Николая Бажана не было обнаружено. Несмотря на «идеологическое расхождение» с Николаем Платоновичем Бажаном, мы приняли решение следовать в новом варианте перевода «Фархад и Ширин» его стилю, рифме и слогу.

Это была наша благодарность великому сыну украинского народа за талантливую работу. Через два месяца мы встречали Бориса Чипа в киевском аэропорту «Борисполь» с черновиком самого полного, из всех существующих, современного перевода поэмы Алишера Навои «Фархад и Ширин» на иностранные языки.

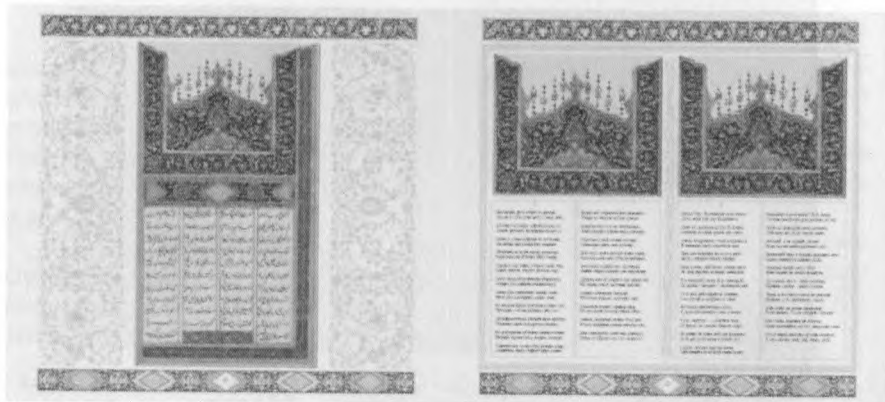
И мы гордимся тем, что это был перевод на украинский язык!

Потом ещё более полугодом шла поэтическая «шлифовка» текста и без малого год кропотливая работа дизайнеров, редакторов и всех, кто принимал участие в изготовлении книги.

Несколько слов об особенностях предложенного дизайна. Привлечь современного читателя к произведениям классиков, даже такого уровня как Алишер Навои, – это не совсем простая задача. Дизайн в таких случаях играет особую роль.

Поэтому при подготовке блока книги было использовано такое дизайнерское решение, которое возвращало читателя в эпоху Древнего Востока: основа оформления оставалась такой же, как и в оригинале рукописи, но было добавлено специальное декорирование каждой страницы книги и переплётной крышки национальными узорами, нанесенными специальной фольгой под «золото».

В начале мая 2016 года макет 3-язычной поэмы Алишера Навои «Фархад и Ширин» был завершен, и можно было переходить к изготовлению книги.

Праздник «Первого печатного листа» поэмы Алишера Навои «Фархад и Ширин» состоялся 16 мая 2016 года на нашем производстве в г. Буча (30 км от Киева), на который мы пригласили посла Республики Узбекистан, одного из авторов проекта издания г-на Алишера Абдуалиева.

Не было праздничных салютов и ТВ-репортажей, торжественных собраний и встреч с теми, кто много лет своей жизни посвятил этой работе,

но... у Аллы, Алишера, Саидбека и меня – главных виновников этого события – было удивительное, приподнятое настроение и внутреннее ощущение, что мы сделали очень важную работу. Может быть даже не для дня сегодняшнего, а для истории, когда обязательно появятся люди, которые поймут и оценят.

*Крайний слева: проф. Саидбек Хасанов. Справа
налево: Директор Института украинского языка и
литературы АН Украины, профессор Павел
Гриценко и Представитель Администрации
Президента Украины Юрий Богуцкий*

25 мая 2016 года в посольстве Узбекистана в Киеве, были проведены торжества и научно–практическая конференция, посвященные 575–летию со дня рождения Алишера Навои.

На конференции присутствовали известные деятели науки, культуры и искусства Республики Узбекистан и Украины, представители Администрации Президента Украины, МИД, Минкультуры, Национальной Академии Наук Украины, главы дипломатических миссий 20–ти зарубежных стран, студенты из различных вузов Украины, представители СМИ, а также узбекской диаспоры и узбекской студенческой молодежи.

Среди которых были ведущий «наовед» республики Узбекистан, Герой Узбекистана, профессор Суйима Ганиева, директор Государственного музея литературы им. Алишера Навои АН РУз, профессор Саидбек Хасанов, заведующий кафедрой Ташкентского педагогического университета, профессор Каромат Муллаходжаева, Герой Украины академик НАНУ Иван Дюба, академик НАНУ Борис Олейник, директор Института украинского языка, профессор Павел Гриценко и др.

В своей приветственной речи господин Посол А. Абдуалиев еще раз сердечно поблагодарил всех инициаторов и участников этого проекта за добросовестный труд, позволивший за короткий период времени (более четырех лет!) сообща довести до логического конца работу известного поэта Украины Николая Бажана – перевод поэмы Навои «Фархад и Ширин» на украинский язык.

Было еще много выступлений и поздравлений, но теплота, искренность и неизменное узбекское гостеприимство, сделали празднование по-настоящему незабываемым и красивым.

По общему мнению, книга получилась. Это то, что мы привыкли называть – Книга!

В 2017 году на празднование 575-летия со дня рождения Алишера Навои в Ташкент была приглашена украинская делегация, которая привезла «украинскую» книгу «АДЕФ–Украина» с поэмой Алишера Навои «Фархад и Ширин».

Узбекская сторона отнеслась к подарку с величайшим уважением, и, как оказалось, на всех уровнях – от учебных заведений до аппарата Администрации Президента.

От имени всего узбекского общества оценку нашему издательскому проекту дал ректор Ташкентского университета языка и литературы им. Алишера Навои профессор Шухрат Сирожиддинов: «...узбекские ценители многогранного творчества великого Алишера Навои с нетерпением ждали презентации украинского перевода поэмы «Фархад и Ширин», которая является предметом эстетического совершенства и внимания ценителей поэзии и литературного слова...».

В последующих выступлениях заместитель Премьера Маджит Каримов, посол Украины Юрий Савченко, директор института украинского языка и литературы АН Украины Павел Гриценко отметили то, что этот издательский проект стал знаковым событием в истории культурно–гуманитарного взаимодействия между Узбекистаном и Украиной, а представленная книга будет интересна для народов обеих стран.

Выступление проф. Саидбека Хасанова было кратким и конкретным – книга получилась и она – не только образец высокого мастерства, но глубочайшего уважения гению А.Навои. А популяризация творчества Алишера Навои – это работа на будущее, работа ради будущего!

И сегодня, когда проф. Саидбека Хасанова уже нет среди нас, можно с уверенностью сказать, что совместный украинско–узбекский издательский проект станет достойным монументом памяти нашего друга и партнера проф. Саидбека Хасанова!

ОЛИМЛАР СУЛОЛАСИНИНГ ИЗОШИ

Исломов Зоҳид Маҳмудович,

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

Илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректори,

филология фанлари доктори, профессор

Ўзбекистон дунёнинг фан ва маданияти ривожланган мамлакатларидан бири сифатида ўзининг дунёга машхур олимлари билан танилган. Юртимизда илм-фан, адабиёт, санъат соҳаларининг ривожига улкан ҳисса қўшган кўплаб дунёга танилган оилалар мавжуд. Ҳасановлар оиласи мана шундай сулолалар сирасига киради.

Мен бу оилани 70-йиллардан биламан. Оиланинг катта фарзанди филология фанлари доктори, профессор, академик Алибек Рустамий машхур шарқшунос, арабшунос, манбашунос, тилшунос, адабиётшунос, лугатшунос олим сифатида дунё олимлари томонидан эътироф этилган. Алибек ака “Алишер Навоий тилининг фонетик ва морфологик хусусиятлари” мавзусида докторлик ҳимоя қилганлар³.

Тошкент Давлат университетининг Шарқ факультети араб филологияси йўналишини тугатганимдан сўнг Устозимиз академик Азизхон Қаюмов Маҳмуд Замахшарий илмий мероси билан шуғулланишни тавсия қилдилар ва бу ишга Ўзбекистонда фақатгина Алибек ака раҳбарлик қила олади, деб маслаҳат берган эдилар. Шу дамдан бошлаб мен Устоз билан бирга ишладик. “Маҳмуд Замахшарийнинг “Муқаддимат ул-адаб” асаригадаги арабий–туркий феълларнинг таҳлили” мавзусидаги номзодлик ишини Алибек ака раҳбарлигида ҳимоя қилдим.

Оиланинг иккинчи ўғил фарзанди филология фанлари доктори, профессор Ботирбек Рустамович Ҳасанов билан 1985 йили ЎЗР ФА Ҳамид Сулаймонов номидаги Кўлэмалари институтига ишга келганда танишдим. Ботирбек ака арабшунос, манбашунос сифатида жуда кучли мутахассис бўлиб, кўлэмалар фондини бошқарар эдилар. Манбашунос сифатида у киши билмаган асар йўқ эди, десам муболаға бўлмайди. Ботирбек Ҳасанов “Алишер Навоий асарларига ёзилган кўлэма лугатларнинг тузилиш принциплари” мавзусида докторлик ҳимоя қилган⁴.

Оиланинг учинчи ўғли Каримбек ака Ҳасанов Алишер Навоий номидаги Давлат кутубхонасида хизмат қилар эдилар. Каримбек ака билан ҳам бир неча

3 Рустамов А. Алишер Навоий тилининг фонетик ва морфологик хусусиятлари. Филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т., 1966.

4 Ҳасанов Б. Алишер Навоий асарларига ёзилган кўлэма лугатларнинг тузилиш принциплари. Филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т., 1990.

ИЛМ ОЛАМИ ВА ОЛАМ ИЛМИ

**Муҳиддинов Муслиҳиддин Қутбиддинович,
Самарқанд ДУ профессори,
филология фаилари доктори
Қобилов Усмон Уралович,
Самарқанд ДУ доценти,
филология фаилари доктори**

Мамлакатимиз илм-фани ва маданияти тараққиётида адабиётшунослик илми алоҳида мавқега эга соҳа ҳисобланади. Унинг илдизлари миллий оғзаки адабий анъаналар, қадим туркий битиклар, шарқона мумтоз бадий-назарий асарлар ҳамда дунё илмий поэтик мактабларидан озиқ олади. Ўзбек адабиёт илмининг бугунги салмоғи ва қиёфаси забардаст адабиётшунос олимларимиз саъй-ҳаракатлари маҳсулидир. Филология фаилари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов миллий адабиётшунослик илмининг ана шундай заҳматкаш вакилларидан бири саналади. Ҳозирги ўзбек адабиётшунослик мактабининг улкан ютуқларида таниқли олим, шарқшунос-адабиётшунос Ҳасанов Саидбек Рустамович хизматлари алоҳида ўринга эгадир. Саидбек Ҳасанов илмий-ижодий фаолиятининг асосий қисми Шарқ ва ислом маърифати, мумтоз адабиёт ва адабиётшунослик олами тадқиқига бағишланган.

Маълумки, ҳар бир олим олам сирларини эгаллаган ўз илм оламига эга бўлади. Шунга кўра, профессор Саидбек Ҳасанов илм оламининг бир қатор йўналишларини қайд этиш ўринли деб ҳисоблаймиз. Биринчи галда Алишер Навоий ва навоийшунослик, Бобур ва бобурийшунослик оламининг доимий диққат марказида бўлиб келган. Бошқача қилиб айтилганда, ўзбек ва жаҳон адабиётининг икки буюк сиймоси ижодиёти Саидбек Ҳасанов илм ҳаётига манба вазифасини бажарган. Олим Бобурнинг “Аруз рисоласи”ни номзодлик, Алишер Навоийнинг “Саъбаи сайёр” асарини докторлик диссертацияси учун мавзу қилиб танлаган. Туркий адабиётнинг бу улкан ёдномаларида мужассамлашган илмий-назарий қарашлар, бадий-эстетик талқинлар олим илмий ҳаётини Навоий, Бобур ва умуман мумтоз адабиёт тарихи, мазмун-моҳиятини англашга қаратади. Натижада олим ислом маърифати, Шарқ фалсафаси, мумтоз поэтика дурдоналари ҳисобланган классик асар ва адибларга мурожаат этади. Махмуд Кошғарийнинг жаҳон тил ва адабиётшунослик илмининг нодир ёдгорлиги “Девону луғот уг-турк” асари, Алишер Навоийнинг дунё бадий тафаккури чўққиси ҳисобланган “Ҳамса”си, Заҳриддин Муҳаммад Бобурнинг оламини ҳайратга солган илк реалистик проза намунаси бўлган “Бобурнома”си каби асарлар матний таҳлили эътиборини тортади. Шунинг баробарида Саидбек Ҳасанов мумтоз адабиётнинг ноёб обидалари бўлган “Ахлоқи замима”, “Муҳаммад пайғамбар (ҳаёти ва сийрати)”, “Фарход ва Ширин”, “Саъбаи сайёр”, “Арбайин”, “Муҳтасар”, “Рисолаи волидия”, “Аруз рисоласи”, “Мубаййин”, “Жавоҳир

ул-хикоёт”, “Ислом дини асослари”, “Бобур. Париж девони”, “Комрон Мирзо девони”, “Китоб ус-салот”, “Китоб ул-ҳаж”, “Мўъжаз ул-хикоёт”, “Хувайдо. Роҳати дил” сингари асарларни чуқур илмий-матнвий тадқиқ этади.

Дунё тарихидан маълумки, бирор адабиёт ёки тил фақат ўз қобиғида ривожланмайди ва ривожлана олмайди ҳам. Чунончи, ўзбек мумтоз адабиёти ва уни вужудга келтирган туркий-ўзбек тили муқаддас Куръон, Ҳадис моҳияти ҳамда муаззам Шарқ шеъряти анъаналаридан арабий-форсий тиллар орқали баҳраманд бўлиб келган. Шарқ мумтоз адабиёти сингари узоқ асрларни ўз ичига олган талкин, тавсиф ва тасвирлардаги анъаналар бардавомлиги жаҳон тарихида кузатилмайди. Бу ҳодиса мумтоз адабий жараённинг барча жабҳаларида, хусусан, ҳамсанавислик, девончиликда, айниқса, яққол намён бўлади. Шу боис Саидбек Ҳасанов илм олами мукамаллигини таъминлаган ҳолатлардан яна бири ва асосийси ҳам Шарқ, демакки, мумтоз адабиёт тилини чуқур билганлиги билан изоҳланади. У адабиётшунос сифатида мумтоз бадиий ёки илмий матнларга бевосита ёндашади.

Саидбек Ҳасанов илм олами учун хос бўлган яна бир жиҳат шундаки, у ақсарият тадқиқотларини рус тилида олиб борган. Бу эса миллий адабиёт ва унинг ютуқларини бошқа халқлар доирасида ҳис этилишида муҳим аҳамият касб этган. Жумладан, олимнинг Алишер Навоий, Бобур ва бошқа кўплаб мумтоз адиблар қаламига мансуб асарлар поэтикаси ҳақидаги рус тилида яратилган тадқиқотлари ва таржималари бунга мисолдир. Гап шундаки, миллий мумтоз адабиёт намуналари Шарқ ва Марказий Осиё ўлкаларида вужудга келиб, қай даражада шухрат қозонган бўлса, кейинчалик Ғарб ва Европа мамлакатларида ҳам ҳудди шундай шарафга эга бўлди. Шарқ мумтоз адабиётидаги нозик туйғулар, юксак бадиий-эстетик дид, чуқур ҳаётий қарашлар, рангин рамз-мажоз ифодалари Саидбек Ҳасанов талқинида дунё халқлари тилларида ҳам янгради.

Шуни таъкидлаш керакки, мумтоз адабиёт оламини ўрганиш ва уни ҳолис баҳолаш учун ислом таълимотини, Шарқ фалсафаси ва ҳикмат илмини чуқур англаш талаб этилади. Шу билан бирга илоҳий-исломий қарашларнинг бадиий идрок этилиши, лирик-эпик талқинларни шуурдан ўткази билиши, рамзийлик қонуниятларини ҳис эта олиши керак бўлади. Шу маънода Саидбек Ҳасанов Шарқ-ислом маърифати тарихи билан боғлиқ фундаментал тадқиқотлар яратиб берди. Уларда ислом ва дин ҳақиқатлари, набийлик ва тасаввуф тарихи, пайғамбар ва валийлар ҳаёти акс этади. Бу олим илм оламининг пойдевори ҳам ҳисобланади. Шунингдек, Саидбек Ҳасанов илмий иқтидорини намён этадиган жиҳатлар ичида лугатшунослик алоҳида ўрин тутади. Маълумки, Шарқ илм-маърифат тарихида лугатшунослик қадимдан то бугунга қадар бир анъана, матн оламини тўғри тушуниш учун манба бўлиб хизмат этади. Шу маънода Саидбек Ҳасанов бугунги маънавий-адабий ҳаётимиздан лексик қатламлари анча узоқлашган маданий ёдгорликларимиз моҳиятига ойдинлик киритишга ёрдам берадиган қатор лугатлар яратди. Бу эса олимнинг тил ва адабиёт илмига бирдек эътибор қаратганлиги билан

изоҳланади. Саидбек Ҳасанов илмий фаолиятида номзодлик ва докторлик ишларига раҳбарлик, ҳакамлик қилиш олим илм оламининг алоҳида қирраси ҳисобланади. Олим илмий раҳбарлигида амалга оширилган номзодлик ва докторлик диссертациялари адабиётшунослик илмида янги уфқлар очиб берди. Айниқса, Бобур “Бобурнома”, Жунуний “Рисолаи муаммо”, Огаҳий лирикаси, Абдулла Қодирий прозаси, Нисо ва Хоний сингари Кўкон шоиралари, Нодири шеърляти, Комёб ҳаёти, Ҳазиний, Шарафиддин Али Яздий, Али Сафий сингари мумтоз ижодкорлар ва нодир асарларга бағишланган тадқиқотлар, шубҳасиз, ҳозирги адабиётшунослигимиз ютуқлари саналади. Бундан ташқари Ибн Сино адабий мероси, Алишер Навоий “Ҳайрат ул-аброр” достони, Бобур маснавийлари, Хусрав Дехлавий ғазалиёти, Комрон Мирзо ижоди, Отаниёз Ниёзий мероси ва бошқа номзодлик ва докторлик диссертацияларига расмий оппонент сифатида иштирок этди. Шу билан бирга Саидбек Ҳасанов нуфузли илмий жамоага раҳбарлик қилди. Мамлакатимиз ва жаҳон адабий жамоатчилиги орасида обрў-эътибор қозонди. Олим Самарқанд адабий муҳити билан ҳам доимо ҳамкорлик қилиб келди, илмий анжуманларда иштирок этди, адабиёт илмидан ёш мутахассисларга сабоқлар берди, филология факултети талабалари давлат имтиҳон комиссияси раиси сифатида ҳам хайрли ишларни амалга оширди.

Хуллас, ўзбек адабиётшунослик, матншунослик мактабининг забардаст вакили Саидбек Ҳасанов илмий-ижодий фаолияти ниҳоятда ранг-баранг ва самаралидир. Олим илм оламида мумтоз ва замонавий адабиёт янги бир йўналишларда тадқиқ этилди. Саидбек Ҳасанов илм олами орқали бугунги адабий-эстетик ва назарий-поэтик қарашлар янги поғонага кўтарилди. Олим ҳаёти, ижоди ҳозирги илм фидойилари учун том маънода намуна – ибрат бўлиб хизмат қилади.

ҲАЛИМЛИК

Ҳамиджон Ҳомидий,
филология фанлари доктори, профессор

Мен Алийбек Рустамий, Ботирбек ва Саидбек Ҳасановларни – сегона шарқшуносларни яхши билардим. Улардан Алийбек муаллимдан билим ўрганганман, сиймоларидан ибрат олиб, меҳрларини қозонишга мушарраф бўлганман. Янглишмасам Саидбек билан замон алломаси, миллат фидойиси Ҳамид Сулаймоннинг ховлиларида танишганман. Ўшандан буён бу кишининг ижодини кузатиб бордим: манбашунослик, матншунослик йўлидаги сафару экспедициялар ҳосилалари билан танишиб юрдим. Натижада “Роман о Бахроме”, “Навоийнинг етти тухфаси” монографияларини, “Мубаййин”, “Комрон Мирзо девони”, “Рисолаи волидия”, “Жавоҳир ул-ҳикоят”, “Китоб ус-салот”, “Роҳати дил” сингари кўплаб манбалар нашрларини ўқишга

муяссар бўлдим. Буларнинг бари илмдаги, манбашуносликдаги янги гаплар, мутлақо тоза далиллар эди. Айрим касбдошларимиз бирон илмий муаммони ҳал қилиб, номзодлик ёки докторлик диссертацияларини ҳимоя қилишса, фанда “Америка очган”дек босар–тусарларини билмай “ғоз” юрадиган бўлиб қоладилар. Саидбек Ҳасанов муҳим назарий муаммо бўйича докторлик диссертациясини яқунлаб, ўнлаган камёб манбаларни илмий истеъмолга жалб этганда ҳам ўша “секин оқар дарёлиги”ча қолаверди. Фикри–хаёли элга маърифат улашишда бўлди. Ҳалимлик бош шiorига айланди.

Ҳар гал Саидбек Ҳасановнинг ҳузурида бўлганимда қандайдир илмий янгилик эшитардим ёки тоза тандирдан узилган китоблардан олардим. Навбатдаги бир мулоқотда, жумладан, қизларининг илмий монографияси ҳамда докторлик диссертациясининг авторефератини олдимга қўйдилар. Худди ўз дилбандим асарларини қўлга олгандек бўлганман ўшанда. “*Падар чигуна фарзанд намуна*” дегани шу бўлса керак. Падари бузуруқвор қаламини ерда қолдирмаслик – унинг бардавомлигини таъминлай олиш қандай шарафли иш, буюк бахт.

Саидбек Ҳасанов илм йўлида барчага бирдек меҳрибонлик кўрсатадиган бетамаъ хайрихоҳ инсон эдилар. Ушбу сатрлар муаллифи ҳамда шогирдларининг бир неча мақолалари Адабиёт музейида мунтазам нашр этилиб келинган “Адабиёт кўзгуси” мажалласи ҳамда илмий анжуманлар тўпламларида бевосита у кишининг ҳомийлиги туфайли эълон қилинган. Ўзаро суҳбатларимиз жуда самимий кечарди. Ҳамид муаллимнинг менга меҳрибонликларини гапирсам, у киши устозим Натан Муродович Маллаевнинг Адабиёт музейини ташкил этишдаги қўмаклари хусусида фикр юритардилар. Оқибатда буюк устозлар руҳи мусоҳибаларимизга файз бағишларди.

Филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов замонамизнинг чин комил инсонларидан эди. У кишидаги ботамкинлик, камгаплик, меҳрли нигоҳ, майин табассум, сокин овоз, дарёдиллигу кенгфёлийлик фақат ўзига хос эди.

Умрларининг охирларида академик Матёкуб Қўшжонов билан ота–боладай бўлиб кетган эдик. Кунлардан бир кун ўзаро суҳбат чоғида:

– Устоз, фақат ўзингизга хос бирон бир ибратли фазилатингизни ўз оғзингиздан эшитишни истар эдим, деб сўраб қолдим ийманиб.

– Менда фазилат борми, йўқми уни ўзингиз кўриб, билиб юрибсиз. Аммо бир хислатим бор: қўл остимдаги – ишхонамдаги ходимлар у ёқда турсин, ҳатто аҳли аёлимга ҳам баланд овозда гапирган эмасман, – дедилар муаллим. Саидбек Ҳасанов ҳам ана шундай зоти киромийлардан эди.

– Вафотларидан бир неча ой бурун ҳузурларида бўлганимда академик Азиз Қажомовнинг танланган асарларининг таснифига бағишланган рисоаларини тақдим этдилар. Варақлаб кўрдим-да:

– Эй, офарин сизга, ҳудди билгандек иш бўлди. Азиз Пулатович ҳақида илмий очерк ёзмоқчи эдим, асқотадиган бўлди, – деб хайрлашиб чиқиб кетдим: У киши ўзларига хос ҳалим табассум билан қолдилар.

Ҳар гал Саидбек Ҳасановни эслаганимда, Мавлоно Жалололдин Румийнинг куйидаги байтлари хотирамда тикланаверади:

Хоҳики ҳамеша шоду хуррам боши,

Ҳар чоки бирави азизу мукаррам боши.

Илм омӯз, ҳалол бошу пок бизи,

Токи тоқи сари набегағони одам боши.

Ҳа, азиз дўстимиз Саидбек Ҳасанов илм ўрганиб, ҳалол луқма еб, покиза яшаб, Одам Ато набиралари – элининг эъзозига, иззат–икромияю шарафига муяссар бўлган фидоний мусанниф, замонамиз соҳибқаламларидан эди.

ЯХШИЛИК...

Исҳоқов Ёқубжон Исҳоқович,
филология фанлари номзоди

Саидбек билан узоқ йиллик яқинлигимиз асносида унинг ўзига хос табиати билан алоқадор бўлган ажиб воқеалар, илмий ва ҳаётий муаммоларга дахлдор қутилмаган фикр-мулоҳазаларнинг гувоҳи бўлганмиз.

Лекин Мирзо Бобурнинг бир байти унинг ҳаётий девизи эди. Бу байт ҳеч қачон унинг тилидан тушмаган ва у буни кўп маротаба такрор этарди:

Бори элга яхшилиғ қилғилки, мундин яхши йўқ

Ким, дегайлар даҳр аро қолди фалондин яхшилиғ.

Дарҳақиқат, Саидбекдан кўплаб яхшилиқлар қолди ва буларнинг аксариятига бирга ишлаган ҳамкасблар, иш юзасидан у билан тўқнаш келган кишилар, шогирдлари гувоҳдир. Мен унинг илм йўлига кирган ёш тадқиқотчилардан ёрдами аямаслиги, имкон қадар уларга шароит яратиш пайида бўлганини биламан. Бундан ташқари, музейга ташқи тақриз олишга келган тадқиқотчиларнинг диссертациялари муҳокамасини тезда ташкил этар, имкон қадар уларни қўллаб-қувватлар эди. Ўзи оппонент бўлган ишларни эса диққат билан ўқиб, ютуқ-камчиликларини рўй-рост кўрсатиб тақризни тезда диссертантга етказишга ҳаракат қиларди. Шогирдларининг ишларини эса илмий жиҳатдан пухта бўлишини доимо назоратда ушлар ҳамда уларнинг химояга чиқишига маънавий ва ҳатто ўрни билан моддий ёрдам ҳам кўрсатиб турарди. Бугунги кунда Саидбек Ҳасанов раҳбарлиги остида химоя қилган йигирмага яқин ёш тадқиқотчилар республикамизнинг турли илмий муассаларида ишламоқдалар.

Унинг раҳбарлиги остида Адабиёт музейи йирик илмий-маданий, маърифий муассасага айланди. Маълумки, адабий меросимизнинг катта

инини қўлёзма ёдгорликлар ташкил қилади. Уларни манбашунослик, илмий-танқидий нашрларини чоп этиш эса энг муҳим ишлардан ҳисобланади. Чунки манбанинг танқидий наشري барча йўналишдаги тадқиқотлар учун зарурий пойдевордир. Марҳум навонийшунос, устоз Ҳамид Сулаймонов томонидан тамал тоши қўйилган адабий манбашунослик йўналиши Адабиёт музейига Саидбек Ҳасанов раҳбарлик қилган йиллари янги поғонага кўтарилиб республикамиздаги адабий манбашуносликнинг марказига айланди. Эслашиб ўтаман, Саидбек Ҳасановнинг ўзи ҳам Мирзо Бобурнинг Аруз рисоласини факсимел нашрини (1971) тайёрлаб, уни жорий ёзувга табдил қилиб, изоҳ ва шарҳлар билан таъминлаб, фанга манбашунос олим сифатида кириб келган эди. Булардан ташқари, у Ҳ.Сулаймонов билан бирга хорижий мамлакатларга бўлган илмий экспедицияларда мунтазам катнашиб, у ерда сақланаётган ўзбек шеърларининг девонларининг микрофильм, фотонусхаларини олиб келишда жонбозлик кўрсатди. Юртимизда хориждан келтирилган девонларнинг фотонусхалари асосида илмий тадқиқотлар олиб борилди, улар нашр қилинди.

Мустақиллик йилларида Адабиёт музейининг хорижлик олимлар билан илмий ҳамкорлиги янада ортди. Масалан, музей фондида сақланаётган Махмуд Замахшарийнинг тўрт тилли “Муқаддимат ул-адаб” луғатининг йиғинида нашр этилиши бунга ёрқин мисолдир. Мирзо Бобур “Мубаййин” асарининг ноёб қўлёзмасининг Туркияда чоп этилишида ҳам Саидбек Ҳасановнинг муайян даражада хизматлари, албатта, бор. Булардан ташқари, Адабиёт музейида сақланаётган Ёзувчилар архиви материаллари асосида мунтазам равишда каталоглар чоп қилиниб борилади ва бунда Саидбек Ҳасановнинг масъул муҳаррир сифатидаги хизматларини алоҳида эътироф этиш лозим. Яна Адабиёт музейи қўлёзмалар фондидан жой олган ёдгорликларни илмий тавсифдан ўтказиб каталог кўринишида чоп қилишда ҳам Саидбек Ҳасанов илмий раҳбар сифатида иштирок этган ва каталогнинг бир жилдан инглиз тилида ҳам нашр этилди. Бу манба билан ишловчи мутахассислар учун, жумладан, хорижлик олимлар учун ҳам ўзига хос ноёб хазинадир.

Унинг илмий фаолиятига назар ташласак Мирзо Бобур ижоди алоҳида ўзига хос ўрин тутганига гувоҳ бўламиз. Мустақиллик йилларида шоирнинг аввал мафкуравий сабабларга кўра ўқувчиларга тақдим қилинмаган, эътибордан четда қолган асарлари — “Мубаййин” ва “Волидия”ни нашрга тайёрлаш ҳамда чоп қилиш Саидбек Ҳасанов зиммасига тушди. У нашрга тайёрлагани “Бобурнома”нинг 2002 йилги янги наشري бир қатор жиҳатлари билан ажралиб туради. Бу нашр аввалги ишлардан, яъни Ўзбекистон ва қоронда чоп қилинган “Бобурнома” нашрларидан фойдаланиб амалга оширилган, унга кўрсаткичлар илова қилинган, сўзбошида Мирзо Бобур асарининг ўрганилиш тарихи ҳақида батафсил маълумот берилган. Яна бир муҳим томони ушбу нашрда “Бобурнома” матнидаги айрим узилишлар (1508-1519 йиллар воқеалари) бошқа тарихий манбалар асосида баён қилиниб,

китобга илова қилинган. Ва бу билан “Бобурнома” матнининг нисбатан яхлитлиги маълум маънода таъминланган. Бундан ташқари, иловада Бобурнинг мактуби, фармони ҳам берилган. Айтиш мумкинки, ушбу нашр бошқа нашрлари орасида айрича ўринга эга.

Мен Саидбек Ҳасановнинг кўпқиррали илмий фаолиятдан айрим лавҳалар хусусида қисқароқ тўхталдим. Ишонаманки, олимнинг илмий мероси кўплаб тадқиқотлар объектига, албатта, айланади. Зеро, Мирзо Бобур айтганидек “*Зикри номеро ҳақимон умри соний гуфтаанд*”, яъни шухрат билан хотирлашни олимлар иккинчи умр демишлар.

Хуллас, одамийлик ва олимлик фазилатлари мужассам инсон деган таърифга Саидбек Ҳасанов муносибдир. Охирати обод бўлсин!

ОЛИМЛИК ФАЗИЛАТИ

Аъзамов Абдулла Аъзамович,
академик,
физика-математика фанлари доктори

Камина Саидбек Ҳасанов билан нисбатан қисқа давр – “Бобур энциклопедияси” устида ишлаган 2012–2016 йиллар давомида яқин ҳамкорлик қилдим. Саидбек Рустамович, ҳеч шубҳасиз, йирик ўзбек манбашунослардан бири эди. Ушбу тўпламда олимнинг фанга қўшган ҳиссаси етарлича ёритилади, деб ўйлайман ва шундан келиб чиқиб унинг инсоний фазилатлари билан боғлиқ бир неча лавҳани ёдга олиш билан чекланаман.

Бобуршуносликка бағишланган қисман илмий, қисман ташвиқий анжуманлардан бирининг якунида мўл-кўл дастурхон ёзилди. Бу кимга ҳам ёқмайди, дейсиз. Табиий, меҳмонлар бирин-кетин сўз олиб, менталитетимизга хос баландпарвоз чиқишлар бошлашди. Гал айланиб Саидбек Рустамовичга келди. Унинг сўзи атиги икки жумладан иборат бўлди: “*Тадбирлар ҳам ўтади, ейиши-ичиши ҳам ўтади. Пулни кўпроқ яхши китоблар нашр қилишига сарфлаш керак, авлодларга қолади*”.

Бу чин фан фидойисининг фикри эди.

Профессор С.Ҳасановдан кўплаб тадқиқотлар ва китоблар қолди. Улардан олим йигитлик палласида нашрга тайёлаб чоп эттирган Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Аруз” рисоласи, ярим аср ўтганига қарамай, нодир нашр бўлиб қолмоқда. Бу китоб аруз илмининг энциклопедияси бўлиб, на араб, на форс ва на турк тилида мукамалликда унга тенг келадиган рисола ёзилган эмас.

Айнан шу нашр билан боғлиқ бир хотира. Китобга С.Ҳасанов “Мухтасар” деб ном қўйган. Шунинг учун “Бобур энциклопедияси”да рисола тўғрисида мақола берилиши шарт, у “Мухтасар” калимаси билан қўйилиши табиий эди. Аммо Саидбек ака оёқ тираб туриб олди: “Бу ном хато бўлган, ҳозир рисола

номи "Мухтасар" эмаслиги қатъий исботланган. Ноширнинг хатосини тавкорлаш тўғри бўлмайди". Аслида Бобурнинг ўзи рисола ни ма деб атагани бахели: "Бобурнома"да у "мухтасар", "муфассал", "рисола" дея турлича зикр этилади. Араб имлосида бош ва кичик ҳарфлар фарқланмагани учун бу сўзлар рисола номи сифатида атоқли от бўлиб келганми ёки турдош от ўрнидами – ҳукм чиқариш қийин. Бобуршунослар "Аруз" дея номи афзал топиб, "Бобурнинг "Аруз" рисоласи" дея зикр этишади. Шу нуқтаи назардан асар "Мухтасар" деб аталса ҳам, осмон узилиб ерга тушмаган бўлар эди. Шунга қарамасдан С. Ҳасанов *"Йўқ, мен хато қилганман, "Аруз" ёки "Аруз рисоласи" деб бериши керак"* деб оёқ тираб туриб олиши олимнинг илмий ҳаётини содиқлиги белгиси, **фандаги мардлик намунаси**дир.

2014 йили "Бобур энциклопедияси" нашрдан чиқди. Уни тайёрлашда бошидан охиригача С.Ҳасанов фаол қатнашиб, салмоқли ҳисса қўшган: О.Журабев билан сўзлигини тайёрлаган, мақолалар ёзиш ва йиғишда мунтазам иштирок этган, таҳририят йиғилишлари ҳам бир неча йил унинг манасида ўтказилган ва ҳоказо. Нашр асосан жамоатчилик асосида, муайян сабабларга кўра шошилиш равишида нашрга тайёрлангани, энциклопедия бошқа турдаги нашрларга нисбатан бир талай ўзига хос жиҳатлари борлиги, "Шарқ" нашриётининг энциклопедиялар нашр этишда тажрибаси йўқлиги (шу соҳага ихтисослашган "Ўзбекистон Миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти" бу "ташвиш"дан бош торган эди) сабаб биринчи нашр талай хато ва камчиликлар билан босилган эди. Ана шу камчиликлардан биринчиси – "Бобур энциклопедияси" Таҳрир хайъати таркибида профессор С. Ҳасанов номи-фамилиясининг тушиб қолгани эди. Аминманки, унинг ўрнида бошқа одам бўлганда, хафа бўлар, ҳатто ғалва кўтариши мумкин эди. Саидбек ака эса нарвойига ҳам келтирмадилар, аксинча, китоб чиққанидан чин дилдан мамнун бўлдилар. Бу камтарликданми? **Бу – С.Ҳасановнинг кенгқўнгиллиги.**

Энциклопедиянинг 2016 йилги иккинчи нашрида камчиликни тўғриладик, албатта. Аммо олимнинг ўз кадрини рўйхатлар билан эмас, реал илмий тадқиқотлар билан ўлчаши бизнинг илмий муҳитимизда камдан-кам учрайдиган ҳодиса эканлиги қайд этиш лозим.

ОТАМНИНГ АМАЛИЙ ҲУРМАТИ

**Тўрабев Темур Холмирзаевич,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюмида
аъзоси, Турон ФА академиги**

Ҳозир пойтахтда эмас, бирор вилоятда университет очилса, ўша университет жамоаси, вилоят зиёлилари, талабалikka тайёрланаётган ёшлар қайратта тушиб, қувониши бор гап. Лекин бошқаларда унақа ҳаяжон бўлмадлиги ҳам мумкин. Ўзингиз бир ўйлаб кўринг, яқин уч–тўрт йил ичида

қанча университетлар очилди. Бу – Президентимиз ва мустақил давлатимизнинг ақл бовар қилмас тарихий иши. Шу мавзудан келиб чиқиб, кечаги кунимизга, 70–йилларга назар солсак...

1978–йили Тошкентда Қўлёзмалар институти очилиши – унча-мунча одам ишонмайдиган воқеа эди. Тасанноларким, ҳақиқатан ҳам институт очилди. Бу – бир инсонни, Ҳамид Сулаймоннинг иши эди.

Ҳамид Сулаймон институт очиш учун нималар қилган ва қандай очган? Бу ҳақда менга Саидбек Ҳасанов (Аллоҳ раҳматига олган бўлсин) бор тафсилотини гапириб берган эди.

Ҳамид Сулаймон олим бўлиши билан бирга ташкилотчи ҳам эди. Ҳамид Сулаймон Адабиёт музейига директор бўлганда уч–тўрт штатга эга, экспонатлар ҳам унчали кўп эмасди. Домла ишни музейга алоҳида бино қилишдан бошлади. Ҳозирги музей фаолият юритаётган бино, ер қимирлашдан зарар кўрган эди. Домла ҳашар йўли билан бинони таъмирлатиб, Адабиёт музейини шу бинога кўчирган. Музейни ноёб экспонатлар билан бойитиб, штабларини кўпайтирди. “Ўзбек ёзувчилари архиви”ни ноёб хужжатлар ҳисобига тўлдирди. Энг муҳими қўлёзма, тошбосма китобларни тўплатиб, қўлёзмалар фонди яратди. Мумтоз адабиёт намуналари, янги топишган асарларни нашр эттирди. Нашр эттирганда ҳам ўта сифатли ва кўп нусхаларда энг нуфузли нашриётларда нашр эттирди. Ўша нашрларнинг амалга ошириш учун мени ойлаб Москва, Ленинградга командировка қилар эдилар. Ёш эдим, чарчаш нима билмас эдим.

Домла 20 йиллар давомида институт очишга илмий томондан тайёргарлик кўрди. Мен доимо домлани ёнида бўлдим. Буюрган ишларини кўнглидагидек бажардим. Менга бу ишлар ҳеч қийинчилик туғдирмаган, сабаби рус ва араб тилини билишим қўл келарди.

Институт очиш учун Москвага музейда амалга оширилган нашрлардан жуда кўп нусха олинди. Уларни етказиб бориш мени зиммада. Домла билан меҳмонхонага жойлашдик. Бизга навбат келганда бир кун, аввал, Домла ҳар бир совет аъзоси учун тўплам, китоблар тўплами тайёрлатиб, менга тайинладиларки, то мен минбарга етиб боргунимча сен ҳар бир олим олдига биттадан тўплам қўясан, дедилар.

Тўпламдаги китоблар – Алишер Навоий, Абдураҳмон Жомий, Бобур мирзо, Умар Ҳайём ва бошқаларнинг сувенир китоблари, Бобур асарларига ишланган, чет элда босилган миниатюралар албоми “Мухтасар”нинг факсимилидан иборат эди.

Рақобатчимиз Грузияда осмонни ўрганиш институти экан. Институтни ҳозиргача қилган ва келажакдаги ишлари тўғрисида маълумот бериш учун ўн минут вақт берилди. Директор кўпроқ институт тарихи ҳақида гапириб энди келажакдаги ишлари ҳақида ҳам ҳеч қанча маълумот бериб улгурмай регментдаги вақти тугади.

Навбат бизга келганда Ҳамид Сулаймон минбарга чиқиб жойлашганда мен совет аъзоларига олдига тўпламни қўйиб улгурдим. Домла ўта нотик эди,

шундай бошладилар.

– Хурматли совет аъзолари, олдингизга қўйилган китоблар тўплами бўлажак институтни hozиргача бажарган ишларидан намуна. Сизлар уни кўриб тургунингизга институтнинг келажақдаги ишлари тўғрисида маълумот бераман. Домла жўшиб маъруза қилиб, савол-жавобга икки-уч минут вақт қолдирдилар. Саволлар Бобурнинг альбоми ҳақида бўлди. Ва ниҳоят, Домла ғалаба қилди. Институт очилишига рухсат беришди. Ҳа, Ҳамид Сулаймон кушдек елиб–югуриб институт очган.

Кўлёмалар институти. Институтнинг очилишида Саидбек Ҳасанов жуда катта меҳнат қилган. Ҳамид Сулаймон куш бўлса, Саидбек Ҳасанов қаноти эди. Мени Ҳамид Сулаймон институтга лаборант сифатида ишга олган эди. Бир-икки ойдан сўнг, “Адабий мерос” журнали тахририятга мусахҳиҳ қилиб ўтказдилар. Мусахҳиҳ бўлганим билан муҳаррирлик ҳам қилардим. Мақолалар деярли институт олимлариники эди.

Мақолалар сабаб, институт олимлари билан яқинлашиб кетдим. Айниқса, Саидбек ака билан.

Саидбек ака, ёзувчилар архивининг бошлиғи эди, архив биринчи қаватда эди. Ўша пайтларда Саидбек ака Янгийўлдан қатнардилар. Лекин ҳаммадан олдин ишга келардилар.

Кунларнинг бирида мени ўзларининг бўлимига архив хранителлигига ўтишимни таклиф қилдилар.

– *Агар хўп десанг домла билан ўзим гаплашаман. Штат бўшаб қолди. Илмий ходимлик. Штат бўшамаса, неча йиллар ўтса ҳам илмий ходим бўлолмайсан*, дедилар.

Мен ўйлаб ўтирмай рози бўлдим.

Архивда йиғирма беш мингдан ортиқ ҳужжат бор экан. Рўйхатни бериб текшириб ол – дедилар. Ва қўшиб қўйдилар.

– *Архивни тўлиқ қабул қилиб олганиндан кейин буйруқ чиқади.*

Рўйхатни олиб, ҳужжатларни текшира бошладим. Масалан, Ҳамзани шеър. Номи. Чойқоғозга ёзилган. 1 варақ. Фалон кути, фалон папка фалон номер. Уни кўриш керак. У энг баландда. Нарвон қўйиб олиб тушдим. Очдим. Кўрдим. Ҳисоб. Яна жойига қўйиб тушдим.

Ўйланиб қолдим. Бунақа текширишда икки-уч ойсиз тугатиб бўлмайди. Бу орада бошка бирор ким чиқиб қолсачи? Ойликда эллик сўм фарқ бор. Номи ҳам улуг – илмий ходим.

Рўйхатга қўл қўйиб, Саидбек акага олиб чиқдим.

– *Қанақасига, текширдингми? Мумкинмас.*

– *Кейин шу асносида текширарман. Бирга ишлаймиз–ку?*

– *Тўғри.*

Шундай қилиб унинг ходимига айландим.

Саидбек ака ўта камтар, ҳеч бошлиқлигини пеш қилмайди. У билан тез орада ака–ука бўлиб кетдик ва шундай бўлиб қолдик.

Саидбек ака жуда катта олим эди. Қанчадан–қанча, адабиётимизга оид

номаълум асарларни чет элдан топиб келиб, эълон қилди. Унинг кашфиётини матбуотда “топилди” – дея бонг уришса, хафа бўларди. Нега десам.

–Топиш бошиқа, аниқлаш бошиқа. Топиш йўқ нарса топилса, қўлланилади. Мен бор нарсани аниқладим.

Мен у кишидан олимга хос камтарликни ўргандим. Саидбек ака сабабли, унинг акаси Ботирбек ака билан яқинлашдим. Ботирбек ака Саидбек акадан ҳам улуғ олим экан.

Мен Саидбек ака орқали уларнинг акаси Алибек ака билан ҳам танишдим. Бу одам нафақат Саидбек ака ёки Ботирбек ака, Ўзбекистондаги олимларнинг энг билимдони, улуғи ва камтари экан.

Мен шундай олимлар билан бирга ҳамсухбат бўлганимдан, аввало, Аллоҳдан, қолаверса Саидбек акадан бир умрга миннатдорман!

Биз Саидбек ака билан устоз–шогирд, ака–ука бўлиб кетдик. Лекин 90-йилларда ҳаммасини ташлаб Наманганга кетишга мажбур бўлдим.

Бир куни Саидбек ака Наманганга бораётганини айтди. Аэропортда кутиб олдим. Шунча йиллик қарзларини узадиган вақт келди деб ўйладим.

Саидбек акани энди кутиб олгандим, яна тўрт-бешта олимлар келиб сўрашди.

– Сани машинанг қани? – дедилар менга.

– Такси гаплашганман, – дедим.

– Шартмас, ўзинг ҳам юр, – дедилар.

Ҳалиги олимларни ҳаммасини машинаси бор экан.

Чортоқ санаториясида ош қилдик. Ошни ҳам шогирдлар қилди, менга иш қолмади.

Санаториядан катта бир хона гаплашиб қўйишган экан, жойлаштириб кетишди. Хона кўп. Кечроқ кетарман – деб қолдим.

Қишлоққа таклиф қилдим. Кўнмадилар-у “*санам қолавер, жойи кўп-ку?*” – дедилар. Қолдим. Саидбек ака билан бир ҳафта дам олдим. Бироқ, ҳеч бир хизматга ўрин қолмади. У кишининг Наманганда бунчалар ҳурмати борлигини билмагандим, билдим, кўрдим. Хуллас, бир қарзимни узаман десам, яна қарздор қилиб қайтдилар.

Саидбек ака ўта синчиков олим эди. Ўша пайтларда хали архивни тепага – 3 қаватга кўчирмаган пайтларимиз. Битта хонада 3 киши, Саидбек ака, мен, Бахтиёр Тоиров ўтирардик. Столимиз Ҳамид Сулаймонов чизмаси бўйича махсус тайёрлатилган улкан эди.

Мен илмий иш билан бирга кўғирчоқ пьеса ҳам ёзардим. Иттифоқо, стол устида қолган пьесамни Саидбек ака ўқиб ўтирганини кўрдим. “*Сен иш пайтида пьеса ёзаябсанми?*”, – деб дашном берса керак десам, мени келганимни кўриб, чехраси очилди.

– Мана қара туюқ ёзиб қўйибсан-ку? – дедилар.

– Ҳе, йўзе мен туюқ ёзишни билмайман.

– Ана ўзиям билмайди. Билмайди-ю ёзиб қўйган. Илҳом, ижод илоҳий деганлари шу.

Саидбек ака шу гапларини кейин ҳам узоқ йиллар гапириб юрдилар. Тўғри, Саидбек ака ҳақ. Мен туюқни қонун-қоидаларини ҳозир ҳам билмайман.

***

Катта ўғлим Нурали рассом. Тошкентда қолган. Унга ижод қилишга катта зона керак. Катта рассомлар устахона дейишади. Музей рассоми Темур акада бор. У кишини нафақага чиққанини эшитиб келдим. Баҳонада Саидбек акани кўриб келаманми?

Саидбек ака сўрадилар.

– *Институтни битирганми?*

– *Олий маълумотли.*

– *Протискаси борми?*

– *Бор.*

– *Олдинроқ келмабсан-да. Бир рассом йигитки олиб қўювдим.*

– *Майли, омадини берсин!*

– *Сан ўзлингни телефонини бериб кет, ҳар эҳтимолга қарши.*

Бир куни Баҳодир Мурод Али телефон қилиб Саидбек ака сўраябди – деди. Телефон қилсам:

– *Ҳалиги йигит протиска қилолмайтти, ўзлингни юбор, – дедилар.*

Ўғлим маъқул келиб, бош рассом қилиб ишга олдилар. Яхши бўлди, улар билан боғланиб турадиган бўлдим. Бир куни ўғлим ҳаяжонланиб Саидбек ака тўғрисида гапириб қолди.

– *Ҳеч кимга индамай Ҳажга кетибдилар, ҳамма ҳайрон, – деди.*

– *Асли, шу тўғри, бошқалар салкам тўй қилиб юборяптилар, Саидбек ака илми-да. Ҳаждан қайтсалар уйларига ўтамиз, хабардор тур, – дедим.*

Ордан кўп ўтмай ўғлим, яна хушхабар олиб келди.

– *Саидбек ака келибдилар, яна институтдан ҳеч ким билмай қолибди. Эртага, пешинларда тўпланиб борарканмиз, музейга ўтсангиз бирга бориб келамиз, – деди. Эрталаб ишга кетаётганда “юринг хонада ўтириб туратурасиз” деганди “сан боравер, ман йиғилишигача бораман” дедим.*

Ўғлим ишга борибоқ кулгисини тўхтата олмай телефон қилди.

– *Бормайдиган бўлди.*

– *Нега?*

– *Саидбек ака ишга чиқдилар, битта-биттадан кириб чиқияпти, келаверинг, – деди.*

Саидбек ака нафақат катта олим, ўта камтарин исломий киши ҳам эдилар. Ўзаман десам у кишининг фазилатлари бир китоб бўлиши мумкин. Энди гапни мухтасар қилиб сарлавҳага изоҳ бериб кўяй.

Саидбек ака, у кишининг акалари тўғрисида отамга кўп гапирар эдим. Бир куни отам эрталаб уйга кириб келдилар. Одатда, Тошкентга кишда келар эдилар. Дуо фотиҳадан сўнг:

– *Уканг фарзандли бўлди, – дедилар.*

– *Қувончларига шерик бўлдим. Нонуштадан сўнг:*

- Сиз дам олиб тулинг, ман шига бориб келай, десам:
– Ман ҳам бирга борай, домлангда ишим бор, – дедилар.

Ишхонага келсак, Саидбек ака одатдагидек ҳаммадан олдин келиб ўтирибдилар.

Отам билан эски кадрдонлардек сўрашдилар. Таништиришга ҳожат қолмади. Саидбек ака қишлоқни тинчлигини сўради. Отам уларни оиласи, акаларини тинчлигини сўрадилар – у мақсадга ўтди.

– *Невара кўрувдим.*

– *Муборак бўлсин!*

– *Агар рози бўлсангиз, сизни номингизни кўярдим.*

– *Ия, нега рози бўлмай. Яхши-ку, Саидбеклар кўпайса – деб ҳазил қилдилар. Кўярда кўймай уйларига олиб бориб меҳмон қилиб жўнатдилар.*

Отам хурсанд бўлиб, невараларига Саидбек деб исм бердилар. Шу билан иш тугамади. Отам худди шу йўл билан, кейингисига, Алибек ундан кейингисига Ботирбек деб исм қўйдилар.

Исм қўйишда ҳам хислат кўп экан. Укам унчалик тадбиркор бўлмаса-да, ўғиллари, айниқса, Саидбек оилани юқини отасига оғирлигини сездирмай, укаларига бош. Ҳали уларни уйини кураётган, ҳали тўйини қилаётган. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг Алибекни исми ҳам ташқи кўриниши ҳам Алибек акага ўхшаб кетади. Бўлмаса, у Наманганда туғилган, Алибек акани кўришга улгурмади. Ният холис бўлса ўхшайвераркан.

Хулоса шуки, юқорида ўзбек олимларидан энг забардастлари – Ҳамид Сулаймон, Алибек Рустамов, Ботирбек ва Саидбек Ҳасанов ва уларни чин дилдан ҳурмат қилган падари бузрукворим Холмирза Тўрабоевларни хотирага олдик. Уларни барчасини охиратлари обод бўлсин! Ҳамиша хотирамизда.

ЎОБЎР ХАЛҚАРО ҚОШИДИ

Губоэнома

«Губоэнома» асаринини тавдирлиган, уни наифи хамда
Губуф ва Губуфчиларни онд туркум макала, фисолалари уйи
филалогия филилари доктлари, профессор

Саидбек Хасан

Губуф муфозоти билан тахдирланди

INTERNATIONAL BABUR FOUNDATION

Certificate

*Babur Prize of the International Babur Foundation
is awarded to professor*

Saidbek Hasan

*for his new completed publication of the "Baburnama",
monographic research and a series of articles on
Babur and Baburids.*

Губуф Халқаро Қошиди
фисолини тахдир

3. Манубот

2004 йил 4-сентябр

Милқоми илму

«ДУСТЛИК» ОРДЕНИ

ГУВОҲНОМА

*Ҳасанов
Саидбек*

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил *22 август* Фармонида биноан «ДУСТЛИК» ордени билан мукофотланди.

Орден рақами *1253*

«ДУСТЛИК» ордени тўғрисидаги ЎҚИМ

(«ДУСТЛИК» орденини таъсис этиш
Ўзбекистон Республикасининг
1994 йил 5 май куни қабул қилинган
Қонуни билан тасдиқланган)

1. «ДУСТЛИК» ордени билан Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари Ўзбекистонда яшаётган барча миллат ва элларининг вакиллари ўртасида дўстлик, узаро ҳамжиҳатлик ва тоғувчилик мустақамлаш ишиси эришган катта ютуқлари, Ўзбекистон халқининг бошқа мамлакатлар халқлари билан дўстлик ва хёр тарафлама ҳамкорлигини ривожлантирганликлари учун мукофотлангилар.

«ДУСТЛИК» ордени билан Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаган шахслар ҳам мукофотланиши мумкин.

2. «ДУСТЛИК» ордени билан Ўзбекистон Республикаси Президенти мукофотланди. Орден билан мукофотлаш

ИЛМ ВА ҲИЛМ УЙҒУНЛИГИ

**Жабборов Нурбой Абдулҳакимович,
ТДЎТАУ Ўзбек адабиёти тарихи ва фольклор
кафедраси мудири,
филология фанлари доктори, профессор**

“Инсон орзусига ҳали етмаган...”. Халқимизнинг атоқли ва ардоқли шоири Абдулла Орипов шеърларидан бири аynи шу сатрлар билан яқунланади. Дарҳақиқат, одамзод комил бўла олгани йўқ. Дунё ҳам мукамал эмас, бир кам... Лекин ҳаётда одам болаларига хос жуда кўп фазилатларни ўзида мужассам этган мунаввар инсонлар ҳам учрайдики, уларга ҳавас қилмасликнинг иложи йўқ. Таниқли адабиётшунос ва матншунос олим, филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасановни ана шундай ҳавас ва ҳайратга муносиб инсонлардан бири, деб биламан.

Ўзбекистон Фанлар академияси Қўлэзмалар институтида Саидбек ака билан бирга ишладик. Кечагидек ёдимда, мухтарам устозим академик Азиз Қаюмов таклифига кўра мен институтга ишга борган 1990 йили Саидбек Ҳасанов докторлик диссертациясини ёқлаган. Чин кўнгилдан ҳавас қилганман. Яратган Эгамдан шундай даражага бизни ҳам эриштирамоғини илтижо қилиб сўраганман. Тоза кўнгил ва самимият билан қилинган ният ижобат бўлмай қолмас экан. Ўзбекистон Миллий университети ҳузуридаги Саидбек Ҳасанов аъзо бўлган ихтисослашган кенгашда 2004 йили докторлик диссертациясини химоя қилдим. Қарийб ўн икки йил давомида кенгаш раиси сифатида республикамизнинг илмий тадқиқот ва олий таълим муассасалари учун илмий кадрлар тайёрлаш ишига хисса қўшмоққа мушарраф бўлдим.

Бу сулолага нафақат мен, республикамиздаги илм аҳлининг барчаси ҳавас ва ҳайрат билан қарайди. Бир оиладан Алибек Рустамов, Ботирбек Ҳасанов, Каримбек Ҳасанов ва Саидбек Ҳасанов сингари адабиётшунослик, тилшунослик, матншунослик илмлари дарғаларининг етишиб чиқиши чиндан ҳам Тангри таолонинг улуғ инояти. Бу ака-ука олимларнинг илмий асарлари ўзбек адабиётшунослиги, тилшунослиги ва матншунослигининг долзарб масалаларига бағишланган бўлиб, соҳанинг фундаментал аҳамиятга молик муаммолари чуқур илмий-назарий асосда ёритилгани билан алоҳида аҳамиятга эга. Яна бир ҳавас қиларли жиҳати, бу улуғ олимларнинг илмий анъаналари сулоланинг бугунги вакиллари томонидан ҳам муносиб давом эттирилаётганидир. Саидбек Ҳасановнинг қизи Шафоат Ҳасанова фан доктори сифатида матншунослик соҳасида ушбу сулола шаънига муносиб тадқиқотлар олиб борапти. Куёви Баҳриддин Умрзоқ Али Сафийнинг машҳур “Рашаҳоту айн ул-ҳаёт” асарини тадқиқ қилиб, филология фанлари бўйича фалсафа доктори бўлди. Хуллас, бу оила аъзолари бугунги кунда ҳам илму маърифатимизни, адабиётшунослигимиз ва матншунослигимизни юксалтириш ишига камарбастадиқлар.

Саидбек Ҳасанов нафақат мамлакатимизда, ундан ташқарида ҳам эътироф этилган олим эди. Тадқиқотлари доираси Махмуд Кошғарийнинг “Девону луғот ут-турк”идан Махмуд Замахшарийнинг “Муқаддимат ул-адаб”игача, Алишер Навоийнинг “Сабъаи сайёр” достони ва лирик асарларидан Захриддин Бобур ва Комрон Мирзо адабий меросигача, Ҳувайдо шеърятидан Ҳамза архиви материалларигача, ундан Шайхзода ва Абдулла Қаҳҳор асарларигача кенг миқёсни қамраб олгани билан алоҳида ажралиб туради. Олимнинг “Бобурнома” устидаги тадқиқотлари, айниқса, аҳамиятлидир. Асарнинг Порсо Шамсиев ва Содиқ Мирзаев тайёрлаган нашри ва япон олими Эйжи Мано илмий-танқидий матнини ўзаро қиёсий ўрганиш асосида нисбатан хатолардан холи янги нашрини (“Шарқ” нашриёти, 2002) амалга оширгани илмий ҳаётимиздаги эътиборли воқеа бўлди. Киши ва жой, қавм-қабил ва насл-насаб, ҳайвонлар ва ўсимликлар, китоб ва рисола нармлари кўрсаткичлари билан таъминлангани, “Бобурнома” матнидаги узилишлар тиклангани, Бобурнинг фарзандлари Ҳумоюнга махфий васиятномаси ҳамда Комрон мирзога хати илова этилгани ушбу нашрнинг киммати нечоғлиқ баланд эканини кўрсатади.

У нафақат эътироф этилган олим, ҳақиқий маънода кўнгил одами ҳам эди. Ҳар қандай расмийликдан холи, идоровий-бошқарув ишларини ҳам юксак одамийлик мақомида туриб, самимият билан бажариш мумкинлигини устозим академик Азиз Қаюмовдан кейин Саидбек Ҳасанов мисолида кўрганман. Фурқат ҳаёти ва ижодий меросининг хориждаги даври бўйича докторлик диссертациямни ҳимоя қилаётган кезларим эди. Ўша кездеги талаб бўйича Ўзбекистон Миллий университети хузуридаги Ихтисослашган кенгаш томонидан уч ташкилотда илмий семинардан ўтишим белгиланди: Ўзбекистон Фанлар академияси Тил ва адабиёт институти, Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи ва Тошкент давлат педагогика университети. Кенгаш раиси имзолаган расмий хатни оляб, Адабиёт музейи директори Саидбек Рустамовичга учрадим. Домла хатни ўқиб, самимий табассум билан: *“Жуда яхши, Азиз Пулатович билан устоз-шоғирд иккинчисиз Фурқат адабий мероси ҳақида суҳбат қилиб берасизлар, ўша илмий семинар бўлади-да”* деди. Тўғриси, кўнглимда бироз хавотир уйғонди. Ўша кезде: *“Демак, илмий семинар талаб даражасида ўтказилмас экан-да. Агар домла айтганларидек семинар фақат Азиз Пулатович билан суҳбат шаклида ўтса, баённомани қандай расмийлаштирамиз?”* деган саволлар ўтди хаёлимдан. *“Келаси ҳафта чоршанба куни соат ўн бирда келасиз, семинарни ўтказамиз, хавотир олманг”*, – гўё кўнглимдагини уққандай тайинлади домла. Белгиланган куни борганимда ҳақиқатан расмийликсиз, лекин қизғин муҳокама-мунозара – ҳақиқий илмий семинар бўлди диссертациям юзасидан. Диссертациядаги фикрларни такомилга етказиш борасида ҳам, ўзим учун ҳам кўп ибратлар, хулосалар олганман ўша илмий семинардан.

Саидбек Ҳасанов чорак асрга яқин вақт давомида Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейига директорлик қилди. Унинг бевосита илмий

раҳбарлигида давлат грантлари асосида бир нечта фундаментал, амалий ва инновацион илмий лойиҳалар бажарилди. Музейни бошқариш ҳам, лойиҳалар раҳбарлиги ҳам кўпчилик билан, илмий жамоа билан ишлашни тақозо этади. Саидбек аканинг табиатида илм билан ҳилм, раҳбарлик билан одамийлик фазилатлари шу даражада уйғунлашган эдики, бундай мутаносиблик камдан-кам кишида учрайди. Шунча йил давомида бирор марта, бирор ходимининг ёки илмий лойиҳа аъзосининг Саидбек акадан норози бўлганини билмайман. У ҳеч қачон ҳеч кимнинг дилини оғритмас, чинакам мусулмонга хос ҳилмнинг қони эди.

У адолатли, ҳалол, бошқаларнинг фикрини ҳурмат қила биладиган бағрикенг раҳбар эди. Каттага ҳурматни, кичикка иззатни жойига қўядиган чинакам одам эди. Эътиборли жиҳати шундаки, домла ўзини шундай тутишга маҳсус ҳаракат қилмас, ҳаммаси табиий кечарди. Умуман, у одам ёки олим ва раҳбар сифатида ҳам расмиятчиликдан, сохталикдан, риёдан миллион-миллион чақирим узоқ эди. Табиатан ваъзхонликни, сўзбозликни ёқтирмас, мабодо бирор йиғинда сўз берилса, кўп чўзиб ўтирмай, гапнинг индаллосини айтарди. Соҳа одамларининг аксаридида учрайдиган мажлисларда бошқалар эътиборини тортиш учун айтадиган фикри бўлса-бўлмаса сўз олиб, кўпчиликнинг вақтини зое қилиш одати унга мутлақо бегона эди. Лекин шунинг баробарида, ҳар қандай йиғинда, ҳар қандай даражадаги раҳбар олдида, зарурат туғилса, ҳақиқатни айтишдан чўчимас, дилидаги тилида эди.

Устозга садоқат борасида ҳам Саидбек ака бошқаларга чинакам намуна кўрсатиб кетди. Улуғ устозимиз академик Азиз Қажумов билан ўзаро юксак ҳурматга асосланган муносабатлари бунинг ёрқин исботи. Азиз Пўлатович Ўзбекистон Фанлар академияси Ҳамид Сулаймонов номидаги Қўлёмалар институти директори бўлиб ишлаган кезлари Саидбек Рустамовичга чуқур ҳурмат кўрсатди. Институт таркибидаги Адабиёт музейини алоҳида муассаса сифатида ажратиб, директорликка Саидбек Ҳасановни тавсия этди. Қўлёмалар институти тугатилган машъум кунларда устоз Азиз Пўлатович бошқа илмий тадқиқот муассасаларига таклиф этилса ҳам бормади, музейда қолишни афзал билди.

Вақт – олий ҳакам. У ҳар бир инсонни синайди. Раҳбар бўлиб олгач, ўзини катта олиб, кекса устозининг ҳурматини бажо келтирмаган шогирдларни ҳам кўрдик, кўряпмиз. Лекин Саидбек ака бу тоифадан эмас эди. У ўзи раҳбарлик қилаётган Адабиёт музейида етакчи илмий ходим бўлиб ишлаётган устози Азиз Пўлатовичга чин маънода ҳурмат ва оқибат кўрсатди. Музей ходимаси Фотимахон Икромовани устоз олимга ёрдамчи этиб тайинлади. Ижодий фаолияти учун қўлидан келган барча шароитни бадастир муҳайё этди. Устоз Азиз Пўлатович ана шу меҳр-оқибатдан, одамийликдан қувват олди. Бор билим ва салоҳиятини сафарбар этиб, “Қадимият обидалари”, “Қўқон адабий муҳити” сингари асарларини илмий таҳрирдан ўтказди, янги факт ва маълумотлар, таҳлил ва талқинлар билан бойитди. Янгидан-янги илмий асарлар ёзди. Алишер Навоий асарларини рус тилига таржима қилди. Темир

интизом билан ишлаб, илм заҳматидан ҳаловат топиш қандай бўлишини амалда кўрсатди ва ўн жилдлик “Асарлар” тўпламини нашр эттирди. Домланинг илмий ишлари аслида ўн беш жилд ва ундан кўпроқ бўлиши илм аҳлига аён. Камтарликлари боис баъзи жилдларини икки китоб тарзида тартиб берди. Ана шу катга илмий аҳамиятга эга залворли ишнинг юзага чиқишида Саидбек ака кўрсатган меҳру оқибатнинг ҳам хиссаси кам эмас.

Саидбек Ҳасанов илмий кадрлар тайёрлаш борасида ҳам самарали фаолият олиб борди. Унинг бевосита раҳбарлигида ўн саккиз нафар илмий даражали мутахассислар, фан докторлари ва номзодлари етишиб чиқди. Жумладан, Суннатулла Соипов Жиззах давлат педагогика институти ўзбек филологияси факультети декани сифатида фаолият олиб бораётгани домла етиштирган кадрларнинг салоҳиятига ёрқин мисол бўла олади.

Ҳақиқатан, устоз Абдулла Ориф айтмоқчи, инсон барча орзуларига эришмоғи маҳол. Балки бунинг имкони ҳам йўқдир... Лекин инсоннинг инсонлиги ёки олимнинг олимлиги унинг эзгу фазилатлари ҳамда илмига ҳаётда амал қила олиши даражасига кўра белгиланади. Саидбек Ҳасанов одамийликнинг барча хусусиятларини ўзида мужассам этган ҳазрати инсон, табиатида Тангри таоло ҳаммага ҳам бирдай ато этавермайдиган илм ва ҳилмини уйғунлаштира олган ҳақиқий олим эди. Олимга охиратда ҳам шунга муносиб даража ато этилмоғини, абадий манзиллари жаннат боғларидан бир гўзал боғ бўлмоғини, одамларга ҳар доим ҳилм кўрсатганлари ажрига Тангри таоло уни боқий раҳматига сазовор этмоғини тилаймиз.

ЎЗБЕК МУМТОЗ АДАБИЁТИНИНГ КУЧЛИ БИЛИМДОНИ, МАНБАШУНОС ВА ЯХШИ ИНСОН ЭДИ

Содиқов Қосимжон Фозилович,
*ТДШУ профессори,
филология фанлари доктори*

Саидбек Ҳасанов билан Ўзбекистон Фанлар академиясининг Қўлёмалар институтида узоқ йиллар бирга ишлаганмиз.

Менинг илмий фаолиятим кўп жиҳатдан Қўлёмалар институти билан боғлиқ. Мен ана шу институтда, ажойиб жамоа орасида ишлаганимдан фахрланаман, Аллоҳга шукр қиламан. Қўлёмалар институти мен учун илм эшикларини очди; ҳаёт мактаби бўлди. Олим бўлиб етишувимда, кейинги илмий фаолиятимда ана шу институт, бу даргоҳдаги ажойиб илмий жамоанинг ўрни каттадир.

Буни қарангки, инсонлар сингари институтларнинг ҳам юксалиш, ривожланиш даври бўларкан. 1985–1995 йилларда институт тарихида улкан юксалиш юз берди. Аввалига ёш изланувчилар ўз номзодлик

диссертацияларини ёкладилар, 90-йилларга бориб докторлик диссертацияларини ҳимоя қилишга ўтдилар. Ўша кезлар институтнинг обрў-эътибори кўтарилиб кетди.

Раҳбаримиз Азиз Қаюмов кенг фикрли, бағрикенг, ҳимматли инсон эди; Аллоҳ раҳмат қилсин у кишини. У эзгу ният билан илм қиламан деган ҳар кимсага яхшилик қилди. Илмий изланувчилар учун домла бор шароитни яратиб берди; қўлидан келган яхшиликни аямади. Домла ёшларни тўғрилиқ ва ҳалолликка ўргатди, чин кўнгилдан билим эгаллашга ундади; у биз учун идеал қулавуз бўлди. У билим кишисининг маънавий олами, қолаверса, раҳбар кимса қандай хислатларга эга бўлмоғи, илмий жамоани қандай етаклаш кераклиги, илмий кадрлар қандай етиштирилуви лозимлигини бизга ўргатиб кетди. Мен ҳозирги илмий текшириш институти, университет раҳбарларининг ҳам ўша олижаноб инсондек бўлишларини жуда истардим. Шундагина илмимиз юксалади, ўзбек юзага чиқади.

Кўлёмалар институтида кучли илмий жамоа шаклланган эди. Ўзбек адабиёти тарихи, Ўрта Осиё халқларининг ёзув тарихи ва китобат иши, манбашунослик ва матншунослик, фольклоршунослик, туркология, кўлёмза ва тошбосма китобларни тавсифлаш, архившунослик соҳаларида илмий фаолият олиб бориларди. Жамоада бир-биринга жон қуйдириш деган нарса бўларди, ўзаро илиқлик муҳити шаклланган эди.

Институтда Саидбек аканинг ўзига яраша ўрни ва овози бор эди. Илмий кенгаш мажлисларида дейсизми, турли мавзуларда ўтказиладиган йиғинларда дейсизми, Саидбек ака ўзининг теран фикри, таклифлари билан ажралиб турарди. Ўша чоғларни сира унутолмайман. Биз институтда ўтказиладиган илмий кенгаш мажлисларини, айниқса, илмий конференцияларни интиқлик билан кутардик. Билардикки, Азиз Қаюмов бошқарган ҳар бир йиғинда илм соҳасида янги фикр айтиларди, янги ташаббус ўртага ташланарди.

Ора-орада Москва, Олмаота сингари йирик илмий марказлардан келган олимларнинг ҳам суҳбатлари уюштириб турилар эди. Айниқса, бирор-бир классик ижодкор, улкан ёзма ёдгорликларга бағишланган мажлислар ниҳоятда мазмунли, баҳсу мунозарага бой ўтарди. Ўзбек филологияси, манбашунослик соҳасида теша тегмаган, олимларнинг фикр тиғи ҳали етиб улгурмаган қарашлар ҳам ўртага ташланарди ўша йиғинларда. Институтимиз ўзбек адабий манбашунослиги, классик меросимизнинг чин маънодаги ўчоғига айланиб қолганди тасаввуримизда.

Кўлёмалар институтида Ботирбек Ҳасанов ҳам ишлаган. Ботирбек ака тилшунос бўлиб, луғатчилик тарихи билан шуғулланган. Институтнинг илмий режаси бўйича араб тилидаги кўлёмаларни тавсифлаш билан шуғулланар эди. Ботирбек аканинг ҳам, Саидбек аканинг ҳам ёши биздан анча улуглиги, шунингдек, таниқли олимлар бўлгани учун бу оға-инига хурматимиз баланд эди. Оға-инилар институтнинг икки йирик бўлимини бошқаришарди.

Азиз Қаюмов Ботирбек ва Саидбек аканинг ишлари юзага чиқиши учун ҳам кўмаклашди. Улар докторлик диссертацияларини биздан анча илгари

ёқлашган эди. Оға–инининг докторлик диссертациялари химояси анча шов-шувли ўтди; кўпчиликнинг, айниқса, ёшларнинг ҳавасини уйғотди.

Саидбек Хасанов бобуршунослик, навоййшунослик, адабий манбашунослик ва матншуносликда салмоқли ишлари билан танилган. У манбашунос, матншунос ва ўзбек классик адабиётининг кучли билимдонларидан эди. Олим ўзининг узоқ йиллик илмий фаолияти давомида ўзбек классик адабиётининг сара асарларини илмий ўрганиш ва чоп эттиришга катта эътибор қаратди. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ўзбек арузига бағишланган “Муҳтасар”, ислом фарзларига бағишланган “Мубаййин” асари ва классик адабиётнинг бошқа сара дурдоналарини нашрга тайёрлади. Унинг номзодлик диссертацияси Бобур ижодини ўрганишга бағишланганди, докторлик диссертацияси эса Алишер Навойй меросига бағишланган. Олимнинг “Сабъаи сайёр”га бағишланган монографияси ҳам бор.

Саидбек ака турли олий ўқув юртлиари, илмий текшириш институтлари қошидаги ихтисослашган кенгашларнинг (айни чоғда улар илмий кенгашлар деб аталмоқда) аъзоси эди. Унинг диссертацияларга расмий оппонентлиги, мажлислардаги илмий чиқишларини кўп қузатганман: химояларда узундан узоқ сўзламасди у, эзмаланмасди; мажлис кўтаридиган илмий хулосаларини айтиб қўя қоларди. Энг муҳими, диссертациянинг ижобий ютуқларини топиб, изланувчини қўллаб–қувватларди. Биз домла билан кўп илмий кенгашларда, мутахассисликдан имтиҳон олувчи комиссияларда бирга ишлаганмиз. Кейинги йилларда мен аъзо бўлган илмий кенгашларда манбашунослик ва матншуносликдан диссертация ёқланадиган бўлса, расмий оппонентликка етакчи мутахассис сифатида Саидбек акани, ёки етакчи илмий муассаса сифатида у ишлайдиган Адабиёт музейини тавсия қилардик. Тўғриси, Саидбек акага кўпроқ ишонардик.

Саидбек ака ўз шоғирдларига ҳам отадек меҳрибон эди; ҳеч қачон уларни ёлғиз ташлаб қўйган эмас. Кўп қузатганман, диссертация ёқлаётган шоғирдларининг иши юзага чиқмагунча тинмасди у. Малакавий имтиҳонлари бўладими, диссертациянинг муҳофизати семинарлари бўладими, эринмай шоғирдларнинг кетидан борарди.

Филология фанлари доктори, таниқли олим Саидбек Хасанов ўзбек адабиётшунослиги, манбашунослигининг ривожини учун катта ишлар қилди. Саидбек ака ибратли ҳаёт йўлини босиб ўтди. Олимдан яхши кишилар билимли шоғирдлар қолди. Уни ҳар қачон яхши от билан эслашнинг ахлоқ раҳмат қилсин у кишини.

ЖАҲОН АҲЛИЧА ИЛМУ ДОНОЛИҒИ

Боқижон Тўхлиев,
ТДШУ профессори,
филология фанлари доктори

Инсоннинг умри айрим лаҳзалардан иборат, деган ҳикмат бор. Бир қарашда оддий ва соддагина ҳақиқат. Буни ҳатто ақл ишлатмасдан ҳам билиб олга бўлади, деган ҳаёлга ҳам боради киши. Тўғри-да, лаҳзаларни кўшсанг, бутун бошли вақт юзага келади. Инсон қанча муддат яшаган бўлса, ўша унинг умри бўлади-да! Аслида ҳам шундаймикан? Назаримда, бу ҳикматни “инсоннинг умри алоҳида-алоҳида, яъни эсда қоладиган лаҳзалардангина иборат” тарзида тушуниш тўғрироқ. Умрнинг “эсда қоладиган” қисми эса бутун умрни эмас, унинг айрим бўлақларинигина қамраб олар экан. Албатта, шу бўлақларнинг “муносиб” ва “номуносиб” қисмлардан ташкил топиши ҳам ҳақиқатга яқин.

Агар мана шу ҳикмат андозасида устоз Саидбек Ҳасанов ҳаётига, уларнинг умр давомида қилиб улгурган ишларига назар соладиган бўлса, чинакам лаҳзаларнинг росмана умрга айланганини кўриб ишонч ҳосил қилиш мумкин. У кишининг ҳаёт йўли чинакам олимнинг муносиб мазмун билан зийнатланганини кўрсатиб турибди.

Мен устоз Саидбек Ҳасанов шахси деганда мана шу ўйларни ҳаёлимдан ўтказдим. У киши вақтнинг қадрига етадиган, бир лаҳзасини ҳам беҳуда ўтказмасликка ҳаракат қиладиган инсон эдилар. Шунинг учун ҳам тасаввуримда у кишининг ҳаёт тарзида умрнинг “номуносиб” лаҳзалари йўқдек.

Устоз том маънодаги катта ҳарфлар билан ёзиладиган Одам ва Олим эдилар. Олим бўлганида ҳам ҳамманинг: катталарнинг ҳам, тенгдошларнинг ҳам, кичикларнинг ҳам эътироф ва эътиқодларига сазовор эдилар. Муаммо у адабиётмиздаги кўпгина нодир қўлэмаларнинг топилиши ёки ўрнини ва кишининг номини билан соғлиқ. Қўлэм нодир манбаларнинг ай.

Биз Саидбек ака билан соҳабонимиз билан, кўп ҳолларда фикрдош, маслақдош эдик, дейишга журъат этаман. Бу фикрни бир мен эмас, Саидбек Ҳасанов билан бирга ишлаган кўпчилик ҳам ҳаёлидан ўтказаяётган бўлса ажаб эмас. Зеро, у кишидаги биринчи аломат: ҳамма билан тенг ва самимий муносабатда бўлиш хислати эди. Айни мана шу хислат унинг катталар ардоғида, тенгдошлар эътиборида ҳамда кичиклар эътирофида бўлишлари учун тағзамин бўлган бўлса ажаб эмас. Бошқаларни ҳурмат қилиш дегани ўз фикридан воз кечиш, бошқалар нима деса ҳар доим ўша томонда бўлиш дегани эмас. Ҳақиқий олим бошқаларнинг фикридаги рационал мағизни эътироф этгани ҳолда, ножоиз ва ноилмий мулоҳазаларга ҳам бепарво қараб тура олмайди. Бу ўринда олимлик салоҳиятидан ташқари Шахсга оид журъат, ўз

фикрида қатъий тура олишга оид сабот ва матонат ҳам керак бўлади. Қолаверса, бошқалар меҳнатини муносиб қадрлаш учун кишининг ўзи ҳам мана шу меҳнат машаққатларини ўз танасидан тўла ўтказган бўлиши, буларга қўшимча тарзда адолат ва ҳалоллик деган хислатлар ҳам унга бегона бўлмастлиги керак. Устозда мана шуларнинг барчаси мужассам эди.

Биз Саидбек Рустамович Ҳасанов билан Ўзбекистон Фанлар академияси Ҳамид Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институтида бирга ишладик. Турли илмий анжуманларда, суҳбатларда, баҳс ва мунозараларда бўлдик. У кишининг маърузаларини, турли давралардаги суҳбат ва чиқишларига хавас билан қараганларимиз эсимизда.

Ўтган асрнинг саксонинчи йилларида олий ўқув юртларининг талабалари, илмий-тадқиқот муассасаларининг техник ходимларигина эмас, профессор-ўқитувчилар, илмий ходимларнинг ҳам турли қишлоқ хўжалик ишларига жалб этилиши оддий ҳол эди. Айниқса, илмий-тадқиқот институтларида ишлайдиганлар мева-чева териш, сабзавот йиғиштиришдан бошлаб, ўт ўриш, чорва молларига хашак жамғаришгача бўлган юмушларга жалб этилаверар эди. Улар пахта йиғим-теримининг энг фаол иштирокчилари ҳам бўлишарди. Ана шундай пайтларда Саидбек Ҳасанов кўпинча бизнинг шу даврдаги бошлиғимиз – бригадиримиз бўлар эдилар. Эрталабдан-кечгача бирга бўлиш, бир ётоқда яшаш, узлуксиз мулоқотда бўлиш инсондаги асосий қирраларни намоён этади. Ҳар бир кишининг табиатидаги ўзига хосликларнинг намоён бўлишига қулай шароит яратади. Ана шу жараёнларда ҳам биз Саидбек аканинг кўп хислатларини “кашф” этганмиз.

Саидбек ака табиатан киришувчан киши эди. У киши ҳар қандай одам билан тил топа оларди. Энг кескин, энг кўпол табиатли одамлар билан ҳам Саидбек аканинг баланд товушда, кескин гаплашганини эслай олмайман. Ўшаларнинг ҳам ўзларига мос ва муносиб ёндашувни топиши устоз учун сира қийин эмас эди. У киши бошлиқ сифатида ўзини бошқалардан ажратиб ўтирмасди. Ташкилий ишлардан бўшаб қолган пайтларида ҳамма қатори, масалан, пахта теримида чиққанимизда, белнига этак тутиб “эл қатори” пахта териш кетаверар эди. Даладаги юмушлар баҳона турли мавзулардаги суҳбатлар доим авжида бўларди. Шунда у киши улуг устозлар, айниқса, Ҳамид Сулаймон (1910–1979) ҳақида кўплаб хотираларни эсга оларди.

Ўрни келганида алоҳида таъкидлаш лозимки, Саидбек Ҳасанов устоз Ҳамид Сулаймоннинг жаҳон қўлёзма фондларидаги мамлакатимиз илм-фанига, маданиятига, адабиёт ва санъатига доир кўплаб манбаларнинг аниқланиши ва уларнинг (асли ёки нусхаларининг) мамлакатимизга олиб келинишида энг кўп ҳамроҳлик қилган шогирдлари эдилар. Биз бу суҳбатларни жон қулоғимиз билан эшитар, янги-янги лавҳаларни тинлашга рағбат билдириб турардик. Аммо у киши ҳар доим бу суҳбатлар нечоғли қизиқарли бўлмасин, ўз табиатларига кўра уларни ихчам ва қисқа тарзда айтиб бериш билан кифояланар эди (умуман, устоз сергапликни унча ушулмас, шунга мос равишда ўзлари ҳам “сергап”лар қаторига кирмас эдилар).

Саидбек ака академик Азиз Пўлатович Қаюмовни ҳам устоз сифатида ардоқлар, бу ардоқ ҳар доим амалий фаолият давомида тасдиқланганини бугунги авлоднинг кўплаб вакиллари ҳам яхши билишади. Устоз Азиз Қаюмовнинг ўзлари ҳам бу борадаги эътирофларини кўпчиликка етказган, айниқса, ўзларининг кўпжилдлик асарларининг жамланиши ва нашр этилишини бевосита Саидбек Ҳасановнинг номи билан боғланишини ҳам кўп марта таъкидлар эдилар.

Саидбек ака оддий илмий ходим бўлганларида, бўлим бошлиғи бўлганда ёки институтнинг, кейинчалик (шу институтнинг музейга айлантирилиши муносабати билан) Адабиёт музейининг директори бўлганларида ҳам у кишини ҳар доим иш устида кўрганмиз. Кўлёмалар устида ишладдан чарчамас, ҳар доим бирор янги ва яхши ишлар устида бош-қош эдилар.

Устознинг бутун умри манбашунослик ва матншуносликнинг энг жиддий муаммо ва масалаларини ҳал этишга йўналтирилган эди. Шу баҳона адабиётимиз тарихининг кўплаб янги номлар, янги асарларга эга бўлганини ҳам таъкидлаш жоиз.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва ижодининг ўрганилиш тарихи анча узун даврларни камраб олиши мутахассисларга кундай равшан. Бу борада ҳам устознинг ниҳоятда катта ҳажмдаги ишларни амалга оширганлари шоёни таҳсиндир. Бобурнинг шўролар даврида эътибордан четда қолиб келган асарларидан бири “Мубаййин”¹⁶, шунингдек, адиб томонидан таржима қилинган “Рисолаи Волидиййа”¹⁷ каби асарларининг илк нашрлари шу сирага киради. Айниқса, “Мухтасар” ва “Бобурнома” сингари нодир асарларнинг илмий нашрлари бу силсиладаги олтин халқаларни ташкил этади.

Уларнинг ҳар иккиси ҳам анча катта салмоққа – нисбатан улкан ҳажми билан ажралиб туради. Мана шу икки асарнинг тўлиқ нашрлари ҳам профессор С.Ҳасанов номи билан алоқадор ҳолда юзага келган эди. Ўшанда (1971 йили) Бобурнинг “Аруз рисоласи” “Мухтасар” номи билан босилган, унинг факсимилиси ҳам кўшиб чоп этилгани адабиётимиз тарихидаги нуқсонлардан бири бўлган эди. Асарнинг кўлёмза нусхаси айрим нуқсонлардан ҳоли бўлмаган. Хусусан, айрим ҳарф ва сўзларнинг, сўз бирикмаларининг тушиб қолиши, сўзларнинг нотўғри ёзилиши, ноўрин такрорлар шу сирага киради. Ношир мана шу мураккабликларни нозик даражада илғаб, мумкин бўлган ўринларда уларни тузатишга ва тўлдиришга ҳаракат қилган. Энг муҳими, у ўзбек китобхонлари, хусусан, мутахассислар учун бебаҳо манбага айланган.

Китоб 1971 йилда нашр этилган. Бу нашр учун Ҳожи Муҳаммад Самарқандий томонидан кўчирилган нодир нусха асос вазифасини адо этган. Олим асарнинг ҳозирги ўзбек тилидаги транслитерациясини берган.

16 Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Мубаййин. Нашрга тайёрловчилар: Саидбек Ҳасан, Ҳамидбек Ҳасан. –Т.: Халқ мероси, 2000.

17 Ҳазрати Хожа Убайдулло Ахрор. Рисолайи волидиййа. Заҳириддин Муҳаммад Бобур таржимаси. Ношир: Саидбек Ҳасан. –Т.: Ёзувчи, 1991.

Китобнинг қадрини унга илова қилинган кўплаб кўрсаткичлар, энг муҳими, унинг факсимел наشري жуда оширган. Бу асар мутахассисларга “Муфассал” номи билан танилган бўлиб, С.Ҳасанов нашридан кейин “Мухтасар” номи оммалашган. Муаллиф бу номни асарда қайд этилган фактлар асосида тиклаган.

Ўрни келганида айтиш лозимки, ушбу тадқиқот анча кўп йилларнинг маҳсули эди. Аниқроғи, устоз мана шу асар устида номзодлик тадқиқотини олиб борган, шу жараёнда ва ундан кейинроқ кўплаб илмий ҳамда оммабоп мақолалар, бир қатор китоблар юзага келган эди¹⁸.

Устознинг Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва ижодига доир амалга оширган ишларининг сони ҳам, салмоғи ҳам ҳавас қилса арзигулик. Юртимизда “Бобурнома”нинг кўплаб нашрлари амалга оширилган. Уларнинг энг мукамалларидан бири, ҳеч шубҳасиз, Саидбек ака Ҳасанов номи билан боғланган.

Мумтоз адабиётмизнинг йирик билимдони Порсоҳон домла Шамсиев (Содиқ Мирзаев билан бирга) “Бобурнома”ни аввал икки жилдда¹⁹, кейинроқ бир жилд²⁰ шаклида чоп этишган. Шунга қарамай, асарнинг мукамал илмий нашрига эҳтиёж узоқ вақтларгача сақланиб қолди. Мана шу кемтикликнинг тўлдирилишида профессор С.Ҳасанов катта жонбозлик кўрсатди. 2002 йилда бу қомусий асарнинг янги наشري амалга оширилди. Олдинги нашрларнинг барчаси алоҳида қўлёзмаларга таянгани, шунингдек қайта ишланган ёки тўлдирилган бўлишига қарамадан мукамаллик даъвосини қила олмас эди. Олим ушбу нашрда Порсо Шамсиев ҳамда Япон олими Эйжи Мано тайёрлаган танқидий матнларга асосланди²¹.

Нашрнинг мукамаллигидан ташқари унинг фойдаланиш учун ниҳоятда қулайлашгани ҳам эътиборга лойиқдир. Хусусан, киши, жой, қавм–қабила, насл–насаб, ҳайвонлар ва ўсимлик номлари кўрсаткичининг берилиши бу борадаги таҳсинга лойиқ жиҳатларни ташкил этади. Масал ва ҳикматли сўзларнинг ажратиб берилиши, тилга олинган китоб ва рисола номларининг кўрсатилиши унинг аҳамиятини жуда оширган. Барча шеърӣ асарларнинг илова қилинган рўйхати унинг афзалликларини кучайтирган.

Тўғри, кўрсаткичлар олдинги нашрларнинг айримларида ҳам бор эди. Улар ўртасидаги тафовутни аниқроқ тасаввур этиш учун ихчамгина битта жадвалчани келтириш мумкин:

18 Ҳасанов С. Трактат Бабура “Об арузе”. Авт.дисс...канд. Филол.наук. –Т., 1972.–Б.10

19 Бобурнома. Нашрга тайёрловчилар Порсо Шамсиев, Содиқ Мирзаев. –Т.: Ўзбекистон, 1948, 1949.

20 Бобур Заҳириддин Муҳаммад. Бобурнома. Нашрга тайёрловчилар Порсо Шамсиев, Содиқ Мирзаев. В.Зоҳидовнинг сўзбоҳиси ва таҳрири билан. –Т.: Ўзбекистон Фанлар академияси, 1949,1960.

21 Бобур Заҳириддин Муҳаммад. Бобурнома. Порсо Шамсиев ҳамда Эйжи Мано (Япония) нашрлари асосида қайта нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. Масъул муҳаррир В.Раҳмонов. – Т.: Шарқ, 2002.

Порсо Шамсиев ва Содик Мирзаевлар нашрида	Саидбек Ҳасанов нашрида
Аббос 68	Аббос 50 а
Абдул-Аваз мирзо 25, 26	Абдулазиз мирзо (Улуғбекнинг ўғли) 9 б, 10 б
	Абдулазиз мирохўр 239 б, 259 а, 262 а, 265 б, 266 аб, 298 б...
Абдул'али тархон 37, 38	Абдулали тархон 21 б, 22аб, 69 а
Абдулбоқи мирзо 244	Абдулбоқий мирзо 175 б, 176 а, 210 б
Абдулваҳҳоб 95, 239	Абдулваҳҳоб мўғул 77а, 206а, 374 а
Абдулваҳҳоб шиғовул	Абдулваҳҳоб шиғовул 13 а, 31 б
Абдулкарим ашират 39, 56	Абдулкарим ашрит (эшикоға) 23 а, 38 б
	...Гавҳаршодбегим 191 а, 344 б
	Гадоий 227 а, 228 б
...Гадоий Билол 241	Гадоий Билол 207 б
	Гадоий Мухаммад 245 б
	Гадоий тағойи 219 б, 227 а, 228 б...
	Гангу 324 а, Гужурхон 355 б
	Гулбаданбегим 392 а
	Гулрангбегим 392 а
	Гулчехрабегим 392 а

Тузагиш ва тўлдиришларнинг, аниқлик ва тўлиқликнинг кўлами ва сифатини изоҳлашга зарурият йўқ. Аммо бу қилинган меҳнатнинг салмоғи ва даражасини ҳам, натижанинг аҳамият ва эътиборини ҳам очиқ кўрсатиб турибди.

Бобурнинг фарзанди – иккинчи ўғли Комрон Мирзо девонининг нашри ҳам олим фаолиятидаги нузли нукталардан бирини ташкил этади. Олим девоннинг илмий–танқидий матнини амалга оширган²².

Ушбу нашрга Ҳиндистондаги Худобахш кутубхонаси, Осие жамияти қўлёзмалар фонди ва Ризо кутубхонасида сақланаётган қўлёзмалар асос қилиб олинган. Магн араб ҳарфлари асосида берилиб, айирмалар саҳифа остида кўрсатиб кетилган. Уларнинг жорий алифбодаги транслитерацияси эса китобнинг аҳамиятини оширган.

Фан янгилликлари билан ўртоқлашиш, соҳага оид муаммо ва масалалар муҳокамаси ва ечимларига оид ўзгалар фикрини эшитиш ва инобатга олиш борасида ҳам устоздан ўрганадиган жиҳатлар оз эмас. Янги китоблари чиққан пайтларда камтарона бир йўсинда тақдим этиш одатлари ўзига хослигини

22 Комрон Мирзо. Девон. Нашрга тайёрловчи Саидбек Ҳасанов. –Т.: Фан, 2004.

устоз билан яқин бўлган ҳамкасбларнинг кўплари яхши билишади. Ўзининггина эмас, институтдаги (адабиёт музейидаги) янги китобларнинг кўпидан устоз шарофати билан хабардор бўлганмиз. Қолаверса, айрим жиддий китобларни биз фаолият юритаётган олий ўқув юртлари талабалари кўлига етиб боришида ҳам устознинг ташаббус ва ғамхўрликлари сабаб бўлган.

Устоз шогирдларварлиги билан ҳам эътиборга молик. У кишининг шогирдларварлиги ўзида қаттиққўллик ва бағрикенгликни табиий тарзда омихталаштиргани билан эътиборга лойиқ.

С.Ҳасанов навойишунослик фанининг равнақи йўлида ҳам жуда салмоқли тадқиқотларни амалга оширди. Унинг Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижоди, буюк мутафаккирнинг “Ҳамса”сини ўрганишдаги хизматлари оз эмас. Айниқса, “Сабаъи сайёр” дostonини ўрганишда олим муносиб эътирофларни топди.

Гарчи бу дoston кўплаб тадқиқотчилар томонидан ўрганилган бўлса-да, ҳеч ким уни қиёсий–типологик йўналишда ўрганишни кўзда тутмаган эди. Олим мана шундай муҳим ва салмоқли ишни шараф билан адо этди. Натижада ҳалигача ўз қадру қиммати пасайтирмаган докторлик диссертацияси, бир қатор мақола ва китоблар юзага келди. “Роман о Баҳраме (“Поэма семь скитальцев” Алишера Навои в сравнительно–филологическом освещении)” сингари китоблар шу илмий гулдастанинг энг тоза ва нафис гултожлари бўлди²³.

Бугун бу асар устида иш олиб бораётган тадқиқотчилардан бирортаси олимнинг бу борадаги мақола ва рисолаларини четлаб ўтолмаслиги бор гап.

“Садди Искандарий” да шундай мисралар бор:

Жаҳон аҳлича илму донолиги,

Хирад қувватидин тавонолиги²⁴.

Улар кўп жиҳатдан устоз Саидбек Ҳасановга ҳам мос ва муносиб келади. У кишининг олимлиги, донолиги, яқинларга меҳру муҳаббати-ю, фанга, дўстларга, илм аҳлига бўлган рағбат ва садоқати барчамизга ўрнак, намуна бўла олади. У кишининг ижодий меросини атрофлича ўрганиш эса келажакда қилиниши лозим бўлган муҳим ишларимиз сирасида туради.

23 Ҳасанов С. “Роман о Баҳраме (“Поэма семь скитальцев” Алишера Навои в сравнительно–филологическом освещении)”. –Т.: изд-во литературы и искусства им. Г.Туляма, 1988.

24 Навоий Алишер. Садди Искандарий. Нашрга тайёрловчилар М.Ҳакимова, Т.Аҳмедов // Мукамал асарлар тўплами. 20 жилдлик, 11-жилд. –Т.: Фан, 1993.

ЕТУК БОБУРШУНОС ВА МАТНШУНОС ОЛИМ

Болтабоев Ҳамидулла Убайдуллаевич,
*ЎзМУ профессори,
филология фанлари доктори*

Ўзбек адабиётшунослигининг шаклланиш йўллари, тараққиёт тамойилларини кузатганда, у кўпроқ алоҳида олимларнинг фаолияти ҳисобига ривож топганини кузатиш мумкин. Фитрат домладан бошланган XX аср бобуршунослиги бугунги кунда жаҳон миқёсига чиқиб, кўплаб хорижий олимларнинг эътиборини тортгани, аввало, ўзбек бобуршунослигининг такомиллида кўринади. Айниқса, сўнгги 30 йил ичида кўлга киритилган илмий ютуқларни эслаш баробарида Бобуршоҳнинг ҳар бир асарини синчиклаб ўрганиш, унинг нисбатан тугал куллиётини яратиш даражасига чиқилган экан, бу йўналишда филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасановнинг алоҳида ўрни бор.

Ўтган асрнинг 70–йиллари бошида Захириддин Муҳаммад Бобурнинг “Аруз рисоласи” матни кўпчиликка номаълум эди. Унинг устига Ҳазрат Навоийнинг мухташам “Мезон ул-авзон”идан ўттиз йил кейин яна рисола битишга шоҳ ва шоирни нима мажбур қилди? Бобур рисоласи Навоий арузидан нимаси билан фарқ қилади, унинг илмий янгиликлари нималардан иборат, деган саволлар адабиётшунослигимиз олдида кўндаланг турган эдики, буларнинг бари “Аруз рисоласи”нинг факсимили ва табдил матни Саидбек Ҳасанов томонидан эълон қилингандан кейин секин-аста очила бошлади. Саидбек ака бу билан чекланмади, асарни жиддий тадқиқ қилиб, унинг асосида номзодлик диссертациясини ёқлади. Кейинроқ ушбу тадқиқотни алоҳида монография тарзида нашр қилди. Бу изланишлар жараёнида, менимча, Саидбек акага Аллоҳ ато қилган илмий салоҳият билан баробарида, икки омил муҳим ўрин тутди.

Биринчиси, Саидбек Ҳасанов Миллий университетнинг Шарқ тиллари факультетининг араб бўлимида таҳсил олиб, Қуръон тили бўлган араб тилини чуқур ўрганди. Ўзбек филологиясининг тараққиётида Шарқ тилларини пухта билиш муҳимлигини таъкидлаш шарт эмас. Бироқ айна Шарқ факультетида ўзбек мумтоз адабиётининг чуқур билимдонлари етишиб чиққани муҳим омилдир. Азизхон Қаюмов, Абдуқодир Ҳайитметов, Алибек Рустамов, Суйима Ғаниева... бу рўйхатни яна давом эттириш мумкин, бироқ тилга олинган адабиётшунослигимиз даргаларин номларини келтиришнинг ўзидек бу омил тараққиётга изчил хизмат қилганини кўриш мумкин.

Иккинчиси, Саидбек ака зиёлилар оиласида туғилиб ўсди, оталари Рустам ака тўрт ўғилнинг учтасини айнан араб тилини ўрганишга йўналтирди. Алибек Рустамов, Ботирбек ва Саидбек Ҳасанов мана шу улуғ хонадоннинг фарзандлари эдилар. Оиладаги илмий муҳит, биродарларининг соҳадаги

кўмаклари, табиийки, Саидбек акани чуқур фундаментал тадқиқотлар яратишга чорлади.

Биз бошланғичда ўзбек бобуршунослигининг йирик муваффақиятларидан бири “Аруз рисоласи”нинг тадқиқидан сўз очдик. Саидбек Ҳасановнинг Бобур Мирзо даҳосига мурожаати биргина рисола доирасида эмас, шоҳ ва шоирнинг деярли барча мавжуд асарларининг халққа етиб боришида муҳим роль ўйнади. Жаҳонгашта “Бобурнома”, дастлаб, Порсоҳон Шамсиев табдилида ўзбек китобхонларига тўла етиб борган бўлса, Саидбек Ҳасанов унинг илмий нашрини яратди. Баъзилар “Бобурнома”нинг танқидий матнининг яратилишига япон олими Эйжи Маного ҳақ берадилар, аслида “Бобурнома”нинг 2000 йилги нашри матнига асос бўлган қўлёзмаларнинг қиёсланиши билан, табдил салоҳияти билан, илмий шарҳлари ва нашр кўрсаткичлари билан ҳам танқидий матннинг кўп жиҳатларларини ўзидан акс эттиради. Кейинги барча нашрлар, албатта, ушбу манбадан доимо озикланиб келишган. Жумладан, проф. Эйжи Мано ҳам ушбу нашрдан кейин ўз тадқиқотларини фаолроқ эълон қила бошлади.

Саидбек Ҳасановнинг Бобуршоҳ асарларига бўлган муносабати бу билан чекланмади, улуғ шоир шеърларининг ҳеч бир нашри, “Мубаййин” ва “Рисолаи волидия” асарларининг, дастлабки, табдил матнлари ҳам Саидбек ака фаолияти билан боғлиқ. Саидбек Ҳасанов Бобур ҳақидаги ишларини устози академик Азизхон Қаюмов билан биргаликда яратган “Бобур ижодиёти” монографиясида жамлади. Бу беназир асар ҳозирга қадар ўзбек бобуршунослигининг муҳим манбаларидан бири бўлиб турибди.

Саидбек Ҳасановнинг катта иши Ҳазрат Навоийнинг “Сабъаи сайёр” достонини бошқа ҳамсанависларнинг шу йўналишдаги асарлари билан қиёсан ўрганиши ва бунинг натижасида докторлик диссертациясини химоя қилганидир. Ушбу тадқиқот ўзбек ва рус тилларида эълон этилиши билан навоийшуносликда жуда кўп тилга олинган, бироқ чуқур ишланмаган мураккаб сюжет ва композицияга эга бўлган “Сабъаи сайёр” ва салафлар масаласи ўз ечимини топиш учун йўлга кирди.

Профессор Саидбек Ҳасанов илмий фаолиятида Қўлёзмалар институтининг вориси бўлган Давлат Адабиёт музейини Ҳамид Сулаймон ва Азиз Қаюмовдек устозлардан кейин қарийб 27 йил давомида бошқарди. Ўтган асрнинг 60-йилларида асос солинган Адабиёт музейи ҳозирга қадар ўз фаолиятида энг “сермеҳмон” музейлардан бири бўлган экан, бу ҳолатни мен айна профессор С.Ҳасанов директорлик даврида кузатганман. Олимнинг ўз вазифасига муносабати, ходимларини эъозлаши ҳозирги айрим раҳбарларга намуна бўлиши, унинг раҳбарлик салоҳиятини ҳам ҳеч бўлмаса, шоғирдлари ва музей ходимлари мисолида ўрганишга арзийди.

Яхши раҳбар ҳар доим ҳам яхши инсон бўлиб иш тутиши кийин, яхши инсон эса яхши раҳбар бўла олиши мушкул. Саидбек Ҳасанов шу икки муҳим жиҳатни ўз шахсида бирлаштира олди. Ўн йилдан буён фаолият кўрсатиб келаётган “МУМТОЗ СЎЗ” нашриётининг фаолиятида С.Ҳасановнинг раҳбар

сифатида ҳам, олим ва инсон сифатида ҳиссаси бор. Мен буни доимо ёдда тутиш баробарида ёшларга уни эслатиб бораман. Аввало, музей – тадқиқот маркази экан, нашриёт қарийб ўн йил давомида мана шу даргоҳ илмий ходимларининг ишларининг 80-90% ини нашр этиб борди. Оз нусхада бўлсин, уларни чоп этиб оммалаштиришда сўзсиз С.Ҳасановнинг хизматлари беқиёсдир. Тўғри, ҳозир музей ўз экспонатларининг бойлиги ва илмий ходимларининг салоҳияти бўйича анча паришон ҳолда. Бироқ буни биргина раҳбар фаолияти билан боғлаш ножоиз. Чунки давлат тасарруфида бўлган кўплаб илмий муассасаларга сўнгги 30 йил ичидаги эътибор худди Адабиёт музейига бўлган муносабат даражасида экани сир эмас.

Саидбек Ҳасановнинг камтарин, ўзгаларни қадрловчи улфат домла эканини у кишини билган одамлар қадрлашади ва яхшилик билан эслашади. Менимча, бу хислат олимга берилган Аллоҳнинг инояти бўлиши билан бирга оиладаги зиёли муҳитнинг, қонидаги инсонийликнинг юзага чиқишидир. Академик Алибек домла, ҳаётдан эрта кетган Ботирбек Ҳасанов инсонийликда Саидбек акага ўрناق бўлганлари сиртдан ҳам кўринади.

Ўтганларни яхшилик билан эшлаш халқимизга хос улуг инсоний хислатлардан. Бироқ бунинг ўзи кифоя қилмайди. Ўтган улуг олим ва адибларнинг фаолиятини давом эттириш, уларнинг ҳалол ва заҳматли меҳнатини келгуси авлодларга етказиш бугунги зиёлиларнинг зиммасида. Ана шу йўлда жиддий қадам ташлаган бугунги илмий анжуманни мен қутлайман, унинг ташкилотчиларига миннатдорлик туйғуларини билдириш орқали айни шу каби ва бундай ҳам муҳташамроқ анжуман ва нашрлар Давлат адабиёт музейида, ЎзР Фанлар академиясида, Тошкент давлат шарқшунослик университети ва бошқа илмий-маърифий даргоҳларда давом этишини умид қиламан.

ЯХШИЛИК БИЛА НОМ ЧИҚАРИБ, САОДАТГА ЭРИШГАН ОЛИМ

**Дадабоев Ҳамидулла Арипович,
ТДУТАУ профессори,
филология фанлари доктори**

Тангри таолонинг изни ва хоҳишига кўра, бундан роса 42 йил муқаддам, яъни 1978 йил октябрь ойининг сўнгги кунларида кўхна Тошкент шаҳри Октябрь райони (бугунги Шайхонтоҳур тумани) Каттаҳовуз маҳалласи ўрнида қурилган Ц-26 квартал (ҳозирги Гулобод мавзеси)да бўй кўтарган тўрт қаватли “типовой” домларга пойтахтнинг Сомонбозор, Чигатой, Лангар каби маҳаллаларида истиқомат қилган, уй-жойлари “снос”га тушиб, “подкотлован” туйфайли маълум вақт ижара ёхуд қариндош-уруғи хонадонида яшашга мажбур бўлган маҳаллий аҳоли шоду хуррамлик билан кўчиб кира бошлаган эди.

Мен оилам билан кўчиб кирган 30-домнинг рўпарасидаги 31-дом, гарчи, кооперативга тегишли бўлса-да, бошқа домлар сингари у ҳам “французча тип”да цементли йирик панеллардан барпо этилган бўлиб, унда асосан зиёлилар, олимлар, ҳуқуқшунослар, савдо ходимлари, турли ташкилот, идора, муассаса хизматчилари қатори, асли янгийўллик Саидбек ака Ҳасанов ҳам оиласи билан умргузаронлик қила бошлаган эди.

Камина бу пайтда Ўзбекистон ССР ФА А.С.Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти (ҳозирги Алишер Навоий номидаги Тил, адабиёт ва фольклор институти) Тарихий лексикология ва лексикография бўлимида кундузги аспирант сифатида фаолият юритар эдим. Шу боис Саидбек Ҳасанов ва у киши тааллуқли авлод (Алибек Рустамов авлоди) вакилларига оид маълумотлардан озми-кўпми хабарим бор эди. Дарвоқе, шу авлоднинг яна бир аъзоси, йирик матншунос ва манбашунос, профессор Ботирбек Ҳасанов ҳам менинг маҳалладошим бўлган эди. Ботирбек ака билан 12 йил давомида (1986-1998) Ўзбекистон ФА Ҳамид Сулаймон номидаги Қўлёмалар институтида ёнма-ён меҳнат қилганман, у киши эгаллаган илм ва билимнинг нақадар юқорилигига кўп бор гувоҳ бўлганман.

Авваллари Саидбек акани Ўзбекистон Фанлар Академияси Президиуми биносида ҳар йили ўтадиган анъанавий ҳисобот йиғилишларида бот-бот кўрган, салом-алиқ қилган бўлсам-да, аммо бизнинг том маънодаги дўстлик, биродарлик, ҳамкасблик муносабатларимизнинг қарор топишида, муболоғасиз, бир маҳаллада кўни-кўшни бўлиб яшашимиз асос вазифасини ўтади.

Мен марҳум Саидбек Ҳасанов хотирасига бағишланган ушбу мақоламда номдор адабиётшунос, истеъдодли ташкилотчининг илмий фаолияти, олимлик қирралари тўғрисида мулоҳаза юритишдан ўзимни тияман. Зотан, она тили қатори араб, форс-тожик, авфон, рус тилларини мукамал билган, Шарқ ва Ғарб мумтоз адабиётидан юқори савияда маълумотга эга бўлган, устози марҳум Ҳамид Сулаймон ҳамроҳлигида Қўлёмалар институти ташкил этиш, чет эл ва собиқ иттифоқ кутубхоналари, қўлёмалар фондларида сақланаётган нодир асарлар ва миниатюраларнинг нусхаларини юртимизга олиб келиш, Ҳофиз Хоразмий, Алишер Навоий, Камолиддин Беҳзод, Заҳриддин Бобур, Комрон мирзо каби шоирлар, адиблар, мусаввирлар ижод намуналаридан халқимизни баҳраманд этиш борасидаги Саидбек аканинг хизматлари илм аҳлига яхши маълум. Кези келганда, олимнинг ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи раҳбари вазифасида узок йиллар самарали меҳнат қилгани, ушбу музейни республиканинг етакчи илмий-маърифий масканларидан бирига айлантиргани, республика эҳтиёжлари учун етук матншунос, манбашунос, адабиётшуносларни тайёрлагани, домланинг хизматлари давлат ва ҳукумат томонидан муносиб тақдирланганини тақроран қайд этиш фойдадан холи бўлмас.

Саидбек ака доно миллатимизнинг “қўшничилик – минг йилчилик” нақлига умр бўйи беистисно риоя қилди, шу сабабли маҳалла-кўйда хурматга,

обрў-эътиборга сазовор бўлди. Маҳалладошлари у кишини алқаб, эъзозлаб “Бек ака” ёки “Бек” деб чақиришар эди. Бек ака ҳамиша юқори кайфиятда юрар, салом-аликлари самимий бўлиб, сохталику кўзбўямачилик, манманлик, кеврозлигу калондимоғлик бу инсонга буткул ёт эди. Бек аканинг хешу акраболари, таниш-билишлари, дўстлари, қўшнилари билан муносабатида самимийлик, бағрикенглик, ҳотамийлик, сахийлик етакчилик қилган.

Аллоҳ раҳмат қилгур биродаримиз маҳаллада ажойиб оилабоши сифатида ҳам обрў қозонган эди. Олим акамиз ўғил-қизларига нафақат илм, билим бериш, шунингдек, ҳақиқий одам бўлиш йўлларидан сабоқ бергани, авлодга муносиб хатти-ҳаракатлар қилиш хусусида ўғиту насихатларни уларнинг онгига, шуурига жойлагани аниқ. Зеро, фарзандларнинг ота изидан оғишмай қадам ташлаётгани, анъаналарнинг изчил давом этаётганига мен шохид.

Саидбек аканинг пок ва юмшоқ сўз, гўзал хулқ, мақбул ишлардан ҳаловат топгани, завқлангани, лаззатланганига бир неча бор гувоҳ бўлганман. Улфатлари, дўсту қўлдошлари, ҳамдастлари қувончига шерик, кулфатларига ҳамдард бўлишни бурчи деб билган Бек ака Навоий ҳазратларининг:

*Бу гулшан ичраки йўқтур бақо гулига сабот,
Ажаб саодат эрур чиқса яхшилик била от*

ёки Бобурнинг:

*Бори элга яхшилик қилғилки, мундин яхши йўқ-
Ким, дегайлар даҳр аро қолди фалондин яхшилик!*

- ҳикматли сўзларини мароқ билан, такрор-такрор тилга олар, ўзи ҳам уларга тўла-тўқис амал қилар эди.

Менинг назаримда, устоз умрнинг вафосиз, даҳрнинг бақосиз-омонатлигини жуда яхши англагани боис аҳбоб билан суҳбат қуришни, турли мавзуларда гурунглашишни хуш кўрган.

Саидбек Ҳасановнинг эл ичида донг таратишида, табиий, оилавий муҳит, авлодга хос анъана катори, у киши ошнолашган Низомий Ганжавий, Хусрав Дехлавий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Бобур сингари улугларнинг ижоди, сийрати ибрат ва намуна вазифасини ўтаган.

Бек ака билан кечадиган суҳбатларимиз баъзан ўтмишга, тарихий воқеа-ҳодисалар томон бурилиб кетар, натижада баҳсу мунозаралар қизғин тус олар эди. Шу ўринда, ёдимда муҳрланиб қолган ҳаётий эпизодларнинг айримларини мисол тариқасида келтиришни лозим топдим.

“Бобурнома” янги нашрининг (2002) эълон қилиниши арафасида Саидбек ака мемуар матни устидаги ишларнинг яқунланаётгани, тез фурсатда асарни босмаҳонага тушириш режаси амалга ошажагини билдирдилар. Мен ушбу савобли ишнинг бошида Саидбек аканинг турганини билар эдим. Шунинг учун домлани ушбу муваффақият билан кутлаш баробарида, “Бобурнома”нинг 1960 йилда Ўзбекистон Фанлар Академияси нашриётида атоқли матншунос ва манбашунос Порсо Шамсиев ҳамда Содиқ Мирзаевлар томонидан жорий алифбода чоп этилган нусхасида нафақат Темурбек ва

Шундай пайтларда бағрикенгликнинг чинакам намунаси бўлган, адабиётимизнинг юксак дидли билимдони, бутун умри давомида илм-маърифати билан маънавийт чирогини ёқиб ўтган Саидбек Ҳасановнинг ёрқин сиймоси, кадр-қиммати, шаъни-шавкати хотирамизда ўчмас бўлиб, ўзини кўз-кўз қилиб тураверади.

ҚАЛБИ ДАРЁ ИНСОН

**Рўзимбоев Сапарбой Рўзимбоевич,
Урганч ДУ профессори,
филология фанлари доктори**

Ўзбек халқи ниҳоятда бой ва ранг-баранг адабий ёдгорликларга эга. Ўз навбатида ушбу ноёб ёдгорликлар дунё бўйлаб турли минтақаларга тарқалган. Ўша обидаларни излаб топиш, ўз ваганига қайтариш, табдил қилиб, нашрга тайёрлаш, ҳеч бўлмаганда, фото нусхасини чоп қилиш каби ишлар ўта мураккаб жараёндр. Бироқ, ушбу мураккаб вазифани жонқуярлик билан амалга ошириш учун бел боғлаган фидойи инсонлар ҳам борки, уларга тасанно айтишга арзийди.

Шундай жасоратли инсонлардан бири Саидбек Ҳасандир. Истеъдодли филологлар камол топган оилада тарбияланган Саидбек акаси-навоийшунос Алибек Рустамов изидан бориб, Шарқшунослик илмига ҳавас қўйди. 1966 йилда араб тили мутахассиси сифатида олий таълим олгач, араб давлатларида таржимонлик қилди. Кейин Алибек ака тавсияси билан таниқли олим Ҳамид Сулаймонга шогирд тушди. Дастлаб, лаборантликдан иш бошлаган Саидбек Ҳамид Сулаймон асос солган музейга бир умр содиқ бўлиб қолди. Кейинчалик уни ўзи бошқарди.

Мен Саидбек Ҳасан билан илк бора 1972 йилда танишганман. Ўша пайтда у Алишер Навоий номидаги давлат Адабиёт музейида илмий ходим, айни пайтда Илмий котиб вазифасини бажарар эди.

Иттифоқо бир куни илмий ишим ҳақида Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейида ишлайдиган фольклоршунос олим Ёқубжон Жўраевдан тақриз олиб, унинг имзосини тасдиқлатиш учун илмий котиб хузурига кирдим. Истараси иссиқ, фариштали бир йигит мени самимий кутиб олди. Имзони тасдиқлаб муҳр босди. Бу йигит – Саидбек Ҳасан эди. Шундан кейин бир умр дўст-ҳамкор бўлиб қолдик. Номзодлик диссертациясини ҳам, докторлик ишларини ҳам изинма-кейин ҳамоя қилдик. У Хоразмга тез-тез келар, бирга юриб эски қўлёзмаларни излаб топар эдик. Айниқса, у Огаҳий қўлёзмаларига кўп кизиқар, адибнинг 20 томлик асарларини нашр этишини орзу қилар эди. Таниқли олим Азиз Қаюмов Қўлёзмалар институтига раҳбар бўлиб келгандан сўнг Саидбек ташаббуси билан бу ишга жадал киришилиб, катта ишлар амалга оширилди. Бироқ, айрим сабаблар билан иш охирига етмасдан

қолди. Аммо ушбу бошланган иш охири самара берди. Ҳозирда Огаҳийнинг 20 томлик асарлари босилиб чиқди.

Саидбек халқ ижодиётига ҳам қизиқар, турли қўлёзма дostonларни излаб топиб, фондга ўтказар, бу соҳада мен унга яқиндан ёрдамлашардим.

Халқ ижодиёти материаллари ёзиб олинган менинг кўпгина қўлёзмаларим ҳам қўлёзмалар институти хазинасидан жой олди.

Халқимиз орасида бўлажак бола бошидан маълум, деган ибора бор. Дарҳақиқат, Саидбек Ҳасанов биринчи тадқиқоти – Бобурнинг “Мухтасар” (“Аруз рисоласи”) китоби таҳлиliga бағишланган номзодлик диссертациясидаёқ ўзини синчков шарқшунос олим сифатида намоён қилди. Бу пайтда у энди 26 ёшни қаршилаган эди.

Маълумки, Замахшарий, Навоий, Бобурлар шуғулланган аруз илмини таҳлил қилиш, шарҳлаш ҳамманинг қўлидан ҳам келавермайди.

Саидбек ушбу тадқиқотни амалга оширишда асарнинг Париж миллий кутубхонасида сақланадиган ягона қўлёзмасига асосланди ва уни китоб шаклида чоп қилдириб, адабиётшунослик илмини ноёб бир асар билан бойитиб, қадимий маънавий меросни ўз халқига армуғон қилди.

Саидбек Ҳасан бобуршунос олим сифатида бутун дунёга танилди. Бобурнинг “Мубаййин”, “Бобурнома”, “Мухтасар” асарлари, шеърый девони чоп этилиб, “Захириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва ижоди”, “Бобур ижодиёти” каби тадқиқотлари ҳам яратилди.

Талантли шарқшунос олим докторлик диссертациясини Алишер Навоий ижодидан танлади.

“Алишер Навоийнинг “Сабъан сайёр” асарининг қиёсий–типологик тадқиқи” мавзусидаги диссертация иши навоийшунослик илмига қўшилган буюк ҳисса бўлди. Ушбу тадқиқот унинг “Роман о Бахраме”, “Навоийнинг етти тухфаси” монографияларида ўз ифодасини топган.

Ўткан асрнинг 70–йилларида профессор Ҳамид Сулаймонов билан биргаликда Ҳиндистонга уч бор экспедиция уюштирилди. Натижада, хали кўпчиликка номи яхши таниш бўлмаган Ҳофиз Хоразмий, Саййид Қосимий, Дийда, Азфарий сингари ўнлаб сиймоларнинг номлари кашф этилди. Саидбек Ҳасановнинг ҳаракатлари билан Эрон Ислom Республикаси миллий кутубхонасида сақланаётган Бобур асарлари куллийети нусхаси Ўзбекистонга олиб келинди. Бу республикамиз илмий ҳаётида катта воқеа бўлди. Яна АҚШнинг Огая штати Цинцинатти шаҳридаги Санъат музейига ҳам сафар қилинди. Музейда бобурийлар сулоласи билан боғлиқ бўлган 90 га яқин асарлар сақланаётганлиги аниқланди.

Бу хайрли ишларда Саидбек Ҳасановнинг ҳам муҳим ҳиссаси бор. Ўша жараёнда бизга маълум бўлмаган Ҳайдар Хоразмийдек забардаст элдошимизнинг ҳам девони топилиб, шоир адабиёт дарсликларидан ўрин олди.

Саидбек Ҳасанов Хоразм минтақасида яшаган буюк алломаларга ҳам эътибор қаратган. У Маҳмуд Замахшарий ижодий меросининг оламшумул

ахамиятини жаҳонга танитиш борасида иш олиб бориб буюк бобомизнинг “Муқаддимат ул-адаб” асарини факсимил ҳолида нашр эттирди. Шу пайтгача бу асарнинг туркий, араб, форс тилларидан иборат уч тиллик нусхаси маълум эди. Саидбек Ҳасан эса буюк бобомизнинг Адабиёт музейи фондидаги тўрт тилли (туркий, араб, форс ва мўғул) нусхасини топиб, уни Токиода япон олимлари билан ҳамкорликда чоп этиришга муваффақ бўлди.

Жонкуяр шарқшунос олим Огаҳий асарларини оммалаштиришда, адибнинг турли йилларда ўтказилган юбилейларининг ташкил этилишида ҳамиша фаол иштирок қилиб келди.

Саидбек Ҳасан ёш етук кадрлар тайёрлашга муносиб хисса қўшди. У 18 нафар фан номзоди, 2 нафар фан доктори тайёрлади. Шулардан бири “Огаҳийнинг кичик жанрдаги шеърлари”ни тадқиқ қилган хоразмлик Мадина Матёкубовадир.

Шарқшунос олим Адабиёт музейини бошқараётган пайтида “Адабиёт кўзгуси” илмий тўпламини ташкил қилди. Унинг саҳифаларида ёш олимларнинг кўплаб мақолалари чоп этилди. Мамлакатимизнинг барча ҳудудларидаги истеъдодли тадқиқотчилар тўпламда ўзларининг дастлабки, илмий изланишлари билан қатнашдилар. Илмий тўплам истеъдодли ёшларни илм оламига олиб киришда муҳим омил сифатида хизмат қилди. Унинг бош муҳаррири Саидбек Ҳасан тўплам саҳифаларида ҳамиша долзарб ва пишиқ-пухта мақолаларнинг эълон қилинишида бош-қош бўлди.

Таниқли олим юқорида кўрсатилган йирик асарлардан ташқари турли чет эл ва маҳаллий журналларда икки юздан ортиқ мақолалар эълон қилган кўплаб нуфузли чет эл илмий-назарий анжуманларида маъруза билан қатнашган.

Устоз олимнинг кўп йиллик самарали меҳнатлари давлатимиз томонидан муносиб тақдирланган. У 2003 йилда “Дўстлик” ордени билан мукофотланган. Шунингдек, 2002 йилда Ўзбекистон ФА олтин медали, 2004 йилда Халқаро Бобур мукофоти билан тақдирланган.

Саидбек Ҳасан бағрикенг, саховатли, меҳнаткаш, ҳалол ва қалби дарё инсон эди. Унинг порлоқ хотираси қалбимизда мангу сақланади.

КЎНГУЛЛАР ОЧИЛУР БЕК АКАНИ ЭСЛАГАНИМИЗДА

Насимхон Раҳмонов Асқарович,
ЎзМУ профессори,
филология фанлари доктори

Инсоннинг табиати қизик: у ҳаёт экан, фазилатлари ҳаёлимизга келмайди. Чунки ўша одамни кунда ёки кун ора кўриб турамыз. Ўша инсоннинг фазилатлари унинг одатларига айланиб кетгани учун ҳам фазилат экани сезилмайди. Ундан ҳар доим ўша фазилатларини кўргимиз келади.

Одамнинг кўнгилларига хурсандчилик бахш этувчи бундай инсонлар дорулбакога рихлат қилганларидан кейин эса уларнинг ўрни шунчалик билинадик, “Эҳ, ҳозир фалончи ака бўлганда эди” деб кўмсаб кўямиз. Кўпчилик унга “Бек ака” деб мурожаат этарди. Ҳақиқий бекларга хос мардоналиги, тантилиги бор эди. Саидбек аканинг дўстлар, ҳамкасблар даврасида ҳамма унинг оғзига қараб турарди, Бек ака нима дер экан, деб. У ҳеч қачон гапини ўтказишга уринмаган, аксинча, ҳамманинг дилидаги гапни ёки тақлифни топа оларди. Ака-укаларнинг ҳаммаси шунақа танти эдилар.

Катта ака Алибек Рустамов менга илмда йўл кўрсатган, номзодлик диссертациямга илмий раҳбар бўлган эди. Унинг ҳеч кимда такрорланмайдиган шахсияти бор эди. Ботирбек ака билан ҳам Кўлёмалар институтида 20 йил бирга ишладик, хоналаримиз рўпарама-рўпара эди. У институт биносига кириб келганда, албатта, қоровул билан бир хангомалашиб, шундай дилдан қулардики, бутун институт биноси яшнаб кетарди.

Саидбек ака катта манбашунос олим бўлиш билан бирга катта қалб эгаси ҳам эди. Сафарларда, айниқса, пахта йиғими даврида Саидбек ака яхши хамроҳ, дилкаш инсон эди.

Саидбек ака билан 1982 йили Бурятияга сафар қилганмиз. Ўша пайтда Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камолнинг “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида “Қаердасиз Ҳамид Сулаймон издошлари?” номли мақоласи эълон қилинди. Мақоланинг умумий мазмуни шунда эдики, россиялик бир одамнинг Жамол Камолга айтишига кўра, Мўғулистонда араб хатидаги китоблар жуда кўп экан, Чингизхон туяларга юклаб олиб кетган экан. Ўзбекистон Фанлар Академиясининг ўша пайтдаги вице-президенти Эркин Юсупов ўша мақолага жавоб беришимиз керак, араб хатидаги китоблар кўп экан, ҳеч бўлмаса, борлиги ҳақида хабардор бўлайлик, деб Кўлёмалар институт директори устоз Азизхон Қаюмовга мурожаат қилган. Азизхон домла Саидбек ака иккаламизни Бурятияга сафарга жўнатадиган бўдилар. Саидбек ака яхши арабшунос эди. Шўро даврида Мўғулистонга бориш учун Москванинг рухсати керак. Бурятлар билан мўғуллар бир халқ, қариндош. Шу боис кўлёмза китобларнинг Мўғулистонда бор-йўқлиги ҳақида Бурятиядан билиш мумкин. Азизхон домла, “*у ерда ишларингизни битирганларингизни кейин Тувага ҳам ўтинлар, енисей ёзувларининг айрим намуналари Тувадаги музейда сақланади, Насимхон ўз кўзи билан кўрсин. Фотонусхаларини олиб келинлар*”, деб сафар режаларимизни тахминан чизиб бердилар.

Саидбек ака иккаламиз не машаққатлар билан Улан-Удэга етиб бордик (Тошкентдан Иркутскка самолёт вақтида учмасдан бир кеча аэропортда ўтириб чиққанмиз). Бурятия ижтимоий-гуманитар фанлар институтини топиб бориб, директор ҳузурига кирдик ва мақсадимизни айтдик. Институт директори (ҳозир исми эсимда йўқ) бизнинг ташрифимиз мақсадини тушунди ва “*Бу масалада сизларга Рассадин Валентин Иванович ёрдам бера олади. У турколог ва мўғулушунос, Мўғулистон билан мунтазам алоқа қилиб туради*” деб жавоб

берди. Рассадин хали ишга келмаган экан, у келгунча бизни қўлёмалар фонди билан таништиришни бир ходимга топширди.

Рассадин келгач, институт директори ҳузурда Саидбек ака келишдан мақсадимизни баён қилди. Рассадин *“Улан Батор билан неча йиллардан буён алоқаларим бор, аммо араб ёзувидаги китоблар борлиги ҳақида биринчи марта эшитиб турибман”* деган жавобидан ҳафсаламиз пир бўлди.

Хуллас, унча катта бўлмаган Улан–Удэда бир ҳафтадан кўпроқ юриб музейлар, кутубхоналарни, қаерда қўлёмалар сақланиши мумкин бўлса, ўша жойларнинг ҳаммасини кезиб чиқдик, аммо ҳаракатларимиз ҳеч қандай натижа бермади – араб ёзувидаги биронта китоб топилмади. Кейин шундай хулосага келдикки, Жамол Камолга *“Мўғулистондаги араб хатидаги китоблар”* ҳақида маълумот берган одам мўғул ёзуви билан араб хатининг фарқига бормаган. Эски уйғур–турк ёзуви асосида пайдо бўлган мўғул ёзуви бир қарашда – курсивда ёзилиши, айрим ҳарфларда нуқталардан истифода этилиши жиҳатидан араб ёзувиға ўхшаб кетади. Ана шу тасодифий ўхшашлик мўғул ёзувидаги китобларни араб хатидаги китоблар деб хулоса чиқаришга сабаб бўлган бўлса, эҳтимол.

Саидбек ака билан сафарда бўлган одам ҳеч қачон афсусда қолмаслигини, аксинча, унинг одамийлик фазилатини янада теранроқ билиб олишиға ишончим комил. Айниқса, Қўлёмалар институтида бирга ишлаган йилларимизда деярли ҳар йили пахта йиғим–теримиға Саидбек ака бош бўлиб чиқарди. Саидбек аканинг ёнида, албатта, Бобоҳон ака, (қабри нурға тўлсин), менинг тенгдош дўстларим Боқижон, Темур полвон, Бахтиёр, Аббос қабилар бўларди. Саидбек акадан биронта одамнинг норози бўлганини билмайман.

Саидбек аканинг одамийлик фазилатиға катта олим эканлиги узукка кўз қўйгандай ярашиб тушган эди. Бобурнинг *“Рисолаи аруз”* асарини *“Мухтасар”* номи билан 1971 йили, кейин турли йилларда Бобур шеърый меросининг ўзбекча ва русча таржималарини, *“Бобурнома”*нинг охириги (2002 йил) нашрларини ва бошқа бир қатор бирламчи манбаларни чоп эттирди. Бу меҳнатлари Саидбек акадан ўзига абадий ҳайкал бўлиб қолди.

Саидбек ака Навоийнинг *“Садди Искандарий”* асари юзасидан докторлик диссертацияси ёзган ва монографиясини рус тилида чоп эттирган эди. Москвалик машҳур олим Ия Васильевна Стеблева Саидбек аканинг меҳнатларини жуда қадрлар, *“Роман о Бахраме”* монографиясини, Бобур ҳақидаги қатор тадқиқотларини катта шарқшунослар асарлари қаториға қўяр эди. Айниқса, Ҳамзанинг тўлиқ архивини икки жилддан иборат қилиб нашрга тайёрлаб чоп эттиргани илмда ва Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг кўпчилиқ билмаган қирраларини очишда Саидбек ака қўшган катта янгилиқ бўлган эди.

Ана шундай мукамал инсон эди Бек ака.

ФАЗИЛАТИ БИСЁР ИНСОН ЭДИ

Нематилла Отажонов,
Наманган ДУ профессори,
филология фанлари доктори

1975 йилнинг баҳор ойлари эди. Устозим Ғайбулла Саломовнинг хонадонларида бир пиёла чой устида Бобур, Навоий асарларининг қўлёзмалари, таржималари юзасидан устоз – шогирд суҳбат куриб ўтирардик. Ғайбулла ака орада ўрниларидан туриб, ҳовлини бир айланиб келиб, шундай деганди: “Нематий, биласизми, агар сиз айтган хориж мардумлари биздаги мавжуд қўлёзмаларни Оврупо кутубхоналарига олиб кетмаганда, билмадим, нима бўларди. Бу иўролар барчасини ёқиб юборармиди?”

Сизга бир таклифим бор. Тошкентнинг қоқ марказида Адабиёт музейи жойлашган. Шу даргоҳга бориб, Навоий, Бобур асарлари, уларнинг қўлёзмалари бўйича етук мутахассис, халқона тил билан айтганда, “шу соҳанинг тири” Саидбек Ҳасанни топасиз. Ўзи ҳам Сизбон улфатижсон, ниҳоятда ажойиб меҳрибон, камтарин инсон. Устози Ҳамид Сулаймон. Улар биргаликда Ҳинд юртини кезиб чиққан. Бобур ижодига доир хориж манбаларининг аксарияти шу инсоннинг қўлида. Саидбекни топиб, Ғайбулла ас-Салом юбордилар деб айтинг”.

Тушдан кейин музейга қараб йўл олдим. Музей эшиги олдида новчадан келган бир инсон кўчага қараганча ўйчан ҳолда турарди. Саломлашиб, Саидбек акани сўрадим. Танишдик. “Келинг, хизмат” дедилар. Номзодлик ишимнинг мавзусини айтганимдан сўнг, мени музей ходимаси, “Бобурнома”нинг инглизча таржималари бўйича номзодлик иши юзасидан изланишлар олиб бораётган Сайёра Шукруллаева билан таништириб, ёрдам беришини илтимос қилдилар. Улар билан музей фондидаги материаллар билан танишдим. Икки соатлардан кейин ёнимга келиб, қани, “астирант жаноблари”, юринг-бир сурунглашайлик” деб, ўзлари шогирду улфатлари билан доим бориб турадиган кўчанининг нариги бетидаги сомсахонага бошладилар. Роса меҳмон қилдилар. Суҳбатимизнинг мавзуси фақат “Бобурнома”, унинг қўлёзма нусхалари, таржималари, мен хориж кутубхоналари фондларидан олиб келган ноёб манбалар ҳақида борди. Бобур ижоди, “Бобурнома” асари билан боғлиқ материаллар рўйхатини кўздан кечириб экан, хайратларини яширолмадилар, “Бобурнома” ҳайратингиз асарда” деб икки-уч бор қайтардилар. “Нематилло, бу хазинани асранг, докторлик диссертациясига ҳам этиб ортади. Ишингизни кейин ҳам шу мавзуда давом эттиринг. “Бобурнома” ҳақидаги бу янгилекларни матбуотда эълон қилиш керак, илм аҳли эътиборига ҳавола қилиш керак. Ёзиб келинг, “Адабий мерос” журналида чоп этамиз” дедилар. Бобурнинг дунёга машҳур асари баҳонасида биз яқин дўстга, устоз-шогирдга айландик. Кейинчалик биз халқаро анжуманларда бирга иштирок этиб, шоир ижоди, “Бобурнома” асари

доирасида чиқишлар қилиб, хориж илм аҳлининг эътирофларига сазовор бўлди.

2001 йилнинг бошларида Саидбек ака телефон қилиб қолдилар. — *Нематилло, Бобур халқаро фонди раиси Зокиржон Маширабов ташаббуси билан “Бобурнома”нинг тўлдирилган наирини чоп этишга қарор қилинди. Бунда сиздаги материалларнинг ҳам ўрни бор. Таҳрир ҳайъати таркибида сиз ҳам борсиз. Сиз ҳақингизда Пиримқул Қодиров, Хайриддин Султоновларга ҳам айтдим. Маъқул бўлди. Энди қўлингиздаги хазинани ишга солинг. 100–150 бет атрофида сўз боши ёзинг. “Бобурнома”даги узилишларни инглизча таржималардан олинг. Сўзбошини зудлик билан тайёрлаб, ҳайъат аъзоларига етказинг, деб топшириқ бердилар. Мен тез орада “Бобурнома” — қомусий асар” мазмунидаги сўз боши ҳамда асарга илова тарзида “Муборак дастхатлар” рукида Бобурнинг фарзандларига йўллаган мактубларини нашрга тайёрладим. Бу тўлиқ нашр 2002 йилда “Шарқ” нашриёти томонидан чоп этилди. Бу менинг Саидбек ака билан биргаликда олиб борган узоқ йиллик тадқиқотларимизнинг улкан самараси эди. Саидбек ака энди менга чинакам устозга айланган эди.*

Орадан неча замонлар ўтди. Икки буюк даҳо - Ғайбулла ас-Салом ва Саидбек Ҳасановлар айтган кунлар келди. Тақдирни қарангки, Бобур Мирзонинг номини илк бор дунё илм аҳлига танитган, ишларини жаҳон миқёсида шоён этган худди шу инглиз мардумлари бўлди. Мабодо, уларнинг энг фидои ва ҳалол, мард шарқшунос олиму мунаққидлари, хусусан, Лейден-Эрскин, Бевериж хоним сингари таржимонлари бўлмаганида, ватандошимиз Бобур-Йўлбарснинг табаррук номини бугунги мустақил Ўзбекистонимизда шу даражада ким биларди, ким билмасди.

Саидбек ака Бобурноманинг жаҳон маданиятида тутган ўрни, Ҳиндистон, Эрон кутубхоналари қўлёзма фондларида сақланаётган нусхаларини ўрганиш, унинг адабий ва илмий мероси, шоир девонининг мукамал матнини яратиш бўйича нодир мутахассис эдилар. Чуқур билч , юксак салоҳият, теран ақлу заковат эгаси бўлган бундай инсонлар мангулькка дахлдордир! Мен Улкан истеъдод эгаси Бобур Мирзонинг “Бобурнома” асарини ўрганишда, илм аҳли ва халқимиз орасида тарғиб этишда Саидбек акадек инсон билан елкадош бўлганимдан фахрланаман!

МАҚСАДИ УЛУҒ, СЎЗИ ИШОНЧЛИ, ҚАЛАМИ ЎТКИР ОЛИМ ЭДИЛАР

Салоҳий Дилором Исомиддиновна,
Самарқанд ДУ профессори,
филология фанлари доктори

Юртимизда қарийб бир ярим аср давомида ҳукм сурган мустабид тузум даврида фан ва илмий тадқиқотчилик жуда тор ва чегараланган имкониятлар доирасида бўлса—да ривожланиб, ўзининг тамал асосларига эга бўлди. Катта илмий ҳазина вужудга келди. Фанимизнинг тараққиёт соҳалари анча кенг эди: тилшунослик, адабиётшунослик, қиёсий ва чоғиштирма тадқиқотчилик, адабий манбашунослик ва текстология, таржимашунослик, тарихшунослик... Ана шу соҳаларнинг барчасини ўз иқтидори ва илмий салоҳияти билан қамраб олган, баракали тадқиқотчилик фаолияти билан XX аср интеллектуал бойлигини яратган олимлар зумраси ҳам тарих саҳифаларида қолди. Ўзбекистонда адабиётшунослик фани саҳифаларини фидоий меҳнати билан безаб кетган шундай олимлардан бири — Саидбек Ҳасанов эдилар.

Ҳақиқатан ҳам, ўтган аср адабиётшунослиги ва унга ёндош фанлар олим ва тадқиқотчидан жуда кенг соҳадаги билим, тушунча ва кўникмаларни талаб қилар эди. Ҳозир бирор матнни ўқимаёк, илмий асарлар билан чуқур танишиб, фанда бирор янгиликни топишга эришиш мумкин. Чунки, маълумот, илмий база — тадқиқотчилик мулки — жуда кўп. Бундан ташқари, жаҳондаги муомалада бўлган тилларни билиш даражаси ҳам анча катта. Бу ҳам тадқиқотчилик учун жуда катта имконият. XX асрда эса бундай шароит йўқ эди. Уни олимлар ўзлари учун ўзлари яратишди ва шундай олимлардан бири — Саидбек Ҳасанов эдилар.

Ўтган аср етакчи мафкураси мухташам ва шавкатли тарихимизни авлодлар ёдидан бутунлай кўтарилиб кетишини мақсад қилгани ҳолда, йирик тарихий сиймолар бўлмиш подшоҳларимиз ҳақида имкон қадар ёзмаслик, ёзганда ҳам камситиб ёзиш, илмий ёки ижодий меросларини юзага чиқармаслик сиёсатини қўллар эди. Шундай шароитда фақат фидоий инсонларгина бундай мавзуларга қўл уришган. Устоз Саидбек Ҳасанов Заҳириддин Мухаммад Бобур шахсияти ва ижодий меросини чуқур ўрганиб, ҳам илмий тадқиқот, ҳам нашр ишлари билан шуғулландилар, бир қатор қимматли асарлар қолдирдилар. Албатта, олим илмий мероси хазинасини биргина бобуршуносликка доир тадқиқотлар билан чегаралаш адолатдан ҳам, маданиятдан ҳам эмас. Илмнинг чегараси бўлмаганидек, тадқиқотчиликни ҳам, изланувчиликни ҳам, ижодни ҳам битта ўзанга солиб бўлмайди. Чунки бу соҳаларга рағбат, қизиқиш, муҳаббат ғайриихтиёрий бўлади.

Олимнинг ҳамма асарлари қимматли, аммо ўтган аср 70–йилларида Заҳириддин Бобурнинг “Мухтасар фил—аруз” асари юзасидан олиб борган илмий—таҳлилий ва текстологик тадқиқотларининг фанимиз тараққиётидаги

ўрни ниҳоятда катта бўлди. Бу асарни олим Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг Париж Миллий кутубхонасида сақланаётган Муҳаммад Самарқандий томонидан кўчирилган нусхаси асосида тадқиқ этади ва 80–йиллар бошларида ҳам текстологик, ҳам илмий тадқиқот тарзидаги нашрини амалга оширади. Олимнинг “Бобурнинг “Аруз рисоласи” асари” номли монографиясида ўзбек ва бошқа қардош халқлар шеърлятидаги аруз тажрибасини ўрганиш ва илмий асосда ривожлантириш соҳасидаги муҳим назарий фикрлар акс этгани, асарнинг амалий аҳамияти ҳақида қимматли маълумотлар келтирилади. Бир қатор илмий кузатувлари натижалари, таҳлиллари асосида олим Бобурнинг “Мухтасар фил–аруз” асарининг адабиётшунослигимиз тарихини ўрганишда, туркий халқлар классик поэзиясида услуб ва жанрлар масалаларини ёритишда муҳим аҳамият касб этишини исботлаб беради. Айниқса, талаба–ёшлар, оммавий китобхонлар орасида “Бобур Навоийнинг аруз соҳасидаги хатоларини топган экан”, мазмунидаги шов–шувларга аниқ жавоб беради, бу мунозарага нуқта қўяди: “*Фикримизча, Бобур “Мезон ул–авзон”нинг хатмат томонидан янглиш кўчирилган нусхасидан фойдаланган бўлиши керак, кейинчалик эса мазкур рубоий вазнларида нуқсонлар йўқлигини аниқлагач, бу ҳақда гапирмайди*”²⁵.

Бобур илмий–ижодий мероси билан кўп йиллар шуғулланиб юрган олим юртимиз мустақилликка эришиб, сиёсий чекловлардан қутулишимиз биланок мутафаккир шоирнинг ислом дини арконларини тарғиб этувчи, диний–мазҳабий ақидаларни тушунарли ва осон, эсда коларли тарзда баён этувчи, подшоҳнинг ўғиллари Носируддин Хумоюн Мирзо ва Комрон Мирзоларга бағишлаб ёзилган “Мубаййин” асари нашри, танқидий матни масалалари билан банд бўлади ва бу асарнинг фанимиз учун гоят қимматли нашрларини амалга оширади. Манбашунос олим текстологик тадқиқотчилик маданияти ва тамойилларига амал қилган ҳолда ҳар бир асарини шарҳлар, изоҳлар, луғат билан таъминлашни зарурат деб билади ва бу “унчалик кўзга илинмас”, аммо машаққатли меҳнатни ҳам ихлос билан мукамал даражада бажаришга ҳаракат қилади.

Олимнинг ана шундай мукамал тадқиқотчилик услубида кенг изоҳлар билан таъминланган асарларидан бири андижонлик бобуршунос олим Шокирхон Рустамхўжаев билан ҳаммуаллифликда нашр эттирган “Бобур шоҳнинг икки фармони” китобидир²⁶. Бу асарда “Бобурнома”даги икки муҳим ҳужжат – икки фармоннинг ўзбек тилига қайта таржимаси китобхон назарига ҳавола этилган. Ушбу фармонлар Бобур подшоҳ даври адабий тили бўлган форсийда битилган бўлиб, матнда Қуръони каримнинг 18 сурасидан 37 ояти карима форсий жумлалар орасида ширу шакар тарзида етук балоғат билан иншо этилган. Асарнинг ҳар бир саҳифасида олимлар ўнлаб сўзларга изоҳлар ёзишган. Саидбек домланинг таржимон, арабшунос, форсийшунос олим

25 Ҳасанов С. Бобурнинг “Аруз рисоласи” асари. –Т.: Фан, 1981.70-б.

26 Ҳасанов С., Рустамхўжаев Ш. Бобур шоҳнинг икки фармони. –Т.: 2010.

сифатидаги иқтидорлари, чуқур билимлари бу асарда жуда ёрқин намоён бўлган.

Албатта, олим иқтидори ҳақида сўз юритиш фақатгина “аълам ул-уламо” – олимлар устозигагина муносиб. Баҳо беришга фақат устозгина муносиб ҳам қодир. Илм талабидаги шахс илм дунёсида кўра олганини, топа олганинигина сўзлайди. Ўстоз Саидбек Ҳасановнинг илмий дунёларида кўра олганимиз, топа олганларимиздан яна бири – олимнинг Захириддин Бобур ижодини бошқа тилли халқлар, жумладан рус китобхонига етказиш соҳасидаги хизматларидир. Ўтган аср – юртимизда рус тили ҳукмрон тил мавқеида бўлган 80–йиллар бошларида олим (“фурсатни ғанимат билиб”) Бобур шеърларидан рус тилига қилинган таржималарни тўплаб, саралаб, “Поэзия Бабура” сарлавҳаси остида киришсўзи, глоссарий ва комментарийлар билан таъминлаб, шоир шеърятидан танланган асарларни нашр эттирди²⁷. Бу китобга ёзган киришсўзида олим Захириддин Бобурнинг сўз мулкининг султони Алишер Навоий адабий анъаналарига эргашиб ижод қилгани, буюк салафи каби ўзининг бетакрор шеърятисида инсонни қомилли васф этганини рус китобхонига тушунтириб беради.

Саидбек домланинг инсоний фазилатлари ҳам кўп эди. Буни зимдан назар солган одам илғаб олиши ниҳоятда осон эди. Олим фазилатларини ҳам кўз–кўз қилмасдилар. Институтда Ҳазрат Абдурахмон Жомий ижодига бағишлаб ўтказилган бир йиғинда маърузачиларнинг чиқишлари тугагач, дастурхон ёзилиб, меҳмонларга ош тортилди. Товоқлардаги ошларни Саидбек ака ўз қўллари билан ҳар бир меҳмоннинг олдига қўйиб чиқдилар. Қўл қовуштириб турган ёшларга бу ишни қилдирмадилар. Мен: *“Ҳамсат ул-мутаҳаййирин” да келтирилишича, Жомий ҳазратлари уйларига келган меҳмонлар олдига ўзлари дастурхон ёзиб, таом келтирганлар. Бу хислатларини Зайниддин Восифий ҳам “Бадоеъ ул-вақоъ” да Исфаҳон қозисининг ўли ҳақидаги ҳикоя муносабати билан тасвирлайди. Домла бу илтифотни ҳазрати Жомий руҳи покларига бўлган ихлосу муҳаббатлари боис қиялтилар*”, деб ўйладим. Ҳозир ҳам шу фикрдаман. Домла Ҳазрати Жомийга бу жиҳатдан ҳам ўхшаш учун ҳаракат қилганлар. Алҳақ! Ҳеч қайси биримиз шундай эмасмиз?! Қайси толиби илм пири қомили – устози сифатларини ўзида ҳам намоён бўлишини орзу қилмайди?!

2018 йили Андижонда Халқаро Бобур жамоат фонди ташкилотчилигида Захириддин Мухаммад Бобур Мирзо ҳаёти ва ижодига бағишланган катта илмий–амалий анжуман ўтказилди. Албатта Ўстоз ғоят қизиқарли маъруза қилдилар. Кечкурун, байрам иштирокчилари хузурига машҳур ҳофизлар ва машҳорлар келишиб, бир пиёла чой устида хониш қила бошлашди. Куй–қўшиқ авжига чиқди. Аммо даврага чиқишга меҳмонлар ийманиб туришар эди. Шу онда Саидбек ака ўртага чиқиб, чинордек қоматлари билан қанот ёзи

27 Захириддин Мухаммад Бобур. Избранная лирика. –Т: Издательство ЦК Компартии Узбекистана. 128 стр.

давра айлана бошладилар. Бир пасда кўпчиликни давра ўртасига чорлаб, рақсга илҳомлантириб, мажлисга кўтаринки руҳ бахш этдилар. Мен яна хаёлимда: *“Ручасига айтганда – арабист, араб тили, адабиёти, исломий манбалар, форсий тилни мукаммал биладилар. Албатта, Қуръон ҳам тиловат қилсалар керак. Албатта намоз ибодатини ҳам бажо айласалар керак. Шунчалик мўъминлик билан бирга, дунёвий инсон ҳам эканлар, мутаассиб эмас эканлар”*, деб ўйладим. Ҳозир ҳам бу фикрим аини ҳақиқат деб ўйлайман.

Бағрикенг олим эдилар. 2004 йил менинг илмий раҳбарлигимда диссертация ёзган Ражабова Дилора исмли бир тадқиқотчи аёлга расмий оппонент бўлдилар. Мавзу Ҳазрати Бобурнинг маснавийлари, хусусан “Мубаййин” асари юзасидан ёритилган эди. Оппонент тақризини диссертант руҳини, обрўйини кўтарадиган қилиб ёзиб бердилар. Аммо бир ўринда Қуръони карим “Зориёт” сурасидаги бир ояти каримани қайд этиш ва шунга таяниб мулоҳаза юритиш лозимлигини билдирдилар. Бу нарса Бобур маърифий қарашларини ёритишда жуда муҳим эканлигини тушунтирдилар. Диссертант рози бўлди ва шу ишни бажаришга ваъда берди. Аммо не кўз билан кўрайликки, химоя куни на диссертацияда, на авторефератда Устозга ваъда қилинган иш ўз ифодасини топган. Мен хижолатдан нима дейиш, нима қилишимни билмай қолдим. Диссертантнинг эса “парвойи палак”, хотиржам. Хаёли ташкилий масалалар билан банд. Шунда мендан ўтаётган фикрларни Домла тушуниб, табассум қилдилар—да: *“Ҳеч хижолат бўлманг. Булар ҳали ёш. Бир кун ақли кирса, хижолат бўлишар. Ҳали булар илм биноси эшигини чертиб туришибти. Кўп хато қилишади. Сабр қилайлик—чи?”*, дедилар.

1996–98 йилларда ЎЗР ФА Ҳамид Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институти докторанти эдим. Ҳаётимнинг олтин даврлари экан ўша даврлар. Академик Азизхон Қаюмов раҳбарликларидаги ажойиб илмий жамоанинг ҳар бир аъзоси авлиёсифат, донишманд, самимий, аини пайтда содда одамлар эди. Маъхазда жуда катта илмий заҳира жамланган эди. Азиз Пўлатович вафотларидан кейин бу маърифат масканини Саидбек ака Ҳасанов бошқардилар. Сулаймонов, Қаюмов, Ҳасанов ... раҳбарлар ўзгариб турди, аммо бу беназир жамоадаги яқдиллик, илмий этника, самимийлик, инсоншунослик, шогирдпарварлик ўзгармади. Ҳамон бу маскан зиё маскани!

Ана шу зиё масканининг порлоқ юлдузларидан бири бўлмиш Устоз Саидбек Ҳасановнинг қолдирган илмий мерослари кўп йиллар фанимиз тараққиёти учун хизмат қилаверсин, бу дунёни илм билан ёритиб кетган табаррук Устознинг чин дунёлари ҳам обод бўлсин!

Дониярова Шоира Хурсандовна,
Жиззах ДПИ ўзбек адабиёти ўқитиш методикаси
кафедраси мудири,
филология фанлари доктори, профессор

Адабиёт музейининг нақшинкор ёғоч эшигидан ҳар кун и барваста қадди-қоматли кенг пешона, оқ юзли, фариштали, ёқимли чехрасидан доим нимтабассум аримайдиган инсон кириб чиқади. Бу инсон катта-кичикка бирдек муносабатда бўлади. Ҳаттоки, музей техник ходимлари билан ҳам бирга чой ичиб суҳбат қуриб ўтирадиган ёки қўлидаги сигаретани чуқур тортиб шаҳарнинг қоқ марказидаги гавжум кўчага синчков қараб турарди... Домланинг бу ҳолатини кузатган киши домла шаҳарни эмас, балки узоқ — узоқлардаги кенгликларга назар ташлапти деб ўйлаши мумкин.

Мана шу ёғоч эшиқдан кириб-чиқиб юрган бу инсон таниқли матншунос адабиётшунос зукко олим ва меҳридарё устоз эканлигини кўпчилики билди.

Маълумки, ўзбек архившунослигининг махсус илмий йўналишига асос солган олим, Республика маънавият марказининг тарғиботчиси, Халқаро Музейлар ташкилоти “ИКОМ” аъзоси ва ЎзРФА музейларини мувофиқлаштирувчи кенгаши раиси, шунингдек, “Адабиёт кўзгуси” илмий тўпламининг бош муҳаррири, ЎзРФА Шарқшунослик институтининг “Мерос”, Канада давлатининг International journal “Euro American Scientific Cooperation” журналлари таҳририяти аъзоси, шунингдек, бир неча илмий кенгашлар аъзоси бўлган, Ўзбекистон Республикаси “Дўстлик” ордени соҳиби, Халқаро Бабтин мукофоти (Қувайт Давлати) ва Бобур номидаги Халқаро мукофот лауреати, филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов Рустамовични республиканинг илмий жамоатчилиги ўртасида муносиб ўрни бор эди. Шу сабаб республикамизнинг барча вилоятларида фаолият қилтидиган дўстлари, шоғирдлари олим таваллудининг 75 йиллигини нишонлашни, хотирлаш ва ёъозлашни, унга ўз эътиромларини билдиришни бурч деб билдилар.

Шу нуқтага назар билан мен ҳам Саидбек Ҳасанов ҳаёти ва ижодига бағишланган конференцияга иштирок этишни, олим билан боғлиқ узоқ йиллар мобайнидаги хотираларни ёдга олдим.

Мен домла Саидбек Ҳасановни қарийб 25 йилдан буён танийман ва яхши биламан. Гўғрироғи, 1997-2000 йилларда Ўзбек тили ва адабиёти институтига аспирант бўлган вақтларимдаёқ, музейга иш билан борганимда Саидбек Ҳасановни кўл остидаги ишчиларига қилган муомаласи, камтаринлиги, самимийлиги эътиборимни тортган эди. Айниқса, домлани музей қоровуллари билан ҳам суҳбат қилиб, бирга чой ичиб чакчақлашиб турганларига гувоҳ бўлганман Борган сари мен уларни яқиндан билгач, улардаги самимийликни,

камтарликни, инсонийликни кузатганман. Чунки, ҳеч кимга сир эмаски, олимлик рутбасига, мансаб пиллапоясига баъзи кишилар ўтирар-ўтирмас, босар-тусарларини билмай, калондимоклик билан юкоридан келишлари, ўзгаларга паст назар билан қараганларини, минг афсуски, баъзида бўлса-да шохиди бўлганмиз.

Саидбек Ҳасанов эса бундай нуқсонлардан холи бўлиш билан бирга, барча инсонларга ким бўлишидан қатъий назар ёрдам қўлини чўзадиган чин маънодаги комил инсон, яъниким олимлиги билан одамийликдан ўзига либос кийгизган ҲАЗРАТИ ИНСОН эди, десам муболаға бўлмас. Менимча, бу фикримга Саидбек Ҳасановни яхши билганларни барчаси тўлиқ қўшилади, деб ўйлайман. Фикримни исботи сифатида баъзиларини келтирмоқчиман.

Маълум муддат, фалакни гардиши билан “Қатагон қурбонлари” жамғармасида илмий котиб бўлиб ишладим. “Шаҳидлар хотираси” музейнинг илмий ходимлари Саидбек Ҳасанов раҳбарлик қилаётган адабиёт музейи биносининг иккинчи қаватида жойлашган эди. Шу сабаб ҳар куни домлани бир-икки бор учратиб қолардим. Домла ҳар сафар кулиб салом алик қилар ва устозимни сўрар эдилар. Назаримда мени кўрсалар устозим Наим Каримов кўз олдиларига келсалар керак. Чунки устозим Наим Каримовда ҳам Саидбек Ҳасановдаги хислатлар бор. Менимча мана шу авлод вакиллари нафақат илмга ҳолисликда, балки инсоний феъликенгликда ва шогирдларга оталарча меҳрибонликда бир-бирларига ўхшашади.

Бир куни Саидбек Ҳасанов одатдагидек тушлик вақтида музей эшигини олдида сигарет чекиб турган экан. Мен қўлимда китоблар билан келиб қолдим. Домла саломимга алик олгач, самимий бир хайрихоҳлик билан ишлар тугаб қолдими дедилар. Мен қайси ишлар эканлигини ўйлаб жим қолган эдим, домла кулиб юбордилар.

—Диссертация тугаб қолдими? Қачон доктор бўласиз, — дедилар.

—Иш домлани қўлларида ҳеч ўқий олмаяптилар, — дедим шикоят қилгандек.

—Ҳа, диссертацияни Наим ака ўқишлари учун вақт топармиканлар. У кишидан хафа бўлманг, ёзадиган, қатагон қилинган шахслар тақдирини билан боғлиқ жуда кўп маълумотларни ҳеч ким у кишичалик билмайди. Архивлардан топилган маълумотларни, янгиликларни ёзишлари, эълон қилишлари керак, — дедилар.

—Биламан, бироқ, мени ёзганларим ўқинга арзирмикан, кўрқаятман, домла ишга баҳо беришлари керак. Шунда жамоатчиликка кўрсатсам бўлади, — дедим.

Саидбек Ҳасанов менга синчков қарадилар. Кўнглимни кўтариш учун “сиз ҳам бир қанча йиллардан бери илмий жамоатчилик орасида юрибсиз, турли муҳокамаларда қатнашиб, иш ўқийсиз. Маълум маънода сизда база бор. Қолаверса Наим ака ҳар кимни шогирд қилмайдилар. Сиз у кишини шоширманг, ҳозир бир муҳим иш устидалар. Шунини тугатсалар ўқийдилар” дедилар.

Саидбек Ҳасанов қилган каромат юз бериб домлам икки ҳафтадан сўнг ўқиб бердилар ва бўлимга муҳокамага қўйиш учун тавсия бердилар.

Мен шу кун ичун ҳам Саидбек Ҳасановни кўриб қолдим. Домла яна интибабасум билан *“ишни устозингиз ўқидиларми?”* деб сўрадилар.

Ҳа, домлам ўқиб фикрларини айтдилар, — дедим хурсанд бўлиб.

Ана энди ҳаракатини бошланг. Ишни яна бошқаларга ҳам ўқушига беринг, баъзи бир хатолар ўтиб кетмасин, — дедилар.

Орадан кўп ўтмай мен Саидбек Ҳасановга кенгаш аъзоси сифатида авторефератимни олиб келдим. Домла мени самимий табрикладилар. Менга шунда тиладилар. Номзодлик дипломимни қўлга олгач, шу формадан чиқмай докторликни бошлаб юборишимни маслаҳат ҳам бердилар. Мен раҳмат айтиб домладан узоқлашдим, бироқ, шу топда руҳан, қалбан домлага яқинлашган эдим.

Домлам Наим Каримовнинг хоналарига бориш учун зинадан иккинчи қаватга кўтарилиш керак эди. Кўпинча Саидбек Ҳасановни зинанинг ўттиришдаги хонасида мукка тушиб қўлёмаларни синчиклаб ўқиб ўтирганларини кўрар эдим. Менимча, домла ишга ҳаммадан олдин келиб, ҳаммадан кеч кетар эдилар. Чунки, қачон келсам ё йўлакда, ё эшик ёнида сўнгарет чекиб турган ҳолатда, ё олдидаги қоғозларга тикилиб ўтирган тарзда ўтириб қолардим. Бу даргоҳ Саидбек Ҳасановнинг ишхонаси эмас, худди уйддек бўлиб қолган деб ўйлайман. Эрта келиб, кеч кетиш уларнинг доимий одатига айланган, ҳеч ким бунга ҳатто ажабланмас ҳам эди. Қўл остидагилар билан доим илқ муомалада сўзлашар, ишлари бўлса уларни чақирмай, ўзлари бориб айтиб келишни маъқул кўрардилар. Музейнинг кичик ходимидан тортиб қорувулигача ўз яқинига муносабатда бўлгандек муомала қилардилар.

Саидбек Ҳасановни ўзгалардан яна бир ажралиб турган яхши фазилатлари улар бўлажак ёш олимларни илҳомлантириб, йўл-йўриқлар кўрсатиб юбора олардилар. Бир неча бор тадқиқотчи ёшлардан эшитганман олим ташқи тақризга келган диссертантларни, баъзи ташкилот раҳбарига ўқиб сарсон қилмас, балки уларни вақтларига қараб семинар вақтини белгилар, ҳаттоки семинар протоколини ёзишни ҳам кечиктирмас, музей ишчиларидан тадқиқотчига ёрдам беришларини таъминлар эканлар. Ўзгаларни сарсон қилишни маъқул кўрмас эканлар. Ўйлайманки, бу сифатлари, мансаб поғонасида ўтирган кўпгина мансабдор шахсларга ибрат булғулук жиҳатдир.

Яна шунини таъкидлаш жоизки, музей раҳбарлигида ишлаган вақтларида, қалоллик билан шу музейни равнақ топиши, материалларни йиғиш, қўлёмалар билан бойитишга тинимсиз ҳаракат қилганлар. Вақти келганда музей сарф-ҳаражатларини айримларига ўз ҳисобларидан ҳам тўлаганларини эшитганмиз.

Кўпчиликни Саидбек Ҳасановнинг шогирдлариға ҳаваси келган. Чунки улар раҳбарларини беғараз, бетаъма ёрдам беришларини айтиб, изланишлари учун қўлдан келгунча ёрдам қилишларини, бу борада уларни маънавий қўллаб-

куватлашларини кўп эътироф этишганини эшитганман. Бунга уларнинг катта мактаб кўрганликлари, биринчидан оилада ҳам яхши адабий мухит мавжудлиги бўлса керак. Алибек Рустамов, Ботирхон Ҳасанов, Ҳамид Сулаймон ҳамда Азиз Қаюмовлар берган таълим нагижаси ва уларнинг илмий мактаблари бўлса ажаб эмас. Халқимизда шундай ибора бор *“Устозларнинг дуоси бахт-саодат, қарғиши эса юз берадиган талофатдир”*. Саидбек Ҳасанов устозлари Ҳамид Сулаймон ҳамда Азиз Қаюмовларнинг дуосини олган, уларга доимо хурмат-эҳтиром кўрсатган муносиб шогирд бўлиб, камол топган олимлардан биридир. Маълумки, Саидбек Ҳасанов музейда директор бўлган даврда устози Азиз Қаюмовнинг “Қадимият обидалари”, “Кўқон адабий мухити” китобларини ва ўн жиллик “Асарлар” тўпламини нашр эттирилишида катта хиссалари борлиги, ҳеч кимга сир эмас. Шу боис Аллох инояти ила бугунда, Саидбек Ҳасанов ҳам ўз шогирдлари томонидан эҳтиром ва эътирофга сазовор бўлганлигини кўриш мумкин. Олимнинг шогирдлари томонидан ташкил этилаётган конференция эса бунинг яққол исботидир.

Ўйлайманки, бугун Саидбек Ҳасановнинг рухлари шод бўлади ва шогирдларига берган ўғитлари, ёзиб қолдирган китоблари, мақолалари билан бундан кейин ҳам руҳан ва маънан мадад бериб боради!

Биз эса одамлар орасида ҳар куни ёнимизда бир эшикдан кириб-чиқиб юрган камтарин, фариштасифат одамларни қадрига етайлик. Улар ўз камтаринликлари, оддийликлари, самимиятлари билан улугдирлар, буюқдирлар. Бундай инсонлар ўлмайдилар, ҳаётларининг иккинчи умрини яшайверадилар.

Матншунос, адабиётшунос ва музейшунос олим Саидбек Ҳасановнинг рухлари шод, охиратлари обод бўлсин!

ШАРҚШУНОС ФИЛОЛОГ – АРАБШУНОС ОЛИМ

**Аҳмедова Олмос Ғафуровна,
Ғафур Ғулом уй-музейи директори, Ўзбекистон
Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими**

Саидбек Рустамович Ҳасанов 1945 йилда туғилган, 1962 йилда ТошДУ Шарқшунослик факультетига ўқишга кириб, 1967 йилда тутаган. Ўша йили Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейига кичик илмий ходим лавозимига ишга қабул қилиниб, директор лавозимига қадар кўтарилган.

У илм-маърифат тарқатишни олим ва фозил акалари Алибек Рустамовдан ўрганиб, иқтидорини кундан-кун чархлаб, шогирд ва фарзандлар тарбиясида катта устоз ва дилшунос даражасига эришди.

С.Ҳасанов 1970 йилда Ҳамид Сулаймонов раҳбарлиги остида Бобурнинг аруз назариясига бағишланган “Мухтасар” асарининг таҳлилига бағишланган номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди ва илмий жамоатчилик эътиборига

тушди. 1990 йилда Алишер Навоийнинг “Сабаъи сайёр” дostonига бағишланган докторлик диссертациясини ниҳоясига етказди.

Ўтган давр мобайнида Кўлёмалар институти фондида жамланган нодир кўлёмза манбалар, институт “Ўзбекистон шоир ва ёзувчилари архиви”даги ҳужжатларни тавсифлаш, тадқиқ қилиш ва илмий муомалага олиб кириш соҳасида фаолият олиб борди. Кейинчалик ёзган илмий ишлари ватанимиз ва дунё шарқшунос олимларининг назарига тушди. Унинг Бобур ижоди ва Навоий асарлари юзасидан билдирган хулосалари дунё илмий доираларида эътироф этилди. Чет элларда Шарқ адабиёти тарихи мавзуларида бўладиган анжуманларда қатнашиб, муваффақият қозонди. Бундай илмий изланишларнинг халқаро эътирофи сифатида Қувайт давлатининг халқаро Бабтин мукофоти, Бобур номидаги халқаро мукофот билан тақдирланди.

Раҳбар сифатида Ҳамид Сулаймон ва Азиз Қаюмовлардан кейин Адабиёт музейида раҳбарлик лавозимида фаолият олиб бориб, муассасанинг нафақат республика, балки дунёдаги энг муҳим илмий-маърифий марказлардан бирига айланишига катта ҳисса қўшди.

Саидбек Ҳасанов етарли даражада тадқиқ этилмаган ўзбек адиблари меросини жамлаш, каталогини яратиш ва тадқиқ этиш йўналишида ҳам салмоқли ишларни амалга оширди. Шу билан бирга мазкур манбалар юзасидан илмий изланишлар олиб борган бир қанча фан номзоди ва фан докторларини тарбиялаб, ўзбек адабиёти тарихи ва манбашунослик йўналишида ўзига хос илмий мактаб яратган олимдир. Унинг раҳбарлигида ҳимоя қилинган номзодлик ва докторлик диссертациялари ўзбек филологиясининг кам ўрганилган мавзуларини ёритишга қаратилгани билан муҳим аҳамият касб этади.

С.Ҳасанов булар билан бирга илмий жамоатчиликка номи яхши маълум бўлмаган бир қанча ўзбек адабиёти вакилларининг асарларини топиш ва илмий истифодага олиб кириш соҳасида ҳам салмоқли ишларни амалга оширди. Унинг изланувчанлиги натижаси сифатида 200 дан ортиқ илмий мақоласи нашр юзини кўрди. Олимнинг Ҳамза, Абдулла Қахҳор ва Ҳамид Олимжон архиви ҳужжатларини тавсифлаш бўйича амалга оширган ишлари алоҳида илмий қимматга эга. Қўқонда Ҳамза ва Жиззахда Ҳамид Олимжон музейларининг бунёдга келишида олимнинг ҳиссаси катта бўлган. Ҳиндистонга қилган илмий сафарлари натижасида кашф қилинган Комрон Мирзо, Фориғий, Дийда, Азфарий ва Жола сингари ўзбек адабиёти вакилларининг асарлари кенг оммага маълум қилинди. Истиклол йилларида олимнинг мазкур йўналишда амалга оширган ишлари эътиборга молик. Чунончи, Заҳриддин Муҳаммад Бобур асарлари жамланган фанга “Бобур қулиёти” номи билан маълум кўлёмза нусхаси Эрон сафари чоғида ватанимизга олиб келинган бўлса, АҚШнинг Цинцинати музейига амалга оширган илмий сафари натижалари сифатида бобуршунослик учун муҳим бўлган кўлёмза ва миниатюра асарларининг электрон нусхалари, уларга оид маълумот ва илмий нашрлар жамоатчиликка тақдим қилинди.

Саидбек Ҳасанов шахсиятини билишимда уч йил давомида олиб борган илмий ҳамкорлигимиз ҳам аҳамиятли бўлди. 2007-2009 йиллар оралиғида Ғафур Ғулом уй-музеи илмий ходимлари С.Ҳасанов раҳбарлиги остида Ўзбекистон Республикаси Фан ва технологияларни ривожлантириш қўмитаси гранти доирасида Ғафур Ғуломнинг 12-томлик асарлари нашрига кирмай қолган араб ёзувидаги асар ва хатларини нашрга тайёрлаш устида иш олиб борди. Шу даврда домланинг синчков, эътиборли ва талабчан олим эканлигини сездим. Ушбу тадқиқот натижалари музей илмий фаолиятида муҳим воқеа бўлди. Кейинчалик домланинг қизлари Шафоат Ҳасанова ҳам бир муддат музейда фаолият юритди.

Саидбек Ҳасанов ҳаётида катта мусибат юз берди. Севимли рафиқаси қирк ёшда ҳаётдан кўз юмди. Фарзандлари волидаларидан жудо бўлди. Ана шундай дамларда домла болаларига ҳам ота, ҳам она ўрнида меҳр бериб тарбия қилдилар. Уларнинг соғлом, дурқун, ўқишга қизиққан, илми бўлиб ўсишларига бутун эътиборларини қаратдилар. Натижада, С.Ҳасановнинг ўғил-қизлари жамиятда ўз ўрнига эга инсонлар бўлиб етишдилар. Катта қизлари Шафоат филология фанлари доктори, ўғиллари Ҳамидбек ҳам илм соҳасининг кишиларидир.

Саидбек Ҳасанов деганда кўз олдимизга ана шундай фазилатлар эгаси бўлган бетақрор шахс киёфаси гавдаланади. Шубҳасиз, домланинг хотираси илм аҳллари, дўстлари, шогирдлари, яқинлари ва фарзандлари қалбида мангу яшайди. У қолдирган асар ва тадқиқотлар келгуси авлод учун бебаҳо хазина бўлиб хизмат қилажак.

САМИМИЙ ИНСОН ЁДИ

**Қосимов Абдуғоппир Абдукаримович,
Фарғона ДУ профессори,
филология фанлари доктори**

Ҳаётда яхши инсон бўлиб яшаш ва инсонлар тасавури ҳамда хотираларида ҳам ана шундай бўлиб гавдаланиш, назаримда, Яратганнинг суюкли бандаларига насиб этувчи саодатидир.

Таниқли манбашунос олим, мохир ташкилотчи, иқтидорли раҳбар, қуюнчак устоз, меҳрибон ота бўлган Саидбек Ҳасанов ҳам ана шундай яхши инсонлардан эдилар. У кишининг юзида қандайдир нур бор эди, кўзлари сизга доимо қулиб боқар эди. Шу боис илк учрашув ёки суҳбатдан сўнг ҳар бир инсонда Саидбек ака ҳақида илиқ таассурот қолиши тайин эди.

Менинг у киши билан танишувим 1996 йилда бўлган. Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейининг сиртқи аспирантурасига кирган йилим эди. Илмий раҳбарим – филология фанлари доктори, профессор Фозила Сулаймонова тавсияси асосида музей қошидаги аспирантурага қабул қилинган эдим. Устозим “*аспирант бўлсангиз, масъулият янада ошади,*

вақти-вақти билан музейга ҳисобот бериб турасиз. Буни илмий ишнинг юришига шжобий таъсири бўлади” деб мени кўндирган эди. Уч йиллик фаолиятим давомида Адабиёт музейи билан яқин алоқада бўлдим. Номзодлик диссертациямни тайёрлашда Фозила Сулаймонова билан бирга музей директори Саидбек Ҳасанов ва илмий котиб Дилором опанинг қўллаб-қувватлашларини яқиндан ҳис қилиб турар эдим. Ўша даврда вилоятдаги таълим муассасасида фаолият олиб борган мен сингари ёш мутахассис учун Саидбек Ҳасановнинг юриш-туриши, ўзини тутиши, муомаласи, ҳар бир гапни ўйлаб, мулоҳаза билан фикр билдириши, илм кишиларига нисбатан самимий муносабат, шогирдларига бўлган эътибори катта ибрат мактаби эди.

Кечагидек ёдимда, Саидбек аканинг шогирди Жалолиддин Жўраев билан бир кунда номзодлик ишимизнинг, дастлабки, муҳокамаси музейда ўтказилиб, химояга тавсия этилганди. Устоз хурсандчилигининг чеки йўқ эди, ўшанда.

Домла сингари камтар ва самимий инсон бўлган шогирди – филология фанлари доктори Жалолиддин Жўраев билан ҳозиргача мунтазам алоқада бўлиб, илмий соҳада ҳамкорлик қилиб келамиз.

Орадан кўп йиллар ўтган бўлса ҳам, XX асрнинг сўнгги йилларида Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Адабиёт музейида ўтган йиллар кечагидай кўз олдимда намоён бўлаверади. Ҳозир ҳам музейга ташриф буюрар эканман, қатъиятли, самимий, шогирдга нисбатан талабчан ва меҳрибон бўлган инсонлар – филология фанлари доктори, профессор бўлган Фозила Сулаймонова ва Саидбек Ҳасанов синчков нигоҳлари билан музей биносиди мени қарши олаётгандай туюлаверади.

1967 йилда ташкил этилган Адабиёт музейида оддий лаборантликдан директорликкача бўлган лавозимларда ишлаб, мазкур муассасанинг том маънода мамлакатнинг илм ва маърифат масканларидан бирига айланишига катта ҳисса қўшган олим ва олижаноб инсон Саидбек Ҳасановнинг порлоқ хотираси мамлакатимиз илм-фани жамоатчилиги, ҳамкасблари ва ёшлар қалбида маягу қолишига ишонаман.

ИЛМ МАРТАБАСИ

Рашидов Зоҳид Фозилович,
ТДЎТАУ Адабий манбашунослик ва матншунослик
кафедраси мудири,
филология фанлари доктори, профессор

Аллоҳ раҳматига олсин, Саидбек ака билан 1989 йилда Ҳамид Сулаймон номидаги Қўлёмалар институтига ишга кириш учун институт директори Азиз Қаюмовнинг хузурига кирган пайтимда танишганман. Хонага кирганимда тўрдаги столда домла Азиз Қаюмов ва унинг ўнг томонида 40-45 ёшлар

оралиғидаги катта жуссали бир киши ўтирган эди. Стол устида уч-тўртга эски қўлёзма китоблар очик тургани эътиборимни тортган. Чамамда, улар айна қўлёзмалар билан боғлиқ мавзуда гаплашаётган, мен суҳбатни бўлган эдим. Салом-алиқдан сўнг домланинг ижозатлари билан ўзимни таништирдим ва дархол мақсадга ўтиб, институтда ишлаш ниятим борлигини билдириб қўя қолдим. Домла бўш жойни кўрсатиб, менга “ўтиринг” ишорасини килди ва ёнидаги шогирди билан таништирди. Ўшанда Саидбек Ҳасанов Алишер Навоийнинг “Сабаъи сайёр” асарининг қўлёзма манбаларини қиёслаб, матншунослик йўналишидаги докторлик диссертациясини ёзаётган пайтлари экан.

Хуллас, қисқа танишувдан сўнг Азиз Қаюмов менинг қўлёзма китобларни ўқий олиш малакамни имтиҳондан ўтказиб, ишга оладиган бўлди. Саидбек ака билан изма-из директор хонасидан чиқдик. Чиқишимиз билан Саидбек ака мени четга тортди: “*Форсча, арабчани биласизми?*” – сўради. “*Йўқ, унчалик эмас*”, – дедим. Шунда Саидбек ака: “*Тўғриси айтиверинг, узтозингиз ким?*” – деди кулиб. Мен қўлёзма китобларни ўқишни отамдан ўргатганимни, отам араб ва форс тилларидан саводи бор, мумтоз адабиётни яхши тушунадиган инсонлардан эканини айтгандай бўлдим. Саидбек ака хурсанд ҳолда қўлимдан ушлаб: “*Юринг, сизга иш жойингизни кўрсатаман*”, деб мени “Қўлёзмаларга дастлабки ишлов бериш ва каталоглаштириш бўлими”га етаклаб бордилар. Мен шу бўлимга лаборант сифатида ишга қабул қилинган эдим. Бўлим бошлиғи Фатхулла Ғанихўжаев раҳбарлиги остида иш босиладим. Кейинчалик Ботирбек Ҳасанов қўл остида “Арабча қўлёзмаларни илмий тавсиф қилиш” бўлимида кичик илмий ходим вазифасида фаолият олиб бордим. 1991-1994 йилларда институт аспирантурасида ўқидим.

Бу даргоҳда Азиз Қаюмов, Қозокбой Махмудов, Мухаммадjon Ҳакимов, Тўхтамурод Зуфаров каби устозлар билан, Бобоҳон Қосимхонов, Мирсодиқ Исоқов, Ҳамидулла Дадабоев, Қосимжон Содиқов, Юсуф Турсунов, Насимхон Раҳмонов, Шомирза Турдимов, Зоҳиджон Исломов каби мугахассис олимлар билан яқиндан танишдим, улардан кўп нарса ўргандим...

Ўтган устозларни эслаяпман, шу ўринда, уларга қиёсан илм кишисининг табиати, унинг даражаланиши ва турланиши билан боғлиқ айрим мулоҳазаларимни билдирсам. Устозларда ўз ихтисослигини чуқур билиш ва шу билимнинг тақозоси ўлароқ, шахс сифатида йириклик бор эди. Шунинг учун ўзларига, одамларга, жамиятга муносабатида уларни расмиятчиликдан баландроқ мақомда турганини кузатасиз.

Расмиятчилик олимни майдалаштириб, илм мартабасидан узоқлаштиради. Аслида, расм-русумлар олимни эмас, олим расм-русумларни белгилаши керак. Устозларда шу хусусият бор эди. Улар муомалани қоғозлардан қоғозларга кўчиб юривчи бугун бундоқ, эртага ундоқ қонун-қоидалар устига қурмаган. Ҳар қандай ҳолатда инсон омили улар учун турланувчи расм-русумлардан қимматроқ эди. Балки, шу сабаб улардан

шоғирдлари орқали давом қилаётган илмий анъана, илмий мактаблар мерос қолди.

Шундай мактаб яратган олимлардан бири академик Алибег Рустамий бўлса, Ботирбек ва Саидбек Ҳасановлар шу мактабнинг вакилларидир. Филологик илмлар тизимида ўзига хос мураккабликларга эга манбашунослик ва матншуносликнинг заҳматларга тўла йўлини танлаган бу учта олим аини соҳадаги ҳақиқий устозларимдир, мажозий эмас. Чунки, номзодлик ишимнинг мавзусини Алибег Рустамий тавсия қилди, Ботирбек Ҳасанов ишимга илмий раҳбар бўлди. Саидбек Ҳасанов эса бу йўлнинг бошида қўлимдан ушлаб, манзилга йўллаб қўйди ва умрининг охиригача матншунос сифатидаги илмий изланишларимни қўллаб-қувватлади, хайрихоҳ бўлди.

Навойнинг шундай фарди бор:

*Такаллуф эрур танга фарсудалиқ,
Анинг тарки эрур жонга осудалиқ,*

Яъни: *“Ясамалиқ, сохталиқ танга озор беради, инсонни қийнаб, машаққатларга солади. Ясамалиқ, сохталиқни тарк этган инсоннинг эса жони ором олади, доимо хотиржам бўлади”.*

Мен на Алибег акада, на Ботирбек акада, на Саидбек акада бирор марта ясама сўз ёки сохта бир қилиқни кўрмаганман. Ўзларида йўқ нарсани кўрсатиш уларга ёт, ютуғи ҳам, камчилиги ҳам бирдай кўришиб турган, бори қандай бўлса, шундай инсон эдилар. Шунинг учун ҳам уларнинг сўзида, феълида, ўзларини тутишида беозор эркинлик, руҳиятида эса осудалиқ, хотиржамлик сезилиб турарди. Уларнинг тўғрисиўзликлари – дилкаш, камгап ва жимликлари – кўнгилни очувчи эди, суҳбатдошга бирор малол етмасди.

Аслида, буларнинг барчаси Аллоҳнинг бандасига ато этган табиати. Бу табиат барчамизда мавжуд, фақат уни кимдир аслидагидек сақлай олган, кимдир уни ўткинчи, қийматсиз нарсаларга сотиб, “қасод”га учраган. Бир сўз билан айтганда, асл табиатини бузган, мартабани бой берган.

Илм мартабасини бутун сақлай олган бу устозларимизни Аллоҳ раҳматига олсин, шоғирдларига устозларнинг йўлларини салоҳиятда давом эттириш насиб этсин...

ЖОНКУЯР ШАРҚШУНОС!

**Алимухамедов Рихситилла Абдурашидович,
ТДШУ Мумтоз филология ва адабий манбашунослик
кафедраси мудири,
филология фанлари доктори, профессор**

Илм соҳасида шундай инсонлар борки, улар тўғрисида ҳечам салбий ё ортикча фикр айта олмайсан. Шахсан менинг ҳаётимда бундай инсонлар жуда

кўп учраган. Шундай инсонлардан бири филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасановдир.

Талабалик йилларимда ўз соҳам бўйича кўплаб китобларни қидириб, улар билан танишишга ҳаракат қилганман. Булар орасида машҳур ўзбек олимларидан академиклар Азиз Қаюмов, Алибек Рустамов, профессорлар Қозоқбой Маҳмудов, Саидбек Ҳасанов, Қосимжон Содиқов кабиларнинг китоблари ўрин олган эди. Адабиётга оид китоблар, хусусан Бобур қаламига мансуб арузга бағишланган асарини “Мухтасар” номи билан нашр этилганини манбаларда ўқиганман. Ўзимнинг битирув–малакавий ишимда шу асардан фойдаланиш мақсадида кўплаб китоб дўконларидан қидирганман. Афсус, бундай академик китоблар сотувда кам учрашини инобатга олсак, топа олмаганман. Лекин ушбу китобни кутубхонадан топиб, ўқиб чиққанман. Ҳар доимгидек китоб муаллифи билан қизиққанман. Албатта китоб муаллифи устозимиз профессор Саидбек ака Ҳасанов эдилар. Шундан кейин китоб муаллифининг бир қанча нашрлари билан танишиш, уларнинг ўтмиш маънавий меросимиз намоеਂдаларининг асарларини нашр қилишдек ишлари диққатга сазоворлигини билдим. Айниқса, устоз чет эл фондларида сақланаётган мумтоз адабиётимизга алоқадор қўлёзмалар нашри бўйича бир қанча ишлар амалга оширганликларининг ҳам гувоҳи бўлдим.

Бир воқеа ҳеч ёдимдан кетмайди. 2013 йилда олий таълимдан кейинги таълим икки босқичдан бир босқичга ўтгандан сўнг илмий иш билан шуғулланиш бироз қийинроқ поғонага кўтарилди, чамамда. Аввалига мен танлаган мавзу 2014 йил докторантура мавзулари сирасида йўқлиги ўқишга киришимга шаштимни пасайтирди. Лекин шундай бўлса-да, устозларимнинг саъй-ҳаракатлари ва ишончлари билан докторантурага киришга муваффақ бўлдим. Ўқишнинг учинчи – сўнгги йили ҳимоя жараёнига чиққанимда устоз Саидбек ака семинарга раислик қилдилар.

Семинар жуда яхши ташкиллаштирилган эди. Бунда, албатта, семинар раисининг ўрни катта. Шундан сўнг тезликда ҳимоя жараёни бошланиб кетди. Бир куннинг ўзида авторефератга қўл қўйдириш керак эди. Институт (ҳозирда университет)да қўл қўйдириб бўлиб семинар раисига қўл қўйдириш учун устозга кўнғироқ қилдим. Ишда эканлар (ўша пайт ЎЗР ФА Адабиёт музейи директори эдилар). Тез етиб боришимни айтдилар. Иш вақти яқунланганига қарамай 100 дона авторефератнинг ҳар учала тилдаги нусхасига (300 та қўл) йўқ демай қўл қўйиб бердилар. Авторефератларни олиб боришга олиб борибману, лекин уларни олиб кетишга бирор нарса йўқлигини кўриб ўзлари шкафларидан иккита халта олиб бердилар. Уларни олишга, очиғи хижолат бўлдим. Шу дамда домланинг қанчалик жонқуярликларини, тадқиқотчиларга қўлдан келганча ёрдам беришларини билдим. Ўрниларида бошқа одам бўлса, индамаслиги, авторефератларни солиб кетиш учун халта бермаслиги, ҳаттоки қўл қўйиб беришга эртага кел, бугун иш вақтим тугади, дейиши ҳам мумкин эди. Лекин ҳимоя жараёнида ўзи билан ўзи овора бўлиб юрган тадқиқотчиға

бу ишлар кагта хайрихоҳлик бўлди. Устознинг бу ишларидан жуда миннатдор бўлдим.

Ҳимоям ўтди. Кейинчалик ўқитувчилик фаолиятим жараёнида бирор хужжатга қўл қўйдириш учун устоз Саидбек аканинг олдиларига борсам, ҳечам йўқ демасдилар. Қўлларидан келган ёрдамларини аямасдилар.

Умрларининг сўнги йиллари ҳам домла билан илмий семинарлар, ҳимояларда кўришдик. Ҳали ҳам ўша жонқуярликларини йўқотмаганлар. Илмий ишга жиддий қарардилар. Эсимда, университетимиз тадқиқотчиси Муҳиддинова Дилафруз опанинг араб адабиёти бўйича ёқлаган докторлик (DSc) диссертацияларида расмий тақризчи сифатида қатнашганлар. Тақризни ўқиб берганларидан ишни қанчалик синчковлик билан ўқиганларини, ҳаттоки, араб тилида қилинган таржималардаги баъзи жузъий камчиликларни ҳам айтиб ўтганларида устознинг араб тилини яхши билишларини сезганман.

Сўнги марта Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети тадқиқотчиси Илёс Исмоилов диссертациясига оппонентлик қилганларида кўрдим. Домлада тақриз ёзиш кўникмаси ҳам яхши шаклланган эди. Ёзилган фикрлари бир текисда, тадқиқотчининг амалга оширган илмий ишини ҳеч камситмаган ҳолда баён этиларди. Ишдаги камчиликлар ва тавсиялар ҳам ўзгача руҳда, келгуси ишларга тавсия шаклида кетарди. Чунки ёш тадқиқотчига бу далда бўларди.

“Яхшидан боз қолади...” дейилганидек, устоз Саидбек ака Ҳасановдан фақат илмий ишлари ва ёрқин хотиралар қолди. Филология фанлари доктори, профессор Саидбек аканинг охиратлари обод бўлсин! Ёрқин хотиралари доим ёдимизда қолади!

МУМТОЗ АДАБИЙ МЕРОС ВА ДАВР

Усмон Қосимов,
Жиззах ДПИ Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси мудири,
филология фанлари доктори, профессор

Кўп асрли мумтоз адабий меросимизни ўрганишда республикаimizдаги етакчи илмий–тадқиқот марказларидан бири – Ўзбекистон ФА Алишер Навоий номидаги давлат Адабиёт музейининг фахрий олимлари ва етук ходимларининг ҳам муносиб хизмати борлиги илм ва ижод аҳли томонидан ҳақли равишда эътироф этилади. Дарҳақиқат, дастлаб, Ҳамид Сулаймонов номли Қўлёмалар институти бўлган ва шу институт асосида барпо этилган давлат Адабиёт музейи “Ўзбек адабий манбашунослиги, классик меросимизнинг чин маънодаги ўчоғига айланган” ва унинг олийҳиммат “раҳбари Азиз Қаюмов идеал кулавуз” (Қосимжон Содиқов) бўлганлиги адабий жамоатчиликка маълум. Бу табарруқ даргоҳнинг таъмал тошини кўйишда улуғ устозларга камарбаста бўлиб ва ушбу “зиё масканининг порлок

юлдузларидан бири” (Дилором Салохий) сифатида кўп йиллар жўшқин фаолият кўрсатган, жамоага етакчилик қилган фидойи ва заҳматкаш тадқиқотчиларимиздан бири, шубҳасиз, таниқли адабиётшунос ва матншунос олим, профессор Саидбек Ҳасанов эди.

Қадимий нақлларда ифодаланган ҳаётий ҳақиқатлардан бири шундай: дунёда икки нарса ҳеч қачон унутилмайди: бу – дононинг сўзи-ю ботирнинг иши. Башоратомиз бу ҳикматни бутун умрини илм-фанга бахшида этиб, ўзидан бой илмий-адабий мерос қолдириб кетган йирик олим, камтарин инсон ва бағрикенг устоз – Саидбек Ҳасановнинг мазмундор ҳаётига нисбатан ҳам айтиш мумкин. Саидбек Ҳасанов сингари фидойи олимларимизнинг илмий изланишлари қанчалик машаққатли ва шу билан бирга ғоят самарали бўлганини кенгрок тасаввур қилиш учун кўп асрли адабиётимиз, хусусан, Навоий, Бобурдек буюк алломаларимиз меросини ўрганиш ва уларни тадқиқ этиш жараёнлари қанчалик мураккаб кечганини кўз олдимизга келтириб ўтишимиз зарур бўлади. Маълумки, мустабид шўро даврида бой тарихимиз ва адабиётимиз холисона ўрганилмаган ва бундай ҳаракатлар “ўтмишни идеаллаштириш”, “миллатчилик” деган тамғалар билан қораланиб, тақиқлаб келинган.

Адабий меросга нисбатан нигилизм оқибатлари Яссавий, Навоий, Бобур, Сўфи Оллоёр, шоҳ ва шоир Феруз ва Абдулла Қодирий каби улуг сиймолар шахси ва ижодига нисбатан қилинган қилинган жоҳилона муносабат ва таҳқиқларда яққол кўринади. Навоий каби классиклар ижоди ҳам “фиску фуҷур адабиёти” деб эълон қилинганини бугунги китобхонлар ақлига сиғдиролмаслиги мумкин. 30–йилларда “*адабиёт тарихини изчиллик билан ёритган, ўтмишдаги йирик шоирлар фаолиятини илмий асосда мукамал очиб берган бирон тадқиқот йўқ эди*” (Озод Шарафиддинов). Навоий ижоди ва шахсини чуқур ўрганиб, илмий асарлар, шеър–достонлар ва “дилрабо роман” яратган Ойбек 40 ёшида хасталаниб қолгани ҳам машғум сиёсатнинг аянчли бир оқибатидир. Бундай адолатсизликлар кейинги давр адабиёти ривожига ҳам тўсиқ бўлгани тарихимизнинг маломатли фактларидир. Бундай ноҳақлик буюк шоир ва мутафаккир Бобурнинг улкан ижтимоий–сиёсий фаолияти ва бекиёс ижодига нисбатан ҳам бўлгани маълум. Ҳатто 1980 йиллар охирида ҳукмрон партиянинг тазийқлари ва Пиримқул Қодировнинг Бобурийлар сулоласига бағишланган “Авлодлар доवони” романи “Шарқ юлдузи” журналида нашрдан тўхтатиб қўйилгани ҳам манфур мафкуранинг яна бир сиёсий найранги бўлган. Саидбек Ҳасанов етук навоийшунос ва бобуршунос олим эди.

Асрлар бўйи ўз эрки ва мустақиллиги учун курашиб келган матонатли халқимиз ҳаёти ва шонли тарихининг бадиий инъикоси бўлган адабиёти ҳам бой ва ранг–баранглиги билан дунё тамаддунида алоҳида ўринга эга. Ўзбек тилимиз ва адабиётимизни дунё миқёсида тараннум этган, халқимиз маънавияти ривожига бениҳоя кучли ва самарали таъсир кўрсатган ва эндиликда янада юксак қадрланаётган беназир сиймо – бу, шубҳасиз, Алишер Навоийдир. Ўзбек адабиёти ва эстетик тафаккур тарихини Навоийнинг

серқирра ижоди ва илҳомбахш анъаналарисиз тўлиқ тасаввур этиб бўлмайди. У нафақат ўзбек халқи, балки бутун туркий оламнинг бегимсол шоир ва мутафаккири сифатида жаҳон бадий—эстетик тафаккури ривожига ва Ренессанс тарихида энг юксак мавқени эгаллаган гениал санъаткор. Саидбек Ҳасановдек зукко матншуносларимиз ижоди мисолида ҳам бунга амин бўламиз.

Адабиёт музейининг Ҳамид Сулаймон, Азиз Қаюмов, Суйима Ғаниева, Саидбек Ҳасанов сингари фидойи олимларининг улкан хизматлари, аввало шундаки, улар улуг шоир ва мутафаккирларимиз — Алишер Навоий ва Захириддин Муҳаммад Бобурларнинг бебаҳо адабий-илмий меросини чуқур тадқиқ этиб, халқимиз маънавияти, тафаккурини беҳад бойитдилар. Айниқса, бу буюк сиймоларнинг кўплаб хорижий мамлакатлардаги кутубхоналарда ва музейларда сақланаётган нодир қўлёзмалари нусхаларини топиб келдилар ҳамда уларни узоқ йиллар давомида қиёсий ўрганиш асносида яратилган тадқиқотлари билан навоийшунослик ва бобуршунослик ривожига катта хисса қўшишга муваффақ бўлдилар.

Хусусан, С.Ҳасановнинг Навоий ва Бобур асарлари қўлёзмалари устида олиб борган текстологик тадқиқотлари натижасида даҳо санъаткорлар қолдирган бадийят дурдоналарининг янги қирралари кашф этилади. Фикримизнинг далили сифатида С.Ҳасановнинг Навоий “Ҳамса”сидаги “Саъбан сайёр”²⁸ достонини ўрганишга бағишланган, ўзбек ва рус тилларида эълон қилинган салмоқли тадқиқотларини кўрсатиш мумкин. Олим ўз тадқиқотларида Навоий достонига янги аспектдан ёндошади ва унинг мавзу ва мазмун жиҳатидан кенг қамровли эпик сюжети, бетақрор композицияси ҳамда ранг-баранг образлар галереясига асосланган ҳолда бу достонни роман жанрига тенглаштириб таҳлил этади. Бундай таъриф ва талқинлар нафақат навоийшуносликда, балки жаҳон адабиётшунослигида ҳам ўзига хос бир илмий-эстетик тафаккур намунаси бўла олади десак, муболаға бўлмайди.

С.Ҳасанов нафақат Навоий ва Бобур каби алломаларимизнинг бебаҳо мероси ва нодир асарлари қўлёзмаларини чуқур ўрганиб, уларни нашр эттиришда жонбозлик қилган, балки XX аср ўзбек адабиёти вақиллари ижодий мероси ва архивини асраш, уларни ёритишда ҳам ибратли ишларни амалга оширган. Жумладан, бундан 35 йиллар муқаддам илк марта нашр этилган “Абдулла Қаҳҳор” номли каталог²⁹, яъни адиб асарлари, қўлёзмалари ва бошқа муҳим архив ҳужжатларининг тўлиқ тавсифномалари — мажмуи ҳам профессор Саидбек Ҳасанов ва устознинг тадқиқотчи шогирди, Жиззахлик адабиётшунос Алижон Окмуродовнинг саъй-ҳаракати билан тайёрланганини алоҳида таъкидлаш лозим. Зероки, ушбу каталог—мажмуада машҳур адиб Абдулла Қаҳҳорнинг кўпчилик китобхонларга ҳозирга қадар ҳам маълум бўлмаган қатор бадий ва адабий—танқидий асарларининг илк марта ва

28 Ҳасанов С. Роман о Бахраме. —Т.: Адабиёт ва санъат, 2001.

29 Абдулла Қаҳҳор. Ўз ФА Қўлёзмалар институти. Ноширлар: Саидбек Ҳасанов, Алижон Окмуротов. Тошкент 1986. 54 б.

кейинги йиллардаги нашри ва жанрлари ҳақида ҳам тўлиқ, муҳим маълумотлар келтирилган. Бу каталогда А.Қаҳҳорнинг турли йиллардаги ва турли анжуманлардаги нутқ–суҳбатлари, хат–ёзишмалари ва нуфузли ташкилотлардан, таниқли давлат ва жамоат арбоблари томонидан ёзувчига юборилган Адрес–қутловлар ҳақида ҳам қимматли маълумотлар жамланган. Адибнинг ана шундай асарларидан бир-иккитасига тўхталиб ўтайлик.

Навоий ва Бобур анъаналарини давом эттирган Қаҳҳорнинг адабий-танқидий фаолияти ҳам эзгу мақсадларга қаратилган. Адибнинг адабий жараён ва танқиднинг долзарб муаммоларига бағишланган асарлари салмоқли таҳлил ва хулосалари билан ажралиб туради. Адибнинг адабий-танқидий меросини ўрганиш – улкан ижодкор сиймоси ва унинг бадиий-эстетик оламинни тўла тасаввур этишга ёрдам берибгина қолмай, XX аср ўзбек адабиёти, танқидчилик ва Адабий-эстетик тафаккур тарихи, тадрижий тараққиёт йўли ва омилларини ҳам кенгрок ёритишга имкон беради.

Устознинг Саид Аҳмад, Маъруф Ҳаким, Чустийнинг илк асарлари ҳақидаги тақриз ва мақолалари, адабиётшунослар таъкидлаганидек, адабий танқиднинг етук намуналари бўлиши билан бирга, айни вақтда, ёш адибларга ижод сирларини англашиб, адабиётимиз равнақи йўлида таъсирчан бир омил бўлиб келмоқда. *“Ёшларимизнинг яна ҳам тезроқ ўсишига халал бераётган жиддий камчилик – ёшларимиз асарлари босилаётганига хурсанд бўлиб, билимларини етарли даражада бойитишга жон куйдирмаётганликларидир. Сўз санъатининг сирини билишга, бадиий маҳоратларини оширишга қўнм қилмаётганликларидир”*.

Бугунги Истиклол даври адабий-танқидий тафаккури ва китобхонлар маънавиятини бойитиши мумкин бўлган бу ҳаётий фикрлар адиб вафотидан кейин нашр этилган, аммо ҳукмрон мафқуранинг манқуртларча тазийқи билан тақиқланган “Ёшлар билан суҳбат”³⁰ китобидан келтирилди. Зукко матншунос–таржимон Кибриё Қаҳҳорова ва Озод Шарафиддинов, Матёқуб Қўшжоновлар саъй-ҳаракати билан 1968 йили чоп этилган бу китобнинг аянчли тақдиридан ёшлар беҳабар бўлса керак. 30 минг нусхада чоп этилган ва адабиёт моҳияти, бадиий ижод ва маҳорат сирларидан баҳс этувчи бу нодир асар қаҳҳорона кескин фикрлар сабабли савдо расталаридан йиғиштириб олиниб, нашриёт майдонида ёқиб юборилган. Истиклолдан сўнггина бу асар қайта нашр этилди.

Булардан ҳам кўринадики, С.Ҳасанов ва шогирди тайёрлаган “Абдулла Қаҳҳор” каталоги биргина Қаҳҳор ҳаёти ва ижодининг мухтасар солномаси бўлиб қолмасдан, балки XX аср ўзбек адабиёти ва танқидчилиги тарихини ўрганишда ҳам ишончли манба бўлиб қолади.

Саидбек Ҳасановнинг *“одамийлик фазилатига катта олимлиги узукка кўз қўйгандай ярашиб тушгани ва унинг шогирдпарварлигини”* у кишини яқиндан билган Боқижон Тўхлиев, Насимхон Раҳмонов, Дилором Салоҳий, Қосимжон

30 Абдулла Қаҳҳор. Ёшлар билан суҳбат. –Т.: 1968. Ёшлар билан суҳбат. –Т.: 2017.

Содиқов, Аббос Турсунқулов каби юртимиздаги таниқли олимлар ҳавас билан ва самимий миннатдорлик билан эшлашади. Биргина Жиззах ДПИнинг етти нафар олими С.Ҳасанов раҳбарлигида номзодлик ва докторлик диссертациясини муваффақиятли ёклагани ҳам устоз-олимнинг серкирра фаолиятидан ёрқин гувоҳлик беради. Саидбек ака адабий анжуманлар ва дилкаш давраларда хазрат Навоийнинг

*“Бу гулшан ичраки йўқдур бақо гулига сабот,
Ажаб саодат эрур яхшилик била чиқса от”*

сатрларини тез-тез такрорларди. Бу ҳикмат умрини илму маърифатга ва ўзгаларга яхшилик қилишга бағишлаган жавонмард устоз ва забардаст олимга ҳам муносиб бир таъриф.

ОТА ОРЗУСИНИ УШАЛТИРГАН ЙИГИТЛАР

**Мардонқул Турсунпўлатов,
Жиззах ДПИ доценти,
филология фанлари номзоди**

*Оқил ва донолар билан суҳбатдош бўлинг,
илмингиз ҳар қанча кўп бўлса ҳам, ўзингизни илмсиз
ҳисоблаб, яна илм ўрганишига киришинг. Молю
давлатингиз билан эмас, илму ҳунарингиз, гўзал хулқ-
атворингиз билан фахрланинг.*

Абу язид

Ҳасан бобо бирин-кетин дунёга келган фарзандларига яхши ният билан Алибек, Ботирбек, Каримбек ва Саидбек деб исм қўйди. Болаларнинг олди мактабга борадиган бўлди. Шунда бобо тўрт нафар ўғлини қақриб: “Фарзандларим, эсларинг кириб қолди. Алибек бу йил мактабга боради, ҳаммаларингга насиҳатим илмли, ҳунарли бўлинг, гайрат-шижоат билан ўқинг, илм-ҳунар ҳар нарсадан қимматлидир. Агар сенинг мол-дунёинг кўп бўлса-ю, ҳунаринг бўлмаса, ҳосилсиз дарахтга ўхшайсан. Илмли, ҳунарли бўлсанлар ҳеч нарсага муҳтож бўлмайсизлар. Халқнинг иззат-ҳурматига сазовор бўласизлар, обрўли, истарали бўласизлар.

Ўрганинг, фарзандларим, илм-ҳунар.

Бир мақол бор: “Ҳунардан кўп унар”.

Ота насиҳатига амал қилган болалар мактабни аъло баҳоларга битиришди, олий маълумот бўлишди. “Ўқий, яна ўқий” деганларидек, яна ва яна ўқишди, уч ўғил фан номзоди, фан доктори, профессор бўлишди. Оиланинг учинчи ўғли Каримбек Ҳасанов Алишер Навоий номидаги Давлат кутубхонасида етуқ мутахассиси сифатида хизмат қилди.

Мен Саидбек Ҳасанов, Ботирбек Ҳасановлар билан 1971 йилда танишганман. Унда курсдошим Холиқов Раҳматулла шу музейда ишлар эди. Биз Олимжон Жўраев билан Раҳматуллани кўриш баҳонасида музейга бордик. Иш юзасидан Тошкентда қолишга тўғри келди. Эртаси куни Раҳматулла ўз уйига таклиф қилди. Бордим, бизнинг олдимизга чойни қўйди-да, Раҳматулла - *Ҳозир*, - деди-ю, чиқиб кетди. Бироз вақт ўтмай барваста, келишган бир йигитни бошлаб келди. Гап орасида йигитни бизга таништирди: *"Саидбек Ҳасанов билан биз бирга ишлаймиз"*. Олимжон Жўраев олдиндан таниш эди. Шу баҳона бўлди-ю, Саидбек туфайли Алибек Рустамов, Ҳамид Сулаймон, Ботирбек Ҳасан, Азиз Қаюмов, Иристой Кўчқоровлар билан танишишга, суҳбатлашишга муяссар бўлдим.

Афлотун ҳаким айтади:

"... Олим, донишмандларнинг сўзларини ўзингга қўлланма қилиб ол. Нафсинга, орзу-ҳавасга ҳадеб берилма. Одоб-ахлоқ йўлидан айрилма".

Саидбек олим, донишмандларнинг айтганларига чин маънода амал қилганлардан бири эди. Борини, толганини илм йўлида сарфлади. Ёлғон сўзламади, виждони, дили пок инсон эди, пок кетди. Ҳар кимга ҳам бундай фазилатлар муяссар бўлсин.

Алишер Навоий айтади:

*Бирор ким эрур ростликда йироқ,
Онингдек киши бўлмаган яхшироқ.*

Демакки, иғво ва чақимчилик - ёмон сифат, ёмон сифатни ўзларига маслақ қилиб олган кишилар халқ назарида мунофиқ саналади.

Саидбек Ҳасанов икки бора Жиззах педагогика институтига давлат имтиҳони комиссияси раиси бўлиб келди. Сиртки, кундузгиларга раис битта бўлар эди. У ширинсуҳан, студентпарвар эди. Нутқи равон, ҳар бир фикрни, сўзни ўйлаб гапирар эди. Ўқитувчилар имтиҳон пайтида бирон номаъқул, ножоиз сўз айтиб кўйишдан истеъола қилар эдилар, сўз айтишга раисдан уялар эдилар.

Алманй айтади:

*Кимки бўлса, хушчиро-ю, хушқилиқ,
Доимо кўрсай жаҳонда яхшилик,
Яхшилик тўхми саодатлар берур,
Гар тикан эксанг, оёғингга кирур.*

Саидбек Ҳасановнинг Жиззах илмий адабий мактабини шакллантирган олим сифатида, яъниким ўзбек тили ва адабиёти факультетининг илмий салоҳияти ривожига ҳам муҳим ўрни бор. Жалолиддин Жўраев, Насруллоҳ Расулзода, Нодира Соатова, Сунатулла Соинов, Сурайё Эшонкулова, Жамолиддин Жўраев Саидбек Ҳасанов раҳбарлигида номзодлик ишларини ҳимоя қилганлар. Сўнги шогирди ЖДПИ катта ўқитувчиси С.Дўстова филология бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертациясини ҳимоя қилиш арафасида.

Биз Саидбек Ҳасанов ҳақида гапираёпмиз. У киши орамизда йўқ. Жойингиз жаннатда бўлсин, оға! Шогирдларингиз, фарзандларингиз, Сиз, истагандек ишингизни давом эттирадилар!

Ассалоту вассаламу ала расулиҳи ажмаин...

КЕЧИКИШ...

эссе

Мирзаева Зулхумор Иномовна,
*ТошДЎТАУ ҳузуридаги педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва
малакасини ошириш тармоқ маркази директори,
филология фанлари доктори*

Американинг буюк ёзувчиси Марк Твен “майда одамлар кўп ҳолатларда ўзингга нисбатан шиончингни йўқотишга ҳаракат қилса, буюк одамлар аксинча, сенинг ҳам буюк бўлишигга шионч тугдиради³¹” деб айтган эди.

Саидбек Ҳасанов билан илк суҳбатимдаёқ устознинг буюк инсонлар тоифасидан эканлигига амин бўлган эдим.

Эсимда... 2012 йиллар эди.... Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси қошидаги Тил ва адабиёт институти (ҳозир Тил, адабиёт ва фольклор институти деб аталади) докторантурасида таълим олаётган эдим. Саидбек Ҳасанов ёш олимлар учун берилган инновацион лойиҳанинг якуний ҳисоботига махсус эксперт сифатида тайинланган эди. Устозни лойиҳа эксперти бўлгунга қадар фақат мумтоз адабиёт намуналарига оид тадқиқотлари, ўзбек адабиёти тадқиқига оид китоблари орқали билардим, холос. Шахсан уларни танимас эдим.

Йиллик ҳисоботни тугатганимдан кейин Саидбек Ҳасанов, ўзбек муҳожирларининг Европада нашр этилган газета ва журналлари, жадид адабиёти, Туркистон ижтимоий–сиёсий ҳаётига оид нашр этилган мақолалар мазмуни, Германия кутубхоналарида сақланаётган, миллий озодлик ҳаракатларига бағишланган архив манбалари ҳақида сўраб қолдилар. Германиянинг Гумбольдт университетиде илмий стажировка ўтаб, сафардан қайтганимга эндигина уч-тўрт кун бўлганди. У ердаги архив материалларидан ўқиганларимни, билганларимни, ҳали охори тўқилмаган янги маълумотларни, мени эшитадиган устозларга, бажонидил гапириб беришга иштиёқим баланд пайтларим эди. Шу сабабми, устознинг ҳар бир саволига атрофлича жавоб беришга ҳаракат қилдим. Устоз, Саидбек Ҳасанов, ҳисобот учун йиғилганларнинг вақтини олишдан истиҳола қилдиларми, “бошқаларни вақтини олмайлик, сиз билан ҳали суҳбатимиз тугамади, қолганини музейда гаплашамиз, сизга айтадиган гапларим кўп” дедиларда, лойиҳа эксперти сифатида тадқиқот натижалари, унинг ўзбек адабиёти манбаларини бойитишга

31 Тафаккур гулшани. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1989. –Б. 39-40.

кўшган ҳиссаси ҳақидаги хулосаларини айтиб, мени “*яхши лойиҳа иши*” билан табрикладилар. “*Сиздан келажакда яхши тадқиқотлар кутиб қоламан*” деб яна самимий охангда кўшиб қўйди “*раҳмат, сизга қизим*”.

Одатда, илмнинг паст баланд кўчаларида, ўзингга бўлган ишончга путур етиши мумкин бўлган дамларда, худди Марк Твен таъкидлаганидек, самимий устозларнинг кичкинагина **эътибори**, далдаси ҳам сенга куч, кичик парвозинг учун катта қанот бўлади. Саидбек Ҳасановнинг ўша кунги бир лахзалик **эътирофи** илмга бахшида этган умримнинг бесамар кетмаётганлигига, илм излаб борган Амрико, Гермон, Фаранги ва яна қатор Европа ва Осиё мамлакатларидаги мусофирлик заҳматидан, илм деб Яратганининг Оналар учун ҳады этган энг ширин ҳисларидан воз кечишга мажбур бўлган онларимдан қолган, фақат ўзимгагина маълум бўлган оғир, азобли хотиралар чангалидан озод қилгандек эди.

Келажакда хатога йўл қўйиб, сўнг пўшаймон бўлмаслик учун ер юзида ҳеч қайси миллат яхудий миллати каби ўз камчилик ва хатоларини батафсил ёзиб, келажак авлодга қолдира олмаган. Устоз бу дунёни тарк этиб, боқий дунёга йўл олганларини эшитганимда, қалбимда алланечук изтироб мени қийнади. Пушаймонлик ҳисси қалбимни эзарди. Чунки мен Саидбек Ҳасанов билан бошқа кўришолмадим. Устоз билан суҳбатимизни давом эттиришга бормадим... боролмадим, “*албатта бораман*” деган ваъдамни устидан чиқолмадим. Бор йўғи бир маротабалик ўша суҳбат мени барча ёқимсиз хотиралардан озод этган, ўзимга ишонч пайдо қилган инсонни бошқа учрата олмаслигим аламли эди.

Кейинги суҳбатларимиз қандай мавзуларда бўлиши, устоз менга айтмоқчи бўлганларини, ҳамма-ҳаммасини ўзи билан бирга олиб кетди... Менга эса у кишининг самимий суҳбати бир умрлик армон бўлиб қолди.

Инсон зоти ўзи шундай... Ҳар доим муҳим билан номуҳим нарсалар орасида чалкашади, аксарият ҳолатларда эса ҳаётнинг муҳим кўчалари қолиб, номуҳимларига эргашади. Муҳимларига кечикади... “Ғанимат”ни унутади... Буни англаганда эса унда пушаймонликдан бўлак ҳеч нарса қолмайди... Энг даҳшатлиси... Ўша пушаймонлик ҳам бизни тарбияламайди.. Биз бу хатоларни такрор ва яна такрор қилаверамиз... Ким билсин..., балки бу ҳам ҳаётнинг яна бир, биз англай олмаган фалсафасидир.

Лойиҳа ҳисоботида фақат бир мартагина кўришиш, суҳбатлашиш бахтига муяссар бўлган, қалби боладек беғубор Устознинг самимий нигоҳлари хотирамда бир умрга сақланиб қолган... Биздан рози бўлинг Устоз...! Охиратингиз обод бўлсин!

УСТОЗ ҚАТОРИДАГИ ИНСОН

Каримова Фариди Исаковна,
Наманган ДУ доценти,
филология фанлари номзоди

Шайх Саъдий ҳзратлари *“Шухрат билан ёдланишини ҳақимлар иккинчи умр демишлар”* деган ҳикматни битган эди. Таъкидлаш керакки, ҳар бир замоннинг фозилу фузалолари, олиму уламолари ана шундай рутбага лойиқ. Улар ўзларининг жамият ва инсон камолоти йўлидаги эзгу амаллари, илм йўлидаги фидойиликлари билан кўпчиликнинг эътибори ва эътирофига сазовордирлар. Саидбек ака Ҳасанов ҳам ана шундай инсонлар тоифасидан. Устоз ўтган асрнинг 80-90 йилларида ўзининг Бобур ижодий меросини тўплаш, нашр этиш, хусусан, насрий асарларини тадқиқ этиш борасида салмоқли ишларни аталга оширдилар. Мавзу доирасида ўнлаб мақола ва тадқиқотларини эълоғ қилдилар.

80 йилларнинг охирлари эди. Профессор Абдуқодир Ҳайитметов раҳбарлигида Алишер Навоий дебочалари устида изланишлар олиб бораётган эдим. Бир куни устозим Саидбек Ҳасанов Бобурнинг насрий асарларини ўрганиш борасида чиройли мақола ва тадқиқотлар яратганлигини таъкидлаб, уларнинг суҳбатига ёришни таклиф қилдилар. Адабиёт музейига бориб, уларнинг хоналарига йрганимда, новчадан келган, оқ-сарик юзли, мулоғим табиатли бир инсон йманибгина берган саломимга мулоғимлик билан алик олди. Нима мақсадди келганимни билгач, хотиржам ўтириб мен билан суҳбатлашдилар. Дебочалар насрда ёзилганлиги учун шоирнинг насрий услубини ўрганиш борасида тавсияларини бердилар. Йиллар ўтиб, диссертацияни яқунлгач, яна устознинг олдиларига бордим, ишимни ўқиб, фикр-мулоҳазаларингизни билдирсангиз, дея илтимос қилдим. Саидбек ака диссертациямни ўқиғ, уч саҳифадан иборат тақриз ёзиб бердилар. Тақризда тадқиқот ҳақидаги илқ фикрларни билдирганлари мени роса хурсанд қилди. Устоз *“ишингиз баҳонасида Навоий девонларини варақлаб, уларнинг дебочалари билан яқиндан танишдим. Дебочалар шоирнинг ўзи томонидан ёзилгани учун ҳам шир ҳаёти ижодини ўрганишда энг ишончли манба экани ишингизда чиройли асосланган. Алишер Навоий ва бошқа ўзбек шоирларининг дебочаларини тадқиқ этиш асносида уларнинг насрий услубига хос жиҳатларини тўғр илгачансиз ва илмий жиҳатдан тўғри асослашга интилгансиз. Ишингиз ҳақидаги фикрларим бутунлай ижобий”* дедилар. Устознинг кўтаринкэ эътирофларидан бошим осмонга етди.

Халқимиз орасида *“Тўғри тур деган инсон ҳам устоз қаторига ўтади”*, деган гап бор. Шу маънода Саидбек ака Ҳасанов ҳам мен учун устозларим қаторидаги инсон. Мен диссертациям туфайли Саидбек акадек инсоннинг сабоқларини олганидан хурсандман.

ДИЛКАШ ИНСОН, ЗАБАРДАСТ ОДИМ

Турсункулов Аббос Турсункулович,
Жиззах ДПИ доценти,
филология фанлари номзоди

Ўтган асрнинг 70-йиллар ўрталарида Ўзбекистон фанлар академиясининг Алишер Навоий номидаги давлат Адабиёт музейида машхур навоийшунос Ҳамид Сулаймон раҳбарлигида ўз даврининг энг забардаст, билимдон олимларидан иборат жамоа шаклланган эди. Бу жамоада қарийб уч авлод вакиллари жамланиб, улар орасида кекса авлодга мансуб профессорлар Солиҳ Мугаллибов, Ҳолид Расул, Махбуба Қодирова, Боис Қориев (Олтой), ўрта авлоддан Ёқубжон Жўраев, Фозила Сулаймонова, Малик Муродов, Ботирбек Ҳасанов, Қаҳҳор Расулов ва ёш авлоддан Саидбек Ҳасанов, Раҳматулла Холиков, Аҳмад Аъзам, Тўхтамурод Зуфаров (бугунги кунда телевиденияда “Оталар сўзи–ақлнинг кўзи” кўрсатувини олиб боради), Юсуф Турсунов, Темир Тўрабоев каби адабиётшунослигимиз, манбашунослигимиз ривожига катта ҳисса қўшган олимлар хизмат қиларди. Мен ҳам жамоага қўшилар эканман, улар ўртасидаги устоз ва шогирдлик аъёнларининг барқарор ва бардавомлиги кучли ижодий муҳитни яратганлигини кўрдим. Кекса ва ўрта авлодга Ҳамид Сулаймон бош бўлиб устозлик мартабасида барчага жумладан, ёшларга ҳам ибрат бўлса, ёшларга Саидбек Ҳасанов шогирдлик мақомининг ўрناق бўладиган даражадаги сиймоси эди. Ўша даврдаги ёшлар иттифоқининг (комсомол дейиларди) етакчиси бўлган Саидбек ака ташиқ кўриниши билан ҳам, ички маънавий дунёси билан ҳам барчамизга ўрناق эди. Баланд бўйли, хушбичим, ёш бўлса-да савлати келишган, бироз жиддий ва камгап бу йигит Ҳ.Сулаймоннинг сеvimли шогирди сифатида барчамизга ўрناق бўларди.

С.Ҳасановнинг адабиётшунос олим сифатида шаклланишида оилавий мухитнинг ўрни катта бўлди. Катта акаси, машхур навоийшунос ва қадимшунос олим Алибек Рустамовнинг оталарча ғамхўрлиги (отаси вафотидан кейин ота ўрнида ука–сингилларини тарбиялаган) сабабли ТошДУ (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети) Шарқ факультетининг араб бўлимида ўқиди ва акаси тўплаган ғоятда бой кутубхонадан фойдаланиб, тенгдошлари орасида билимдон талаба мавқеига эга бўлди. Ўша вақтдаги Адабиёт музейи директори Ҳамид Сулаймоннинг назарига тушиб унга шогирд бўлди ва умрининг сўнгги дамларигача шу даргоҳда ишлади.

Музейда ёш илмий ходимлар Саидбек акадаги гайратга, ҳар бир дақиқадан унумли ва режали фойдаланиш иқтидорига ҳавас қилардик. Айниқса, устозлар билан тил топа олишлик, уларнинг кўнглига йўл очишдаги маҳорати барчамиз учун ибрат намунаси бўлган. Ҳамид Сулаймоннинг хоризж мамлакатларига қилган сафарларида доимий ҳамроҳи эди. Ҳиндистонга уюштирилган илмий археографик экспедицияда қатнашиб “Саларжанг”

музеи қўлёзмалар фондидан Ҳофиз Хоразмий девонининг топилиши ва унинг илмий-танқидий матнини нашр эттириши олимнинг шуҳратини яна бир поғона кўтарди. Унгача олимнинг Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Аруз рисоласи” асарининг танқидий матни ва тадқиқоти асосида яратилган “Мухтасар”нинг Москвада қалин жилдда қимматбаҳо қоғозда нашр этилиши илм аҳли орасида каттагина шов-шувга сабаб бўлганди.

Мен музейнинг фольклор бўлимига ишга келишим билан бўлим ходимлари Ёқубжон Жўраев, Малик Муродов, Сиддиқ Аскарлов, Тўхтамурод Зуфаровлардан ташқари Ботирбек ва Саидбек Ҳасановлар билан яқинлашиб кетдик. Бунга сабаб мени Тошкент шахрига ёки унга яқин туманлардан бирига доимий яшаш учун рўйхатдан ўтказилишим зарурияти эди. Ўша даврда чекка бир қишлоқдан келган ходимнинг Тошкент шахрида рўйхатдан ўтиши катта муаммо эди. Бўлим бошлиғимиз Ёқубжон ака Жўраев бу масалада биргина Саидбек ака ёрдам бера олишини айтди ва у кишини кабинетларига чақириб муаммони тушунтирди ва ёрдам беришини сўради. Саидбек ака бироз ўйлашиб:

–Муаммони ҳал қиламиз, бугуноқ Янгийўлга Аббос билан бориб, рўйхатдан ўтишини ҳал қиламиз, – деди.

Афсуски, оилада рўйхатдан ўтганлар сони қонуний яшаш кв.метрларидан ошиқ бўлгани сабабли мени рўйхатга олиш мумкин эмас экан. Тошкентга қайтар эканмиз Саидбек ака ҳар доимгидек дилкашлик билан:

–Кайфиятни туширманг мулла Аббос. Яқинда 4 хонали квартира олдим. Рўйхатда мен, янгангиз, қизим ва ўғлим бор. Сизни ҳам ўғлим қатори рўйхатдан ўтказамиз, – деб ҳазиллашиб кўнглимни кўтарди. Ҳақиқатдан ҳам кўп ўтмай ўзи елиб–югуриб мени уйларига рўйхатга қўйди. Мен шунда ўзи учун мутлақо бегона бўлган бир инсонга беғараз, самимий ёрдам берадиган ва ундан ўзи ҳам роҳатланадиган инсон билан яқинлашганимни тушундим. Ҳақиқатдан ҳам Саидбек ака бировга ёрдам берса қувонадиган инсон эди. Яна бир воқеа. Мен уч фарзандим билан ижарама–ижара юриб қийналиб қолганимни кўриб ўзи яшаб турган уйдаги дўсти Раҳматулла Холиқовнинг квартирасига кўчириб келди (Раҳматулла ака Самарқандга ишга кетиб квартирасининг калитини Саидбек акага бериб, уйдан хабар олиб туришини сўраган). Ўн йилга яқин ёнма–ён квартирада яшаб қалин ака–ука бўлиб кетдик. Ҳатто мен номзодлик диссертациямни ҳимоя қилганимда меҳмонларимнинг бир қисмини уйда кутди. Фарзандлари Ҳамидбек, Бобурбек, Улуғбек, Шафоатлар ҳам кўз ўнгимда катта бўлиб, бугунги кунда халқимизнинг қорига ярайдиган, солиҳ фарзандлар бўлиб етишди.

Шўролар даврида Тошкент шахридаги барча корхона, ташкилотлар қатори биз ҳам пахта йиғим–теримида ҳашарга чиқардик. Одатдагидек раҳбаримиз Саидбек ака бўларди. Ҳашарга чиққан 10–15 кишилик отрядга ҳам раҳбар, ҳам ошпаз эди. Айниқса, кечки таомга тансиқ овқатлар тайёрлаб пахта теримидан қайтишимиз билан:

—Тез-тез ювининглар, овқат тайёр чанг бослиси билан, — деб ҳазиллашиб кутиб оларди. Биз хайрон қолардик. Ахир теңан пахтағимиз ейиши-ичишимизни қоплай олмайди-ку, деб. Кейинчали: билсак пахтаға бормаидиганлардан, маҳаллий комитетдан пул ундириб, йилларнинг маиший ҳаётимиз учун сарфлар экан.

Йиллар тўхтовсиз ўтаверади. Ҳаётлик даврида яхшилик, эзгулик уруғини сочган инсоннинг умри боқий. Саидбек ака ҳам ҳётдан ўтган бўлсада, у киши сочган эзгулик ва яхшилик уруғлари инсон сифатида Ҳамидбек, Бобурбек, Улуғбеклар ҳаётида, олимлик сифатлари, шогирдлари, хусусан, мен билган факультетимиз домлалари Суннатулла Соипов, Нодира Соатова, Сурайё Эшонқулова, Жамолiddин Жўраев, Сурайё Дўстоналар фаолиятида иккинчи ҳаёти сифатида гуллаб яшнаб давом этмоқда.

ЖИЗЗАҲЛИКЛАРНИ ЯХШИ КЎРАМАЕ

Салимова Дилноз Акмаевна,

Жиззах ДПИ доценти,

филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

“Жиззахликларни яхши кўраман, жисзахликларни яхши кўраман...”

Бобуршунос олим, Ҳасанов Саидбек Рустамович таваллудининг 75 йиллик муносабати билан хотирлаш, кадрлаш мақсадида ташкил қилинган Жиззах давлат педагогика институтининг конференция хабарномасини кўганимдан буён шу сўз, шу эътироф бошимда чарх уради. Конференция шўбларидан бирига мақола бердим, лекин нимадир менга, ҳаёлларимга тинчлик бермасди. Яна кўлимга қалам олиб, жисзахликларни, хусусан шогирдларини чин юракдан яхши кўрган мўътабар ИНСОН ҳақида хотираларимни ёзишга жазм қилдим.

2012 йил Тошкентга илмий иш бошлаш мақсадида устозим Нодира Соатова билан келиб, Наим Каримовга шогирд тушганман. Келишдан олдин устозим Нодира Соатова менга илм йўлида отадек меҳрибон раҳбар кераклигини айтиб, иккала зукко олимларнинг бириси (Саидбек Ҳасанов ёки Наим Каримов) раҳбарлигида номзодлик ишини бошласам охири хайрли бўлишини айтдилар ва эски ёзувни яхши билишим, манбалар билан ишлай олишим сабабли Саидбек Ҳасановга ҳам шогирд бўла олишимни қистириб ўтдилар. Тўғри, эски ёзувни яхши ўқий олишим аниқ, лекин рус тилини мукамал билишим, қолаверса, институтимизда манбашунос олимлар етарли бўлгандек, таржима билан шуғулланган олимлар йўқлиги мени, Наим Каримов раҳбарлигида “Шеърлий таржимада шоир бадийий нияти ва поэтик маҳоратининг қайта ифодаланиши (Ойбек ва Гафур Ғулом шеърлари таржималари мисолида)” мавзусида иш бошлашимга сабаб бўлди. Бахтимни қарангки, изланиш олиб борган йилларимда, иккала олимни сабоқларини олиш бахтига муяссар

бўлдим. Чунки, “Қатагон қурбонлари” музейи директори Наим Каримов Адабиёт музейи биносига иш юритар эдилар. Ҳар сафар устозимнинг олдиларига борганимда Саидбек Ҳасановдек улкан олимнинг суҳбатларини олиш бахтига муяссар бўлганман.

Саидбек Ҳасанов домла билан илк учрашувим ҳамон ёдимда. Жиззахдан шошиб-пишиб устозни олдига келар эканман, йўлда толиққаним сабабли, колаверса, жуда барвақт етиб келганим учун музей креслосида хаёл оғушида ўтирар эдим. Шунда кимдир салом бериб, *“яхши ўтирибсизми?”* деган товушидан бошимни кўтардим. Ул кишини ҳайбатидан шошилиб ўрнимдан туриб салом бердим. Улар кимга келганимга қизиқдилар ва айтганимдан сўнг, *“эй, ҳали, Наим аканинг шогирдиман денг, жуда яхши раҳбар танлабсиз, улар бироз кечроқ келадилар, хонага кириб дам олиб тура қолинг”* дедилар. Мен ийманибгина *“иу ерда кута қоламан”* дедим. Шунда қаерлик эканлигим билан қизиқдилар, жиззахликман дейишим билан, *“эй, ҳа, бегона эмас экансиз-ку, мен жиззахликларни яхши кўраман! Бошқа вилоятли шогирдларим кўп, аммо жиззахликлар бошқачада. Мени шогирдларим Нодира, Сунатулло, Жамолиддин, иккала Сурайё қизларим қалай, яхши юришибдим, оилалари тинчми, ўзлари жавлон уриб ишлашяптими?”* Мен жавоб беришга шошиб қолдим, чунки устозлари ҳар бир шогирдининг исмини бирма-бир меҳр билан айтишни ақлимни шоширди.

Йиллар давомида улар кўп бора тўқнаш келдим. Бироқ домла ҳар сафар илиқ сўрашиш билан шогирдларининг саломатлигини сўрашни канда қилмасдилар, шунинг баробарида илмий изланишларим билан қизиқар ва *“тезлатинг, жиззахликлар меҳнаткаш, изланувчан, илмга чанқоқ, ижодкор бўлади. Ахир сиз Жиззах сувини ичгансиз, ўйлайманки, сиз ҳам шундайсиз”* деб далда берардилар. Бу гаплар менга бир олам қувонч ва куч берарди. Шунда яна бир бора ҳис қилдимки, яхши сўз инсонга қанот бағишлар экан. Домла Саидбек Ҳасанов сўзлари менга доим қанот, куч бағишлаб юради, десам муболаға бўлмайди.

Домла Саидбек Ҳасанов билан сўнгги учрашувим илмий ишнинг химояси арафасида бўлиб ўтди. Тадқиқот тайёр, барча талаблар бажарилган бўлишига қарамасдан, биргина маълумотга зарурат бўлгани боис, домла билан яна бир бор кўришиш насиб этган эди. Мен музейдаги ўзгаришларни билмай, домладан маълумотнома беришларини, сўрадим. Шунда домла қулиб, *“ҳозир раҳбар бошқа эканлигини, ундан сўрасам, албатта, ёрдам беришлигини”* айтдилар. Мен эса керакли маълумотномани олишга кирдим, лекин ишим битмай, тарвузим қўлтигимдан тушиб, чиқиб кетаётганимда яна уларга дуч келдим. Мени ҳорғин, ғамгин ҳолда кўрган домла, алланечук бошқача бўлиб кетдилар ва ёрдам бера олмаганларидан хижолат бўлиб, *“қизим, хафа бўлманг неки бўлса яхшиликка, Худо хоҳласа, ишингиз бошқа жойдан битади”* дедилар. Домлага қарасам, мендан кўра ўзлари хафа бўлиб қолганларини сездим, устозларимга устоз бўлган забардаст олимнинг мунғайиб қолганларини кўриб, юрагим шув этиб кетди, *“Домла, Сизга катта раҳмат, узр, Сизни, безовта*

қилдим” дея ортимга қайтдим. Ушбу воқеадан бир нарсани ўзим учун кашф этдим, дунё мана шундай бағрикенг, самимий, бегараз ёрдам бера оладиган инсонлар борлиги ҳам учун муқим турибди! Халқимизда бежиз айтилмаганки, “*Одам борки одамларнинг нақшидир*”, устоз Саидбек Ҳасанов ана шундай нақшли зукко олим, чин маънодаги инсон эдилар.

Ишонаманки, домла бу фоний дунёдаги қилган эзгу, илм-фан йўлидаги беҳисоб ишлари учун боқий дунёдан ажру савобларини олганлар! **Жойингиз жаннатда, руҳингиз роҳатда бўлсин, илоҳим!**

НАВОЙНИНГ ЕТТИ ТУҲФАСИ

Муртазоев Бобоназар Хуррамович,
Термиз ДУ доценти,
филология фанлари номзоди

Ўзбек адабиётшунослигида ўз салмоғи ва салоҳияти билан ажралиб турувчи олимлар кўп, улар ичида фанимизнинг дарғалари, шу дарғаларга хос ва мос шогирдлар, улар ҳам кўп ва хўб, сараласанг сараси топилади, бу бор ҳақиқат. Фанимизнинг кўзга кўринган дарғаларидан профессор Ҳамид Сулаймон (1909–1979)ни барча билади, Ҳамид Сулаймоннинг шогирдлари чунон кўп, шу шогирдлар ичида фанимизда таниш олим Саидбек Ҳасан (1945–2019) ҳам бор, у илмда эришган ютуқлари билан ўзининг алоҳида мақомига эга. Саидбек Ҳасан ўз давридаёқ ўзбек фанида биратўла ҳам бобуршунос ва ҳам навоийшунос, қўшалоқ даражали заковатли олим сифатида танилган эди. Саидбек Ҳасан бобуршунос олим сифатида буюк Захириддин Муҳаммад Бобур (1483–1530)нинг аруз илмига доир “Муфассал” (2–Б.356–357)³² асарининг нашрини амалга ошириши бўлди. Аммо асар “Мухтасар”³³ номи ила нашр этилди, бу ўзбек адабиётшунослигида кутулмаган ҳодиса ва катта шов-шувга сабаб бўлди, ҳатто фанимиз доврўғини чор-атрофга ёйишда ҳам бекиёс хизмат қилди. Китоб нашрининг муҳимлиги шунда эдики, аввало, нашрда “Муфассал” (“Мухтасар”) нинг³⁴ 344 саҳифалик тўлиқ факсимили илова этилган эди, бундан ташқари унинг 186 бетдан иборат ўзбек тилидаги матни (Б.З.М.–Б.17–203) киритилган эди. Буларнинг бари тенгсиз заҳмат самараси эди, тагин китобда Саидбек Ҳасаннинг ўн бетлик сўз бошиси (Б.З.М.–Б.5–13), шунингдек, тўрт бетлик изоҳлар (Б.З.М.–Б.207–210),

32 Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Нашрга тайёрловчи П.Шамсиев. –Т.: Юлдузча, 1989. Илова саҳифаларида асар номи “Муфассал” деб кўрсатилади.

33 Бобур Захириддин Муҳаммад Мухтасар. Нашрга тайёрловчи Саидбек Ҳасан. Масъул муҳаррир филология фанлари доктори, профессор Ҳамид Сулаймон. –Т.: Фан, 1971. – Б.240.

34 Саидбек Ҳасаннинг ўзи ҳам кейинчалик асар номи “Муфассал” эканини эътироф этган эди.

кўрсаткичлар таркибида тўрт бетлик исмлар (Б.З.М.–Б.213–216), икки бетлик асар номлари (Б.З.М.–Б.216–217), географик номлар (Б.З.М. –Б.217–218), этник номлар (Б.З.М.–Б.218), ўн бетлик терминлар (1–Б.218–227), араб алифбосида алоҳида *رکوعی و شیعہی* Терминлар кўрсаткичи.Б.З.М.–Б.228–240) ва бошқалар мавжуд эди. Бу китобнинг қадри ва қиммати ҳақида гап кетганда бир воқеани эслайман, 1992 йилнинг май ойлари эди, Саидбек Ҳасан Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейи директори эди. Директорнинг хонасига кирсам, Саидбек Ҳасан ленинободлик (ҳозирги Хўжанд шаҳри, Сўғд вилоятимаркази) таниқли олим Эргашали Шодиев билан суҳбатлашиб турган экан. Салом-алиқдан сўнг бир четга ўтиб ўтирдим, Эргашали Шодиев Ленинобод педагогика институтининг ўзбек тили ва адабиёти бўлими талабаларини Тошкентга саёҳатга олиб келган экан.

Ҳа, айтгандек, ташқаридаги фойеда бир тўда ёшлар музейнинг китоб дўконида Алишер Навоий “Илк девони”ни талашиб-тортишиб харид қилишайтганларига кўзим тушган эди. Суҳбатдан шуни англадимки, Эргашали Шодиев “Мухтасар” (“Муфассал”)дан бир дона топиб беришни Саидбек Ҳасановдан илтимос қилди, жавобда бунинг иложи йўқлиги айтилди. Кейин билсам, Саидбек Ҳасановнинг ўзида ҳам китобдан бир дона қолган экан, ана сизга биргина китобнинг қудрати, шухрати, унинг нашридан йигирма йил ўтгандан сўнг ҳам харидорлари борлигининг, изловчиларининг борлигининг ўзи бунинг жонли исботидир.

Саидбек Ҳасан биламизки, Ҳамид Сулаймондек буюк олимнинг садоқатли ва эътиқодли шогирдларидан бири эди, бу икки устоз-шогирдларнинг ҳамкорликда, биргаликда амалга оширган ишлари агрофагилар учун ибрат ва намуна эди. Айниқса, уларнинг 1975 йилнинг март (26.03) ва май (26.05) ойларидаги Ҳиндистонга илмий сафарларини эслаб, Ҳамид Сулаймон ёзган эди: *“Икки ой давом этган Ҳиндистон сафарида мен билан бирга шогирдларимдан филология фанлари кандидати Саидбек Ҳасан иштирок этди”*³⁵.

Юқоридаги хотира сўзлари Ҳофиз Хоразмий девони нашри сўз бошисида битилган, дарҳақиқат девоннинг топилиши, унинг қўлга киритилиши воқеаси алоҳида ҳодиса ҳисобланади. Бу айни замонда устоз-шогирдларнинг ҳамкорликда қўлга киритган ютуқларининг кутлуғ ва улуғ самараларидан энг қимматлиси эди. Ҳамид Сулаймоннинг таъкидлашича, ушбу чинакам тарихий воқеа 1975 йилнинг 18 май санаси, яқшанба куни рўй берган экан. *“Биз Ҳайдарободнинг машҳур ва мухташам... Салоржанг музейининг шарқ кўлэмалари хазинасида ишлар эдик”* (Х.Х. –Б.5). Ана ўшанда қўлга киритилган бу ноёб кўлэзма XIV асрнинг 2-ярми ва XV асрнинг ўрталаригача яшаб ижод этган, ҳозиргача тарихда маълум бўлмаган хоразмлик

35 Хоразмий Ҳофиз. Девон. Икки китобда. 1-китоб. Нашрга тайёрловчилар Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби, Беруний мукофоти лауреати, филология фанлари доктори, профессор Ҳамид Сулаймон ва филология фанлари кандидати Фозила Сулаймонова. –Т.: Ўз КП МК нашриёти, 1981. –Б.4

Ўзбек шоири Абдурахим Ҳофизнинг шеърӣ девони бўлиб чиқди. Ҳофиз Ҳоразмӣ девонининг 1981 йили икки жилдлик китоб шаклида нашр этилгани мумтоз шеърӣят муҳиблари учун қувонарли ҳодиса бўлгани ҳаммага маълум³⁶.

Ҳофиз Ҳоразмӣ икки жилдли нашрининг биринчи жилдида устоз Ҳамид Сулаймоннинг ажойиб сўз боҳиси берилган (X.X., Б.3–18) ва унда кўлэзмадаги девон жанрларининг жойлашув тартиби келтирилади. Девон кўлэзмасидаги жанрлар жойлашуви қуйидагича: 1. Қасидалар – 9 та; 2. Таркиббанд – 1 та; Таржебанд – 3 та; 4. Мухаммас – 1 та; 5. Марсия – 1 та; 6. Ғазаллар – 1052 та; 7. Мустазод – 2 та; 8. Қитъалар – 31 та; 9. Рубоийлар – 12 та. Девон кўлэзмасидаги жанрлар жойлашув тартиби бизга Алишер Навоӣйгача бўлган девон тузиш анъанаси қондаларини англашда кўз келади, биз бу муҳим жиҳатга кўпиди эътибор қаратмаймиз. Аслида форс-тожик адабиётни намояндаларининг девонлари ҳамиша қасидалар билан бошланади.

Саидбек Ҳасан навоӣйшунос сифатида ҳам йирик ишларни амалга оширди, айниқса, бу борада олимнинг “Роман о Баҳраме”³⁷ ва “Навоӣйнинг етти тухфаси” (X.C.– Б.192) монографиялари буларнинг тўлиқ исботидир. “Роман о Баҳраме” монографияси катта меҳнат самараси экани аниқ, зотан Саидбек Ҳасан асарни ўзи рус тилида ёзган эди, олим рус тилини мукаммал билар эди. Унинг, дастлабки бобида Низомӣй (1141–1209) “Ҳафт пайкар” (“Етти гўзал”), Дехлавӣй (1253–1325) “Ҳашт беҳишт” (“Саккиз жаннат”), Алишер Навоӣй (1441–1501) “Сабъан сайёр” (“Етти сайёҳ”) дostonларининг қолипловчи ва мустақил ҳикоятлари сюжет ва композицион асослари ўзаро қиёсан таҳлил назаридан ўтказилади ҳамда тааллуқли хулосалар ясалди. Иккинчи боб образлар тизими масаласига бағишланган, унинг илк фаслида Баҳром образи, унинг тарихий-афсонавий асосларига назар ташланади, шунингдек, ҳар учала дostonнинг қолипловчи ҳикоятлари қиёсий ўрганилиб, улардаги шох Баҳром ва канизақлар (Низомӣйда Фитна, Дехлавӣй ва Навоӣйда Дилором) образи атрофлича ёритилади³⁸. Шу билан бир қаторда Алишер Навоӣйнинг Баҳром образи, Баҳром тарихининг ёритилиши, қиссахонлар масаласида устозлари Низомӣй ва Дехлавӣйга нисбатан бир оз эътирозларига ургу берилади.

Монографиянинг кейинги боблари “Рақамлар рамзи” (“Символика чисел”. Р. о. Б. С.114–137) ва “Ранглар жилоси” (“Цветовая гармония”. Р. о. Б.– С.138–153) деб номланиб, етти рақами ва етти ранг уларнинг пайдо бўлиш тарихи турли жаҳон халқларининг анъаналари билан вобаста ҳолда, бу удумлар ва расм-русумларнинг пайдо бўлиш илдишлари боғлиқ ҳодисалар

36 Ҳоразмӣй Ҳофиз Девон. Икки китобда. К.2. Нашрга тайёрловчилар Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби, Беруний мукофоти лауреати, филология фанлари доктори, профессор Ҳамид Сулаймон ва филология фанлари кандидати Фозила Сулаймонова. –Т.: Ўз КП МК нашриёти, 1981.–Б.304

37 Ҳасанов Саидбек. Роман о Баҳраме // Отв.ред. С.Юлдашева/. –Т.: Изд-во лит. Искусства, 1988. – 208 с.

38 Абулқосим Фирдавсий (934–1020) “Шоҳнома”сида канизақ номи Озода.

итрофлича очиб берилади. Етти рақамининг пайдо бўлиш тарихи жаҳоннинг қар бир халқида ўзига хослик билан ажралиб туради, шу йўсин етти ранглар, уларнинг табиатда мавжуд ранглар ила муштараклик қасб этиши жуда ишонarli исботини тодган. Етти рақамининг Шумер (Вавилония – Бобил)да, хиндларда, юнонларда, яҳудийларда, зардуштийларда, христианларда, мусулмонларда ва бошқа динлардаги талқини асосли равишда қараб чиқилади. Ранглар, уларнинг ҳафта номларига, сайёралар атамасига боғлиқ жиҳатлари қисман Низомий “Ҳафт пайкар”, Дехлавий “Ҳашт беҳишт”, асосан Алишер Навоийнинг “Сабъаи сайёр” достони сюжети мисолида таҳлил этилади. Қиссахонлар – етти иқлимдан ташриф буюрган сайёҳлар, улар ҳикоятларни ҳафтанинг маълум кунлари шоҳ Баҳромга нақл қиладилар. Ҳикоятларнинг нақл этилиши шанбадан ибтидо топади, воқеалар қора қасрда кечади, зотан шанбанинг ҳомийси Сатурн (Қайвон ёки Зухал) сайёраси ҳам қора ранглидир. Иккинчи ҳикоят якшанба олтин қасрда ривоят этилади, якшанба сайёралардан Қуёшга тўғри келади, унинг ранги сариқдир. Душанба Ой куни, унинг ранги яшил, инчунин қаср ҳам яшил рангли, сешанба – Марс (Миррих ёки Баҳром) сайёраси куни, унинг ранги лаъл мисол, яъни қизил тусли, қаср ҳам қизил рангдадир. Чоршанба базм мовий тусли қасрда бўлиб ўтади, мовий, яъни кўк рангнинг ва чоршанба куннинг ҳомийси Меркурий (Уторид) сайёрасидир. Пайшанба воқеалар сандал (жигар ранг) тусли қасрда рўй беради, пайшанбанинг ҳомийси Юпитер (Муштарий) сайёраси, унинг ранги сандал тусли, аниқроғи жигар ранглидир. Ниҳоят жума куни – ҳафта интиҳоси, унинг ранг тимсоли кофурий тусли, тўғрироғи оқ ранглидир, бу куннинг ҳомийси Венера (Зухра) сайёраси, воқеалар ҳам кофурий (оқ) қасрда бўлиб ўтади. Қўринадики, шоҳ Баҳром ҳафтанинг маълум кунлари турли рангли қасрларда сайёҳлардан ҳикоятлар тинглайди, диққатлиси шундаки, барча иштирокчилар қаср рангига монанд либосда бўлишган, қасрда ҳам ҳамма ашёлар қаср рангига мослаштирилган. “Поэма о Баҳраме” (“Баҳром ҳақида достон”) монографиясининг тугалланма боблари “Бадий ифода воситалари” (Р. о. Б. – С.154–176) ва “Вазн ва қофия” (“Метр и рифма”. Р. о. Б. – С.177–190) тарзида номланиб, мавзулар моҳиятига тааллуқли масалалар “Ҳафт пайкар”, “Ҳашт беҳишт” ва “Сабъаи сайёр” достони асосида ёритиб берилади. Биламизки, “Қадимги Шарқда етти рақами муқаддас саналиб, ҳафта кунлари номи билан юритилган, ҳар бир сайёра маълум тушунчани ифода этган: Зухал (Сатурн) – юксаклик ва бахт-толе белгиси, гоҳо бахтсизлик аломати, шанбанинг ҳомийси, қора рангнинг рамзий ифодасини беради, ҳафта ибтидоси. Ҳафтанинг иккинчи куни якшанба – Қуёш куни, сариқ рангли, ҳафтанинг учинчи куни душанба – Ой куни, рамзий ранги – яшил, ҳафтанинг тўртинчи куни сешанба – Миррих (Марс), жанг ва момақалдирик тангриси, мунажжимлар уни шумлик ва фитна юлдузи тарзида ҳам талқин этган, рамзий ранги – қизил. Ҳафтанинг бешинчи куни чоршанба – Уторид ёки Аторуд (Меркурий) фалак котиби, адиблар ҳомийси, ранг белгиси – кўк, ҳафтанинг олтинчи куни пайшанба – Муштарий (Юпитер) фалак қозиси, улкан сайёра,

бахт юлдузи, мунажжимлар уни муборак ва табаррук билишган, ранги – жигар ранг. Ниҳоят жума куни, бу куннинг юлдузи – Зухра (Венера), у эъқ рангининг тимсоли, фалак созандаси, фалак хонандаси ва фалак малаги, гўзаллик ва шодлик маъбудаси. Шарқда Зухра юлдузига сиғиниш жуда кучли бўлиб, гўзаллик маъбудасининг чиганоқ ичиди тўғилиш ҳақидаги афсона кенг тарқалган, оқ ранг – оқ марварид – дурдир”³⁹.

Саидбек Ҳасаннинг айна шу мавзудаги “Навоийнинг етти тухфаси”⁴⁰ китоби ҳам кўп жиҳатлари билан алоҳида кутбларни намоян этади. Китобнинг мундарижасидаги номланишларнинг ўзи қўйилган масалаларнинг нечоғлик даражада долзарблигини аниқ ва тиниқ ифодалаганига амин бўламиз. Марҳамат китоб боб ва фаслларининг аталишига эътибор қаратинг: Кириш (Н.е.т.Б.3–18); “Саргузаштнинг ёрқин учкунлари” (Н.е.т –Б.18–46); “Ибратомуз ҳикоялар оламида” (Н.е.т –Б.47–117); “Афсоналарда шаклланган образ” (Н.е.т –Б.117–131); “Муҳаббатнинг гавҳар қатралари” (Н.е.т –Б.131–139); “Ҳикояларда яширинган ҳақиқат” (Н.е.т–Б.139–152); “Рақамларнинг рамзий жилвалари” (Н.е.т –Б.152–161); “Гўзалликдаги ранглар олами” (Н.е.т –Б.161–187); “Ишқ дostonининг ибрати” (Н.е.т –Б.187–189). Англашиладики, ўзбек тилида ва бу тилнинг кўркам ибора ҳамда ифодаларида Низомий, Дехлавий, Ашраф⁴¹, Алишер Навоий дostonларидаги Баҳром ва канизак⁴², ҳикоятлардаги турфа тимсоллар, уларнинг хос хусусиятлари, қизиқарли саргузаштлари, рақамлар рамзи, ранглар олами, хусусан, етти рақами сирлари, етти ранг сеҳрлари ўзаро таққосланиб, ғаройиб хулосалар ила яқунланиб, ўзбек китобхонига арзигулик тухфа яратилганига гувоҳ бўламиз.

Саидбек Ҳасаннинг ўзбек китобхонлари учун яна бир қимматли ва қиймати беқиёс тухфаси улуг устоз, қадрли юксак мураббий, олимлар муаллими “Ҳамид Сулаймон ҳақида хотира ва мақолалар”⁴³ тўпламидир.

Тўплам саҳифаларидан жой олган устоз Ҳамид Сулаймон замондошларининг, дўстларининг, ҳамкасбларининг, шоғирдларининг хотиралари, ёдномалари, эсдаликлари кишини ўзга оламга олиб киради. Ёдномалардан иборат тўпламда Ҳамид Сулаймоннинг фанимиз равнақи йўлидаги беминнат хизматлари, олимнинг мутафаккир шоир Алишер Навоий ижодиёти бўйича қўлга киритган улкан ютуқлари, хуллас, устознинг ҳаёт йўли илмий фаолияти қизиқарли тарзда ёритиб берилган. Ҳамид Сулаймон 1967 йили ташкил этилган Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейининг

39 Муртазов Б. Алишер Навоий “Сабаъ сайёр” ва Амир Хусрав Дехлавий “Ҳашт беҳишт” дostonларининг қиёсий таҳлили. Фил. фан. ном. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т., 1991 йил. –Б.99

40 Ҳасанов Саидбек. Навоийнинг етти тухфаси. –Т.: Ғафур Ғулум номидаги нашриёт – матбаа бирлашмаси, 1991. Б.12– 192 б.

41 “Ҳафт авранг” – “Етти тахт”. 1440 йилда ёзилган, вафоти 1460 йил.

42 Ғалати томони Ашраф қолишловчи ҳикоятда канизак тимсоли йўқ.

43 Ҳаёт васфи. – (Ўзбек адабиёти бўстони). –Т.: Адабиёт ва санъат, 1988. – 704 б. Мундарижа: Ҳ.Хоразмий: Ғазаллар, қитъалар, рубоийлар. Саккокий: Ғазаллар, қасида. Атоий: Ғазаллар. Гадоий: Ғазаллар, мустазод, қасида. – Б.96.

директори вазифасида кутлуг ишларни амалга оширди. Шулардан энг муҳими “Адабий мерос” номли илмий мажмуа бўлиб, бу мажмуа кейинги йиллар махсус журналга айланди. “Адабий мерос” журнали Ўзбекистон Республикаси ФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи номидан чоп этила бошлади. Журналнинг ҳар йили тўрт сони нашр этилиб, унда ўзбек тили адабиёти фанининг турли жабҳаларида олиб борилаётган илмий изланишлар ёритилар эди. Устоз Ҳамид Сулаймоннинг саъй-ҳаракати эвазига 1978 йили ЎЗР ФА Қўлёзмалар институти ташкил этилиб, у кишининг вафотидан сўнг институтга Ҳамид Сулаймон номи берилди. Эндиликда “Адабий мерос” журнали ЎЗР ФА Ҳамид Сулаймон номидаги Қўлёзмалар институти номидан чоп этила бошлади, бу 1979 ва 1993 йилларга тўғри келади. Таассуф олдинга Ҳамид Сулаймон номидаги Қўлёзмалар институти тилга олинмай қўйилди. Ўз мундарижаси билан “Ўзбек тили ва адабиёти” журналига тенглаша оладиган “Адабий мерос” журнали фаолияти ҳам тахминан 1993 йилга келиб тўхтатилди. ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги давлат Адабиёт музейидан ана шу “Адабий мерос” номли илмий журнални қайта тиклашни истаб қоламиз.

Саидбек Ҳасан ўз фаолияти давомида фанимиз учун кўплаб хайрли ишларни амалга оширди, унинг Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Маҳрами асрор топмадим...”⁴⁴, “Мубаййин”⁴⁵, Комрон Мирзо “Девон”и⁴⁶ нашрлари ва бошқалар шулар жумласидандир. Олимнинг яна қатор ишлари мавжуд, булар билганимиз, биз билмаганимиз қанча! Саидбек Ҳасан меҳрибон инсон эди, менинг у киши билан танишишимга сабаб бўлган омил, илмий мавзуларимизнинг муштарақлиги эди. Мавзу муштарақлиги боис биз бир-биримиз билан танишганмиз, бу танишув менга кўп фойдали бўлган. Саидбек ака менга очиғи катта ёрдам кўрсатган, у киши туфайли “Адабий мерос”да мақолаларим эълон қилинди, ҳимоямда ўзлари менинг илмий ишимга биринчи оппонент бўлди. Устознинг ётган жойлари обод, руҳлари шод бўлсин!

44 Бобур, Заҳириддин Муҳаммад. Марҳами асарор топмадим... Париж девони нусхаси: Шеърлар (Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи С.Ҳасан). – Т.: Ёзувчи, 1993. – 80 б.

45 Бобур З.М. Мубаййин. Нашрга тайёрловчи: Саидбек Ҳасан, Ҳамидбек Ҳасан. – Т.: Халқ мероси, 2000. – 184 б.

46 Мирзо Комрон. Девон: Ҳазаллар. Нашрга тайёрловчи: Саидбек Ҳасан. –Т.: Ёзувчи, 1993.

ЗУККО ОЛИМ ВА БЕНАЗИР УСТОЗ

Тожибоева Муқаддас Абдурахимовна,
Андижон ДУ доценти,
филология фанлари доктори

Саидбек Ҳасановни ёд олганимизда бутун ҳаётини эски ёзувда битилган адабий, илмий, тарихий ёзма манбаларни ўрганишга, уларни аслидек етказишга бағишлаган ва бу йўлда қатга-қатга илмий тадқиқотларни олиб борган зукко олим кўз олдимизда гавдаланади. Саидбек Ҳасанов умрининг асосий қисмини Шарқшунослик ва Қўлёзмалар институти (ҳозирги Алишер Навоий музейи)да, қадимий манбалар оламида ўтказганлар.

Устоз амалга оширган ишлар салмоғи ва кўлами у кишининг чин маънода ҳақиқий матншунос эканлигини далиллайди. С.Ҳасанов қанчадан-қанча қадимий адабий матнларни тиклади, уларни илмий муомалага олиб кирди. Қолаверса, устоз С.Ҳасановнинг ташки кўринишларидан юқори маданиятлиги, ўз ички интизомига эга бўлган қатъиятли олим эканликлари шундоққина билиниб турар эди. Суратлари баланд қоматли, улуғвор, вазмин, сийратлари содда, самимий, камтар бу устозимизни аввалига китоблари, мақолалари орқали сирдан таниганман. Кейинроқ “Юсуф Сарёмий ва унинг ижодий мероси” мавзусидаги номзодлик диссертациям устида ишлаётган пайтимда устозни яқиндан танишга муваффақ бўлдим. Табиийки, маззу юзасидан манбаларни йиғиш, ўрганиш мақсадида Шарқшунослик ва Қўлёзмалар институтида кўпроқ ишлашни керак эди. ЖоиЗ бўлса, айтоламанки, ҳаёт йўлимида, илм йўлида чинакам устозлардан таълим-тарбия олганимдан, уларнинг кўрсатмаларидан нафланганимдан бахтиёрман. Яъни қўлёзмалардан фойдаланиш, матнлар устида ишлаш, баёзлар, девонларни синчиклаб текширишнинг йўл-йўриқларини илк бор устоз Саидбек Ҳасановдан ўрганганман, олимнинг билим-маърифатидан баҳра топганман. Домла қўлёзмалар устида ишлашни уқтирар эканлар, жуда сокин ва босиқ оҳангда сўзлар, содда ва ихчам шаклда ўз фикрларини баён қилар эдилар. Ҳатто, “хайрли ишга қўл урибсиз” дея далда берганлар. Бу эса ўз пайтида менга маънавий куч сифатида мақсадим йўлида эҳтирос билан, иштиёқ билан изланишимга тurtки бўлган.

Домлани ёд олганда у киши билан боғлиқ ибратли, эсда қоладиган лавҳалар кўз олдимдан ўтаяпти. Адабиёт музейи биносида жойлашган “Мумтоз сўз” нашриётига, устозим профессор Ҳ.Болтабоевнинг хузурига тез-тез бориб турардим. Қарангки, кўп ҳолларда адабиёт илми билимдонларининг суҳбатлари устидан чиқардим. Бу икки забардаст олимнинг мумтоз адабиёт, адабий алоқалар, матншунослик, манбашунослик хусусида узундан-узун суҳбатларида қатнашишга муваффақ ҳам бўлганман. Мен уларни жон қулоғим билан эшитар ва зимдан кузатар эдим. Уларни суҳбатидан баҳраманд бўлган киши адабиёт илмидан жиддий мушоҳадалару

теран таҳилларга бой маъруза тинглагандек бўларди, гўё. Устозлар ўрни келганда таг замирида дақиқ маънолар, тагдор фикрлар яширинган ҳазил-мутойибалар ҳам қилиб, самимий кулишиб ҳам олар эдилар. Шунда уларнинг сиймосида ўз касбига фидойи, заҳматқаш, салобатли олимларни кўрганман. Устозларнинг суҳбатидан англаганим: улар қилмоқчи бўлган ишларини бажаришлари биланоқ унутишади, янги, кейинги қилиши зарур бўлган ишларни ўйлашади, бирор жиддий ишга қўл уришни режалаштирсалар “қийин” деган сўзни унутадилар, бу сўз улар учун бегона. Янги режадаги ишни амалга ошириш учун ҳузур-ҳаловатдан воз кечадилар. Шунинг учун ҳам улар тўхтовси: илгарилаб бордилар. Мана бу жиҳатлар ҳаммамиз учун ибрат.

Назаримда, Саидбек домла аклий шуури билан ўзини доимо адабиётшуносликдан қарздор ҳис қилган. Ва шунинг учун ҳам ҳаётининг маъносини холис илм тарқатиш учун доимий билим хазинасини оширишдан иборат деб билган. Илмий муаммоларга, чигал баҳсларга ўзини бахш эта олган. Энг муҳими, бу билан ўзини бахтиёр ҳис қилган. Янада асосийси, ўз билимларини башарият хизматига бера олган, адабиёт дувёсидан ҳеч қачон узилмаган, ижтимоий ҳаётдаги фаоллигини ҳеч қачон тўхтатмаган. Буларнинг бариси – адабиёт илмида нечоғлик юқори поғонада эканлигининг белгиси.

Адабиёт яшар экан, илм барқарор экан, демак, устоз Саидбек Ҳасанов ҳам барҳаёт.

УСТОЗ ХОТИРАСИ – ҚАЛЪДА АБАДИЙ...

**Кенжаева Пошшажон Умидовна,
ТДШУ доценти,
филология фанлари доктори**

Ҳаётнинг икки қонунияти, яъни туғилиш ва ўлим олам яралибдики, ҳар бир инсон умрининг асосига айланган табиий ҳодиса ҳисобланади. Айнан шу иккита ҳодиса оралигида кечган умрни ҳамма ҳам бир хил яшаб ўтади дея олмаемиз. Кимдир бу умрни бойликка, кимдир шон-шухратга, кимдир эса китобга, илмга бағишлайди. Умрини бойликка, шон-шухратга бағишлайдиган инсонлар кўп бўлиши мумкин, аммо чин маънода ўзини илмга бахшида қиладиган инсонлар кўп эмас, албатта. Чунки илмнинг машаққати, заҳмати олдида ҳамма ҳам бирдек меҳнат қилишга қодир эмас, қолаверса, илмий ижод инсондан қобилият, истеъдод талаб этади. Умрини илмнинг ана шундай машаққатларига бахшида қила олган камтарин олим, устозимиз Саидбек Ҳасанов минг афсуслар бўлсинки, бугун орамизда йўқ....

Устозни эслаганда, авваламбор, уларнинг самимийлиги, ким бўлишидан қатъий назар йўқлаб келган одамни ҳар доим очик чеҳра ва табассум билан қарши олишлари, шогирдларига доимо ёрдамсеварлиги, одамийлик нуқтаи назардан камтарона фазилатлари кўз олдимизда гавдаланади. Профессор

С.Ҳасанов манбашунос олим сифатида мутафаккир шоир Навоий ва Бобур ижодини тадқиқ этди, ўзбек мумтоз адабиётига оид бир қатор илмий мақолалар ва рисоалар яратди. Шу маънода С.Ҳасанов ўзбек мумтоз адабиётшунослиги ривожига катта ҳисса қўшган олимлардан бири ҳисобланади. Олим бир неча йиллар давомида ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги давлат Адабиёт музейида директор лавозимида фаолият юритдилар. Ўша пайтларда улар бошчилигида музейда матншунослик ва манбашунослик йўналиши бўйича бир қатор илмий тадқиқотлар олиб берилди, мумтоз матнлар шарҳига оид қўлгина тадқиқотлар яратилди. Уларнинг шарофати билан музей кутубхонаси нодир қўлёзма асарлари билан бойитилди, музей экспонатлари келажак авлодга ҳам хизмат қилиши учун кўз қорачиғидек асраб келинди. Шу маънода олимни музейшунос, деб ҳам эътироф этишимиз керак.

Устоз хотираси бугун қалбларда мангу яшайди, уларнинг берган сабоқлари шогирдлар учун ҳар доим йўлни ёритувчи шамчиروқдир. Камтарин Устозимизнинг жойлари жаннатда бўлсин, лок руҳлари шод бўлсин!

Шу ўринда бир нарсани чин дилдан таъкидлашни хоҳлардимки, халқ тили билан айтганда, бугун ёки ҳозир “инсон инсонга ғанимат”. Бугун атрофимиздаги яқин инсонларимизни тириклигида қадрлашга одатланайлик, зеро шоир Ғ.Ғулом айтганидек умрнинг маъносини қалбан англаб яшайлик:

Бир оннинг баҳосин ўлчамоқ учун,

Олтиндан тарозу, олмосдан тош оз.

Нурлар қадами-ла, чопган секунднинг,

Барини тутолмас аюҳаннос овоз...

ИЛМГА БАХШИДА УМР

Маъмура Рашидова Хайруллаевна,

*Алишер Навоий номидаги давлат Адабиёт музейи
катта илмий ходими, хаттот
филология фанлари номзоди*

Бугун умри давомида илм олишга интилган, чет тили ва маданий мерос масалаларига эътиборни қаратган, адабиёт ва маърифат соҳаларини чуқур ўзлаштирган, уларни ўрганиб кейинги авлодга етказишда жонбозлик кўрсатган, меҳнаткаш ва серғайрат ташкилотчи сифатида ўз даврининг етук, таниқли олимларидан бири Саидбек Ҳасановдир.

Мен 1975 йили илк бор Алишер Навоий номидаги адабиёт музейига ишга келганимда жамоа шундай қизғин иш палласида эди. Адабиёт музейи ходимлари улуг устоз Ҳамид Сулаймон раҳбарлигида жуда фаол ва жўшқин меҳнат қилардилар. Экспозиция, илмий бўлимлар, илмий журнал, типография сингари тармоқлар мавжуд эди. Илмий бўлимларда энг қадимги ёзма ёдгорликлардан тортиб, қўлёзма ва тошбосма китоблар фонди, ёзувчилар

архиви, ёзувчи ва шоирлар, адиблар ҳаёти ва илмий ижодини ўрганиш ва тарғиб қилиш ишлари билан шуғулланувчи мутахассислар шаклланган эди. Саидбек Ҳасанов ана шу қайноқ илмий ҳаётнинг кўзга кўринган вакили эди. Саидбек Ҳасанов илмий фаолиятини устози Ҳамид Сулаймон раҳбарлигида бошлаб, Ҳамид Сулаймоннинг ташкилотчилик ишларида ҳам ҳамisha ёнма-ён бўлди. Бу айниқса, Адабиёт музейи илмий бўлимлари асосида Кўлёмалар институтининг ташкил этилишида яққол намоён бўлди. Бўлимлар фаолиятини ёритувчи расмлар альбомини тузишда, таклиф ва режаларни шакллантириб юқори ташкилотларга етказишда Саидбек Ҳасановнинг хизматлари жуда катта. Навоий юбилеи тадбирларини ташкил этиш, буюк алломалар ҳаёти ва ижодини тарғиб этувчи экспозицияларни яратиш, кўлёмза ва тошбосма асарларни нафақат ўз юртимизда, балки чет эл маданият масканларида сақланиб келинаётган Шарқ мутафаккирлари қаламига мансуб асарларни излаб топиш ишларида Ҳамид Сулаймон билан ҳамнафас, ҳамкор бўлди. Бу жуда катта салоҳиятга талаб қиладиган вазифа бўлиб, етарли илмий малака соҳиби бўлиши С.Ҳасанов жуда кўп кўлёмза манбаларнинг аслини олиш имконияти бўлмаган тақдирда фото нусхаларини ватанга келтиришга муваффақ бўлган.

Бобур ва бобурийлар сулоласига мансуб ижодкорларнинг асарлари билан кизиқиш, айниқса, Ҳиндистон кўлёмза фондлари ва кутубхоналарига бўлган сафарларида янада ошди. Бизда маълум бўлмаган асарлар билан ўша ерда танишдилар, нусхаларини олишга муваффақ бўлдилар. Мен шу ўринда Комрон мирзо девони ҳақида гапирмоқчиман. Девоннинг бир неча нусхасини келтирган Саидбек Ҳасанов уларни чуқурроқ ўрганишга киришди. Асарнинг илмий-танқидий матнини тузди. 2004 йиллар эди чамамда. Бир кун Комрон мирзо девонининг илмий-танқидий матнини тузганларини, шу матнни настаълик хуснихати билан кўчириб беришимни сўрадилар. “Бизда кўлёмзаларнинг асл нусхаси йўқ, сиз кўчирган нусха Адабиёт музейида асл нусха сифатида қолади”,- деб айтдилар. Мен бу илмий-танқидий матнни кўчириб бердим. Шу матн илмий аппаратлари, изоҳлари, табдиллари билан нашр этилди. Саидбек Ҳасановнинг бу ишида камтарона меҳнатим билан иштирок этганимдан фахрланаман.

Инсон ўтган умрига назар солар экан, ҳаёт уни кимлар билан учраштиради, забардаст, зукко лекин жуда камтар инсонлар сенда қандай таассурот қолдирди, уларга эргашиб нима ишларни қила олдинг, деган фикрлар гўжон урар экан. Адабиёт музейи даргоҳида Ҳамид Сулаймон, Азиз Қаюмов, Саидбек Ҳасановдек раҳбарлар билан бирга ишлашга мушарраф бўлдим. Уларга муносиб шогирд бўла олдимми деб ҳижолат бўламан. Шу даргоҳда бярга ишлаб бу дунёдан ўтганларнинг хотираси ёдимизда, охиратлари обод бўлсин!

УСТОЗ ЁДИ

Жумаева Салима Чўяновна,
Қарши ДУ доценти,
филология фанлари номзоди

Дейдиларки, вақтни тўхтатиб бўлмайди. Йиллар – инсон умрини бир маромда соат қапгири миллари орасидан ўтказаверади... Ўша олис аспирантлик хотираларимни қоғозга тушираётим, беихтиёр бағрикенг, иссик дийдор, ҳар бир гапини чертиб–чертиб айтадиган аллома устоз – Саидбек Ҳасановни эсладим.

Профессор Саидбек Ҳасан (илмий жамоатчилик домлани шундай деб атарди)дек катта олимни биринчи мартаба 1992 йил 9-февраль куни Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Алишер Навоий номидаги Адабиёт институтида мутафаккир шоир Алишер Навоий таваллудининг 551 йиллигига бағишлаб ўтказилган илмий-амалий анжуманида кўришга муяссар бўлган эдим. Анжуманда устоз Ўзбекистондаги йирик матншунос олимлардан бири сифатида Алишер Навоий асарларининг қўлёзма нусхалари ва нашрлари хусусида маъруза қилган эди.

Устоз билан жиддий танишувим эса 1996 йилнинг ёз ойларида юз берган. Шаҳри азим Тошкентнинг Навоий кўчасида жойлашган ўша мухташам бино – Ўзбекистон Фанлар Академияси Ҳ.С.Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институтига номзодлик диссертациямни илмий семинардан ўтказиш ниятида, қолаверса, бу қутлуғ масканда фаолият юритаётган устозлардан катта иш олдидан фотиҳа олиш илинжида бироз ҳадик, бироз кўркув билан кириб борганим ҳамон эсимда...

Тадқиқот мавзуим халқ эртаклари, мифологик афсоналар, уларнинг яратилиш асослари хусусида бўлганлиги боис, семинар мажлиси адабиёт, тарих, этнография, маданият ҳақидаги баҳс ва мунозаралар тарзида, самимий ва ишчан руҳда ўтган эди. Илмий семинар аъзолари ўртасида, айниқса, гоёвий яқдиллик, ижодий бирлик шундоққина сезилиб турарди. Айни қизғин мунозаралар жараёнида мен Профессор Саидбек Ҳасанни кўҳна Шарқ мифологиясининг зукко билимдони сифатида кашф этдим. Ўша онда устознинг бир фикри менга жуда ёқиб тушди ва шу заҳотиёқ ён дафтаримга ёзиб олдим, кейинчалик диссертациямга киритдим. Устоз шундай деган эди: *“Ғарб – оқил, Шарқ – донишманд, Ғарб – кенглик, Шарқ – теранлик, Ғарб – ҳаракат билан яшаган, Шарқ эса орзу – умид билан. Хаёл, умиддан афсоналар, эртақлар туғилади, кейинчалик улардан фалсафий тизимлар шаклланади. Халқ эртаклари, афсоналари ёзма адабиёт ва фалсафа фанининг манбаидир. Олимлар Шарқ миф-афсоналари ва эртақларида нафақат чуқур фалсафий тушунчалар, балки, барча фалсафий оқимларнинг ибтидосига гувоҳ бўлганлар”*.

Англадимки, домла илмий дунёқараши, мушоҳадаси кенг ва теран фикрли олим сифатида адабиётшуносликка ҳамда ижтимоий фанларга оид билимларнинг барча соҳасида баробар баҳс юритиш доирасидаги кучли илм соҳиби. Шунингдек, ёшларнинг илмий салоҳиятини холис баҳолай оладиган зукко устоз сифатида уларни тадқиқот ишга бепарволик билан ёндашишдан огоҳлантириб, ўқиб-ўрганишга, изланишга даъват ва илҳом берадиган жонли қоя экан. Жасорат ва шижоатни биринчи ўринга қўйган шогирдлар меҳнатини кадрлаш, уларга илм ворислари сифатида баҳо бериш, уларнинг ютуқ ва камчиликларини эътироф этишда устоз намуна вазифасини ўтай оладиган инсон экан.

Устоз шиддат билан равақ топаётган ўзбек фольклоршунослиги, янгича йўналишлар, умидли ёшлар ҳақида сўзлай туриб, *“Муҳим мавзуга қўл урибсиз. Ўқинг. Кўпроқ ўқинг, изланинг. Ҳа айтганча, тунов кунни Ўлжас Сулаймонни ўқиб туриб, бир ажойиб фактларни учратдим. Ўқингиз бераман, фойдаланиб қолинг”* дедилар. Яна қўшимча қилиб, *“Бу қизимиз Фозила Сулаймонованинг ёшлигига ўхшайди-я”* дедилар. Ўша кундан бошлаб, қачон, қаерда учрашиб қолсак,

“Фозила Сулаймонованинг ёшлиги” деб атайдиган бўлдилар.

Ўша кундан бошлаб, бутун куч ва қалб қўрини илмга бағишлаган, бунни ўзи ҳам ҳис этадиган олимларга хос кўтаринки кайфиятда юрадиган, истараси иссиқ бу инсонни кўрсам, очиги хурсанд бўлиб кетардим.

Бўйдор, юзидан алломалик нури балқиб турадиган хушрўй бу инсон бир қарашда қаттиққўл, сиёсатдон одамга ўхшаб кўринарди. Ҳақиқатда эса у ғоят зийрак, кўнгли очик, адабиётшунослик соҳасига кириб келаётган ҳар бир истеъдодли ёшларни қўллаб-қувватлайдиган инсон эканлигини ўша кунни ҳис қилдим.

Устоз ёшлар билан ўзи ўртасига тўсиқ қўймасди. Улар билан илмий ёхуд бошқа мавзуларда яйраб – ёшариб суҳбатлашганлигига кўп бора гувоҳ бўлганман. Устоз нафақат маслаҳатчи, ўрни келганда ёшларни эшитишни ҳам биларди. Шундай кезларда домланинг теварагида гиргиттон бўлгувчи шогирдларига жуда ҳавасим келарди. Назаримда, домла бизни ҳам ўз шогирдларидан кам кўрмасди.

Домла илмий раҳбарим атоқли фольклоршунос олим, профессор Комилжон Имомовни илмли, зиёли ва ўта интизомли инсон сифатида ҳурмат қиларди. Бир гал:

“Илмий раҳбарингиз халқ оғзаки ижодинининг зўр билимдони. Фольклор илмини чала тушунадиган “зиёли”ларнинг чала мулоҳазаларига мурсо қилмайдиган олим, ўта меҳнаткаш ва жуда камтар инсон. Уларга муносиб бўлинг” дедилар.

Мен ўша олис аспирантлик йилларимда ана шундай улў инсонлар даврасида – уларнинг суҳбатини тинглаш, сабоқларини олиш бахтига мушарраф бўлганимдан ҳар вақт фахр ҳиссини туйиб яшайман. Бир асарда ўқиганим: *“Донишмандлар панд-насиҳатлари билан эмас, инсоний аъмоли,*

шахсий ибрати, кўрсатган жасорати билан устозга айланадилар” деган сатрлар ёдимга тушади. Яна бир таъкид, юрагида кўри бор одамнинг юзи ҳам иссиқ бўлади, дейилади ҳикматларда. Устоз Саидбек Ҳасан шундайин олим, шундайин устоз ва шундайин инсонлардан бири эди.

САИДБЕК ҲАСАНОВНИНГ НАВОИЙШУНОСЛИК ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА

**Тожибоева Озода Тоҳировна,
ТДЎТАУ, филология фанлари
бўйича фалсафа доктори (PhD)**

Адабиётшуносликда фанга залворли улуш қўшган олимлар фаолиятини текшириш бевосита ўша олимнинг илмий лабораториясига чуқурроқ киришга, тинимсиз ва маҳсулдор кечган умр йўлларини кўздан кечириш ҳамда ибрат олишга йўналтиради. XX аср буюкларининг издоши, залворли олим Саидбек Ҳасанов ана шундай катта мактабдан таълим олган йирик олим, самимий инсон эдилар. Саидбек Ҳасанов елкасида илм-фан масъулияти билан изланишдан тўхтамаган фидойи олим Ҳамид Сулаймон мактабида етишди, буюклар яратган табиий, соф муҳитни музейда анъана сифатида давом эттирди (Камина ҳам олимнинг ҳимматларидан кўп мартаба баҳраманд бўлганман).

С.Ҳасановнинг илмий фаолияти кўп қиррали бўлиб, айнан номзодлик ва докторлик диссертациялари атрофида кенгайиб, чуқурлашиб борган. Олимнинг фаолият кўлами Бобур илмий меросидан бобурийлар қолдирган ижодий меросга қадар, “Сабаъи сайёр” дostonи таҳлилидан унинг насрий баёнини яратишга қадар бўлган мазмундор тадқиқотларни ташкил этади.

Одатда, адабиётшуносликда қайсидир мавзу ҳақида фикр юритилса, ўз “эга”лари билан ёдга олинади. Яъни, тегишли мавзуда тадқиқот яратган олимларнинг номлари адабиётшунослик тарихида муҳрланганки, бевосита ўша асарлар уларнинг номлари билан боғланиб кетади. Саидбек Ҳасанов Алишер Навоийнинг “Ҳамса” дostonлари тадқиқотчилари қаторида, кам сонли олимлар қўл урган насрий баён муаллифларидан биридир.

Ўзбек адабиётшунослигида “Сабаъи сайёр” дostonи бўйича М.Муҳиддиновнинг ҳам ишлари диққатга сазовор⁴⁷. Ҳар икки олим яратган тадқиқот мундарижасини қийёсласак, бажарилган ишнинг мақсади ва вазифаларига кўра ўзаро фарқланади. М.Муҳиддинов дostonнинг яратилишига асос бўлган сюжетлар, образлар генезисидан бошлаб, “Шоҳнома” ва ҳамсанавис олимларнинг шу мавзудаги дostonлари, кейинги даврда яратилган Баҳром ва Гуландом, Баҳром ва Дилором сюжетларидаги асарларга қадар биринчи манбалар мисолида таҳлилга тортади. Ишнинг илмий

47 Муҳиддинов М. Нури қалблар гулшани. –Т: Фан, 2007. –Б.168.

қиммати шундаки, бизга мазкур мавзунинг пайдо бўлиши ва ривожланиш тарихини яхлит билиш имконини беради. С.Ҳасановнинг тадқиқоти дostonнинг айнан ўзига қаратилган. Олим қисман асар сюжетини ҳамсанавис адиблар яратган сюжетларга қиёслаб, уларнинг дostonдан кўзлаган мақсадини ҳам таҳлил қилиб ўтади. Бироқ ишнинг марказида Навойнинг бадий маҳоратини очиб бериш бош ўринда туради. Асардаги муқаддима боблар, қиқоятлар таҳлилидан матн таҳлилига ўтиб боради, ранг ва мазмун уйғунлиги, рақам рамзларининг қўлланиши ва уларнинг англаган маъноси, Навойнинг бундан кўзлаган мақсади каби кенг кўламли, чуқур асосланган таҳлиллар дostonнинг китобхон томонидан яхши англанишига кўмаклашади. *“Асарда “етти” сўзи етти йўловчи, етти иқлим, етти гўзал, етти шоҳ, етти қаср, етти ранг, етти кун, етти фалак, етти сайёра ва ҳоказоларга нисбатан тўқсон марта ишлатилади”*⁴⁸.

Навойнинг сўз санъаткорлиги туфайли етти рақамининг шунча кўп қўллангани унчалик эътиборни тортмайди, олим уларнинг қайси ўринда ва қандай маъноларни англашишни таҳлилларда очиб беради. Шунингдек, тўрт, саккиз рақамларининг маъно вазифалари ҳам олим эътиборидан четда қолмаган. Қиқоятлардаги қасрлар ранги ҳар бири изоҳланиб, уларнинг Баҳром руҳиятини очиб беришдаги вазифаси, қиқоятлардаги талқини каби масалалар асардаги ранг символикасини яхлит тасаввур қилишга имкон беради. Олимнинг таъкидлашича, *“ранглар гармонияси асарнинг бошланишидан то охиригача маълум эстетик вазифаларда қўлланиб, зоялар жилоларини ўқувчиларга бадий мутаносиб воситалар орқали янада чуқурроқ етказишга қаратилади”*⁴⁹.

Умуман олганда, олим ҳатто асар тилини сержило, бадий бўёқдор қилишга хизмат қилган бадий санъатларга қадар кўрсатиб, дostonнинг бадий қимматини бор бўй-басти билан кўрсатишга муваффақ бўлган. Бунда олимдаги чуқур билим, йиллар давомида тўпланган тажриба ва илмдаги игна билан қудук қазишдек сабот билан бажариладиган узлуксиз меҳнат ўз самарасини кўрсатган.

С.Ҳасановнинг ўзбек илм-фани, навойшуносликка кўшган энг катта хизматларидан бири “Саъбаи сайёр” дostonининг насрий баённи қайта ишлаб чиққани ва асосий матн билан янгидан нашрга тайёрлаганидир. “Хамса” дostonларининг насрий баёнларини ўз даврида Ғафур Ғулом, Иноят Махсумов, Ш.Хусайнзода, Амин Умарий, Н.Норқулов каби олимлар яратган бўлсалар, айнан кейинги давр китобхони учун янгидан, тўлдиришлар билан қайта насрий баён қилишга зарурат бор эди. Мустақиллик даври талаби, шоир асарларининг тўлиқ, мукамал нашрларини тайёрлаш вазифасининг амалдаги

48 Ҳасанов С. “Саъбаи сайёр” бадийятига доир / Алишер Навойнинг адабий маҳорати масалалари. Мақолалар тўплами. –Т.: Фан, 1993. –Б. 78.

49 Ҳасанов С. “Саъбаи сайёр” бадийятига доир / Алишер Навойнинг адабий маҳорати масалалари. Мақолалар тўплами. –Т.: Фан, 1993. –Б. 82.

исботи сифатида Саидбек Ҳасанов дoston матнини қайтадан насрий баён килди.

Маълумки, 1940, 1978 йиллардаги насрий баёнлар услубан ўзаро фаркланади. 1939-1940 йилларда бажарилган насрий баёнлар изоҳловчи насрий баёнлар бўлиб, асосий матн билан ёнма-ён берилган. Изоҳловчи баён бўлгани сабабли сўзлар муқобилини танлаш ва ҳажм чекловига риоя қилинган. 1978 йилдаги насрий баёнлар нисбатан ўзгачарок, Назмдаги сўз ва насрдаги сўз ҳажми мувофиқ келиши эмас, ҳажм кенгайса-да, маънони чуқурроқ очиб бериш асосий вазифа ҳисобланган ҳамда матндан алоҳида, мустақил нашр этилган. “Саъбаи сайёр” дostonи ҳам 1978 йилда “Сади Искандарий”ни насрий баён қилган олим Иноят Махсумов томонидан насрий баён қилинган. “Ҳамса”нинг бу йилдаги барча насрий баёнлари алоҳида нашр этилган, шарҳлаш усулидан фойдаланилган. Маъно очиб берилгунга қадар шарҳ давом этган ҳамда жумлалараро маъно ғализлиги сезилмайди. Бироқ уларда, давр тақозоси ўларок, кириш ва хотима бобларда қисқартиришлар анчагина. Кейинги даврларда ижтимоий-маънавий ҳаётдаги ўзгаришлар, Алишер Навоий асарларини қисқаришларсиз, асл ҳолича китобхон эътиборига ҳавола этиш зарурати асарни тўлиқ насрий баён қилиш, қайтадан нашр қилиш эҳтиёжини юзага келтирган эди. *“1991 йилги нашрда, олдинги дostonлардан фарқли ўларок, дoston ҳам, табдил ҳам биринчи марта тўлиқ ҳолда, биргаликда chop этилган. Насрий баёнини олдинги нашрда қисқарган ўринларини тўлдириш ишларини адабиётшунос С.Ҳасанов бажарган”*⁵⁰.

Алишер Навоий дostonларининг насрий баёнларини яратиш осон эмаслиги, чуқур билим, катта тайёргарликка эга кишиларгина бундай масъулиятли вазифани бажара олишлари мумкинлиги Ғ.Саломов, А.Абдуғафуров, Н.Комилов ва бошқа олимлар томонидан кўп бора таъкидланган. Бу борада С.Ҳасановни ҳар жиҳатдан маънавий ҳақли ва ақлий салоҳият жиҳатидан тўла муносиб дея оламиз. Дoston таҳлилидаги матн устида ишлаш жараёни асарни насрий баён қилиш учун тушуниш, англаб етишга йўл очади. Олимнинг бу борадаги вазифаси икки ҳисса кўпроқ: асарни янгидан нашрга тайёрлаш, насрий баёнини ишлаб чиқиш. Албатта, ҳар икки жараён тайёр нашрий нусхалар билан ишлаш қаторида кўплаб қўлёзма ва тошбосма манбаларни кўриб чиқишни тақозо қилади. Биргина сўз, бир ҳарфга юкланган маъно юки матнда катта ўзгариш ясар экан, бир ҳарф учун ҳам қанчалаб қўлёзмани назардан ўтказиш ишининг машаққатини оширади. Олимдаги сабр-қаноат, метин ирода ва бугун биз учун эгаллаш, етишиш орзу бўлган ақлий салоҳият даражаси дostonнинг 1991 йилги нашрида яққол намоён бўлган⁵¹.

50 Ҳайитов А. Алишер Навоий “Ҳамса”сини насрийлаштириш: анъана, табдил ва талқин. Филол. фан. номз... дис. – Т.: 2000. –Б.93.

51 Навоий А. Саъбаи сайёр (Насрий баёни билан). –Т.: Нашриёт-маъбаа бирлашмаси, 1991. – 544 б

Достон матни ва унинг насрий баёнини қиёслайдиган бўлсак, муқаддима боблар (9 боб) тўлиқ С.Ҳасанов томонидан амалга оширилган. Байтма-байт қолипи билан сўзлар муқобили ва ҳажм таққосланганда ҳам ошиқча ёки ноўрин ишлатилган сўзлар учрамайди. Насрий баёндаги матн изчиллиги, давомийлигини сақлаш учун жумлалар орасидаги боғланиш меъёрида, содда, услубий ғализлик кўзга ташланмайди. Ҳар қандай китобхон матнни тез ва осон тушунади. Шу ўринда асардан мисол келтириб кўриб ўтамиз: “Аллоҳ, Аллоҳ қандай сўздур бу сўз, бундан ортуқ ҳам яна бўлурму сўз! Сўз жисм бўстонидаги дарахтдир, сўз руҳ дарахтларидаги мевадир. Инсоннинг жисми гулшан бўлса, нутқ ундаги хушовоз булбулдир. Булбулнинг навоси сўздир, жонга роҳат берувчи нағмаси ҳам сўздир. Агар сўз бўлмаса бахтсизлик юз берган бўлур эди, булбул эса навосиз нутқ қиларди. Бундай булбулни навосиз кўрманг ва бенаволикни ҳам булбулга раво тутманг! Хусусан, сўз булбулига Навоий зордир, унга сир боғи гулзордир”⁵². Матндаги жумлаларда риторик оҳанг, кўтаринки кайфият ўз ўрнида тикланган. Олимнинг бадий матн устида ишлашдаги маҳорати илмий тушуниш салоҳиятига кўра ҳам мувофиқлашиб борган. Умуман олганда, Саидбек Ҳасановдек залворли олимлар меҳнати адабиётшунослик илмида узок йиллар ўз самарасини беради, кўпдан-кўп ёш олимларга катта мактаб вазифасини ўтайди. Яратган насрий баёнлари билан Алишер Навоий ижодини халқ орасида кенг тарғиб қилишга ҳисса қўшаверади.

ХАМСАШУНОС

Исмоилов Илёс Абдуқаюмович,
Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Миллий маънавий меросимиз асосларини тадқиқ этиш, унинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатиб бериш ва бу орқали бугунги жамият юзига кўзгу тутиш, умрбоқий фазилатларни тарғиб этиш ғоятда шарафли вазифадир. Зеро, дунё халқлари орасида ўзига хосликнинг аниқ ифодаси миллий менталитет ва унинг амалий ифодаси бўлган маънавий қиёфада намоён бўлади. Ҳар қачон долзарб бўлган мазкур масалалар ўз тадқиқотчиларидан, биринчи навбатда, улкан сабр, фидоийлик ва заҳматкашликни талаб этади. Марҳум домла Саидбек Ҳасанов ана шундай фазилатлар соҳиби эди.

Ҳар сафар домлани эсга олганда негадир, дастлаб, Алишер Навоий “Ҳамса”га оид тадқиқотлари ёдимга келаверади. Айниқса, “Сабъан сайёр”

52 Ҳасанов С. Навоийнинг етти тухфаси. —Т.: Адабиёт ва санъат, 1991. —Б.363-364.

достони генезиси ва қиёсий таҳлилига бағишланган таҳлиллари ҳали хануз ўз қиммагини сақлаб турибди. Аслида, устознинг матншунослик ва манбашуносликка оид илмий ютуқлари ҳам булардан кам эмас. Домланинг илмий ютуқлари, қилган захматли меҳнатлари ҳақида кўп гапирилган ва бундан кейин ҳам гапирилади, лекин мен бундай катта илмий ютуқлар замирида катта шахсият ётади деб биламан.

Саидбек Ҳасанов домланинг яққол кўзга ташланиб турадиган икки фазилати, назаримда, эътиборлилик ва бағрикенглик эди. Тадқиқотларини бакалавр чоғларимиздан ўқиб борганимиз учун домлани яхши танир эдим, аммо домла билан 2016-йилнинг ёзида шахсан танишганмиз. Шу йили 13-майда Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ташкил этилган ва режага кўра домла раҳбарлик қиладиган Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейи ҳам шу университет таркибига кириши керак эди. Шу кезларда Саидбек Ҳасанов университетимизга мажлислар учун тез-тез кела бошлаган эканлар. Бир куни университет учун ҳозирланган янги бинода пастандан юқорига кўтарилаётсам, домла биринчи қаватда турган эканлар. Мени тўхташиб, *“мажлислар зали қаерда, кўрсатиб юбормайсизми”* деб сўрадилар. Мен бажонидил рози бўлиб, йўл бошладим. Мажлислар залига етиб борганимизда кираверишда университет ректори Шухрат Сирожиiddинов ва бир неча киши суҳбатлашиб турган эдилар. Салом-алиқдан сўнг Шухрат Сирожиiddинов мени у кишига таништирдилар: *“Саидбек ака, бу йиғиннинг исми Илёс, ёш тадқиқотчи, шогирдларимиздан, “Садди Искандарий”ни қиёсий аспектда ўрганипти. Саидбек Ҳасанов: “яхшида, ўрганиши керак, шу масала бизда ҳали тузук тадқиқ этилмаган. Ғайрат қилинг, маслаҳат, ёрдам керак бўлса тайёрмиз. Навоий қўлласин”*. Домла шу гапларни айтиб, ичкарига кириб кетди. Шундан кейин ҳам домла билан юзма-юз келганимизда *“э, Искандар, қалайсиз, ишлар тугадими?”* деб сўраб турардилар. Эътироф қозонган салоҳиятли олимнинг мана шундай кичик эътибори мени ҳар сафар илмий изланишларда янада кўпроқ жидду жаҳд кўрсатишимга туртки бўлар, янги ютуқлар сари руҳлантирар эди.

Орадан уч йил ўтиб “Алишер Навоий “Садди Искандарий” достонининг қиёсий таҳлили” мавзусидаги диссертацияни ҳимояга олиб чиқдим. Тақдир тақазоси билан Тошкент давлат шарқшунослик институтида фаолият олиб боровчи илмий даражалар берувчи кенгаш расмий оппонентлардан бири сифатида филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасановни тайинлади. Бир томондан, тадқиқот йўналишимиз ўхшаш бўлгани учун хурсанд бўлсам, бир томондан, катта олимнинг ишга берадиган баҳоси хавотирга соларди. Бирок қандайдир ички хотиржамлик бор эди. Шундан сўнг диссертациямни музейга олиб бордим, хоналарига кирсам домла қандайдир кўлёмани ўқиб ўтирган эканлар. Ўша пайт домла қизиқ бир гапни айтдилар: *“тақдир бор нарса, қаранг, Илёсга Илёсни рўпара қилибди, омадингиз бор экан”*. Дарҳақиқат, Низомийнинг асл исми Илёс бин Юсуф эканини билардим, лекин домладек зукколик билан бу икки ҳодисани боғлаб кўрмаган эканман.

Шу орада диссертация ҳимояси ҳақидаги эълоннинг чиқиши бироз чўзилди. Аммо ҳимоя куни тайин бўлгунга қадар Саидбек Ҳасанов икки бор телефон қилдилар. Бир сафар, *"Илбэжон, ишларингиз қандай, бўлай дедими, ҳимоя қилишга аниқ бўлса айтарсиз"* дедилар, кейинги сафар яна телефон қилиб, *"Ҳаё ҳақласа, тез орада эълон ҳам чиқиб қолар, мен аллақачон тақриз ёзиб қўйдим, хулосаларим ижобий, қулай пайтда келиб олиб кетсангиз бўлади"* дедилар. Мен ёш бир тадқиқотчи сифатида улуғ ёшли, машҳур олимнинг шундай ғамхўрлиги, бағрикенглигидан ич-ичимдан қувонар, у кишига қандай қилиб миннатдорлик билдириш ҳақида ўйлар эдим.

2019-йил 18 май кунига ҳимоя белгилангач, домлага хабар бердим, лекин кўнгилда тақриزلарини юбориб, ўзлари келмаслар керак деб ўйладим, лекин шу пайтларда домланинг бироз тоби қочган, узоқ юришга ҳам қийналар эдилар. Бироқ мен адашган эдим, Саидбек Ҳасанов ҳимояга шахсан ўзлари келдилар ва расмий оппонент сифатида тақриزلарини ўзлари ўқиб бердилар. Шу ўринда домланинг тақризларидаги муҳим бир-икки ўринга тўхталиб ўтмоқчиман. Домла *"Садди Искандарий"* ва *"Искандарнома"* қиёсига ўлғинланган ишимни таҳлил этишини Навоий ўз достонини ёзишда таянган илмий қўрсаткидан бошлайди, яъни *"Достоннинг "Садди Искандарий" деб номланганида ҳам Қуръони каримнинг Навоий учун бирламчи манба бўлганлиги айтилади"* дейдилар. Мана шу фикр асар талқинида мен учун методологик асос бўлганини домла бир қарашда илғаб, жуда ихчам тарзда ифодалаб бергани айни қолдирди. Домла тақризда яна шундай дейдилар: *"Навоийнинг Искандар образига доир қарашларидаги устувор жиҳатлар ва уларнинг Низомий фикрлари билан ўхшашлиги, фарқларини аниқлаш орқали Навоий Искандарни асранди фарзанд эмас, Файлақуснинг ҳақиқий ўғли сифатида тақдир этгани ҳамда "Садди Искандарий"да Искандарнинг денгиз тубига тушмаслиги исботланган"*. Бу ҳам диссертацияда кўтариб чиқилган муҳим нукталардан бири эди, домла эса буни нуқтадонлик билан жуда аниқ айтганлар. Домла диссертация ҳақидаги хулосаларини шундай баён қилган эдилар: *"Айтиши мумкинки, диссертант ўз олдига қўйган вазифаларни тўла-тўғри бажарган. Натижада тадқиқотчи ҳар бир ижодкорнинг адабиёт тарыхийида туғган ўрнини асарларнинг чуқур таҳлили асосида қўрсатиб бери олган. Бу улкан ишни бажаришда диссертант мавзунинг ибтидоси ва таъвоҷион жараёни, тараққиёт босқичларига оид бой адабий манбалар билан танишиб чиққан. Хусусан, диссертантнинг ўз олдига қўйган мақсад ва вазифаларини ёритишда хориж, форс ва ўзбек адабиётишунос олимларнинг илмий асарлари ва илмий мақолаларининг тадқиқот доирасига киритилганлиги ишнинг қамрови ва унда кўтарилган илмий қарашларнинг қўлаидан далолат беради... Шунинг ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, докторант бу мавзунинг генетик қўрсаткичи, яъни узоқ даврдан шу кунгача бўлган тараққиёт босқичлари ва ўзига хос хусусиятларини белгилаш асосида унинг узлуқсиз таъвоҷион жараёндан иборат эканлигини исботлаб берганлиги билан илмга муносиб янгилик қўйган"*.

Эҳтимол, мазкур хулосаларда бўрттириш бордир, лекин бу фикрлар менга домла томонидан берилган бир умрлик ундов, чақирик, ишонч бўлиб қолди. Домла ўз тақризларида бор-йўғи иккита камчилик кўрсатганлар, шуларнинг ҳам бири адабиётлар рўйхатида келган Юсуф сўзининг араб алифбосида ёзилиши билан боғлиқ. Аслида, диссертацияда етишмовчиликлар кўплиги аниқ, аммо бағрикенгликни қарангки, тақризни ютуқлар камчиликлардан кўпдек, буниси унисини қоплаб кетадигандек ёзганлар ва беозор камчиликларни кўрсатиш орқали иш нуқсонлардан ҳоли эмаслигини, лекин кўпроқ ҳаракат қилинса, бундан ҳам яхши натижаларга эришиш мумкинлигини сўзсиз тушунтирганлар. Бу учун Устоз хамшашуносдан бир умр миннатдорمиз.

**ЖОНКУЯР УСТОЗ ВА ФИДОЙИ ИНСОН
ШОГИРДЛАРИ ВА ЯҚИНЛАРИ ЭЪЗОЗИДА**

ИНСОНГА ИШОНЧ – ИМОНГА ХОС САДОҚАТ БЕЛГИСИ

Низомиддинов Нажмиддин Ғуломович,
Ўзбекистон Халқаро Ислам Академияси профессори,
филология фанлари доктори

Марҳум устоз – филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов билан илк учрашувдан менда қолган таассурот, вақти–вақти билан мени ҳали–ҳамон ҳайратга солади. Шу боис, қарийб орадан ўтган чорак аср ичида бўлган бошқа ажабтовур воқеалар мазкур ҳайратни охир–оқибат хотирага муҳрлади. Бу зоти шариф ҳақида сўз юритганда, дастлаб, шуни таъкидлаш жоизки, устоз Саидбек Ҳасан, том маънода, аввал одам ва фақат шундан сўнг етук олим эдилар. Бир қарашда, тўғри, Устозни яқиндан билганларга бу таърифда ҳеч бир янгилик йўқдек. Аммо олимликдан олдин одам бўлиш қийинлигини инобатга олганда, Устознинг ҳаётда деярли кузатилмайдиган бир фазилатларига доир воқеликни эслаб ўтмай ҳеч иложи йўқ.

Балки мен назарда тутган ҳайрат сабабидан беҳабар киши кўнглида “намунча марҳум хотирасини муболағали бошламаса” деган фикрга бориши табиий. Аммо мен назарда тутган устоз шахсиятида мужассам ибратли феъл–атвор, нафақат мени, балки бошқаларни ҳам ажаблантирган эканлигини бир эмас, бир неча бор жонли гувоҳи бўлганман. Агар энди қисқача таърифланган устозга хос фазилатнинг илк бор аён бўлиши тарихига келсак, бу воқеа шундай содир бўлган эди.

Мен узоқ муддатли чет эл сафаридан қайтиб келганимдан сўнг Устоз 1991 йили мени Адабиёт музейига ишга таклиф қилдилар. Сабаби, менимча, бир томондан, ҳар қалай илмий муҳитда улғайганим бўлса, иккинчи томондан, ўша давр учун уч–тўрт хорижий тилларга эга мутахассис музейга керак эди, шекилли.

Мен ишни бошлаб юборганимдан кейин билсам, раҳматли акамиз – тарих фанлари доктори, профессор И.Низомиддинов Саидбек акага музейнинг етакчи илмий ходими Фазилат опа орқали илм билан шуғулланиш ниятим борлигини етказган эканлар. Шу боис орадан кўп ўтмай Устоз менга Ҳиндистон сафаридан келтирилган барча туркий тили ва адабиётига, “Ҳиндистон туркий тили ва адабиёти”га доир кўлэзма нусхаларни материалларни кўлимга топшириб дедилар:

– Аслида мен буларни *йирик бир тадқиқот учун ҳинд кўлэзма фондларидан тўплаган эдим. Борди-ю, Фазилат опа айтганларидек, сизни “Ҳиндистон туркий тили тарихи” мавзуи қизиқтирса, ушбу манбалар асосида кўлингиздан келса ишни бошлайверинг, йўқса, кўлэзмаларни увол қилманг!*

Турли ҳажмдаги 26 та кўлэзма нусхаларини кўриб, ҳеч шуларнинг ҳаммаси менга берилаётганига ишонгим келмасди. Сираси, мени ҳайрон

қолдирган нарса, бу – у кишининг илм аҳли орасида кам учрайдиган инсоний ва илмий ҳотамтойлиги эди. Ахир икки ой хорижда шаҳарма-шаҳар кезиб тўпланган нодир қўлёзма манбалар нусхасини бетаъма бериш, ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермаслигини яхши билардим, Ҳар қалай, илмий муҳитда униб-ўсганим учунми, фанда ҳали синашта бўлмаган бир инсон келажаги дея бундай *“бойликни қўлдан бой бериши”*, бу илмда камёб ҳодиса десам, муболаға бўлмас! **Мана одамийлик ва мана ҳотамтойлик!**

Мана шундай яна хайратомуз воқеалардан бирини, Тошкент ислом университетининг ЮНЕСКО кафедраси мудирини Н.Муҳамедов тасдиқлаши мумкин.

Кунларнинг бирида Ислом университети кафедра мудирини Неъматулло Муҳамедов менга – Адабиёт музейининг илмий ходими сифатида шундай бир савол билан мурожаат қилди:

– Директор ҳақида фикрингиз қалай? Ҳозироқ мана шу хатларга қўл қўйдириши керак, вақт эса зиқ. Менимча, улар то барча хатларни ўқиб чиқмай уларга қўл қўймасалар керак. Балки сиз ишини тезлаштириб берарсиз?

Мен эса, дўстимга гапни сирасини айтдим, қўйдим:

– У киши бирор ишда ўртада воситачи аралашинишини ёқтирмайдилар, шунинг учун тўғри ҳузурига ўзингиз кираверинг!

– Оббо, – дея, Неъматулло хатларни олиб директор ҳузурига кириб кетди...

Шунда, нари борса орадан икки ёки уч минут ҳам ўтмай, Неъматулло қўлларидаги бир даста хат билан ўта хайратомиз бир кўринишда директор ҳузуридан чиқиб, деди:

– Ё тавба, Саидбек домла билан менинг ҳеч бир таниши-билишлик ерим йўқ. Ишонасизми Нажмиддин ака, мен хатларни нима мавзуда эканлигини билдиргач, энди уларга тезроқ имзо чекишларини илтимос қилиб улгурмасимдан қўлимга имзо чекилган хатларимни тутқаздилар. Қизиги шундаки, домла ҳатто мени кимлигимни ҳам суриштирмадилар.

Сирасини айтганда, мен расмий хат билан кирган ташиқлотларнинг бирортасида ўқилмаган хатлар дастасига қўл қўйилишини энди кўриб туришим...

Шунда мен бу “синоат”нинг сирини очиб, дўстимга дедим:

– Чиги, мени ҳам аввал Устознинг деярли хатларни ўқимай дастхатлаш одатлари ажаблантирган эди. Лекин кейинчалик – узоқ йиллар жараёнида қузатилган ҳолатлардан билсам, бу одат Устознинг инсоний туйғуларига хос хусусият экан. Яъни, ҳузурига кирган таниши ёки нотаниши инсонга – у ким бўлишидан қатъий назар ҳеч шубҳа остида қарамас эканлар, демак, унинг қўлидаги хати мазмун-мақсадига ҳам! Қолаверса, “беғоналарга суриштириб ўтирмай ёрдам кўрсатиши” қаторида “дастхат анъанаси” ҳам марҳум Устознинг туғма мардона ва ҳотамтой табиатига хос хусусият бўлса, не ажаб?

Хуллас, Устозни хотирлаб хулуси дилдан айтмоқчи бўлган сўнги сўзим шуки, профессор Саидбек Ҳасановнинг илм-фанга бўлган фидоийлиги ва инсонга нисбатан меҳр-шафқати, том маънода, у зоти шариф ботиний имон нурининг зоҳирий садоқати эди.

Мазкур одабийлик ва хотамтойлик фазилатлари менга наинки номзодлик ва докторлик диссертациялари учун етарли манбалар мажмуни бахш этди, балки ўзининг моҳияти, қамрови, кадрияти ва қиммати билан менга тинмай муттасил меҳнат қилиш масъулиятини ҳам юклади.

Дарвоқе, қўлимда ўн икки йиллик Ҳиндистон ва Покистон сафари даврида танланган мавзу учун баҳоли қудрат ўзим тўплаган материаллар ҳам йўқ эмасди. Лекин Устознинг бир шогирдга илм йўлида қилган одабийлик ва хотамтойлик мужассам марҳаматлари, қолган умрим учун инсонийлик масъулияти рамзини кашф этди. Шу-шу доим ёрдам ёки маслаҳат сўраб келган магистрант, аспирант ва докторантларга имкон қадар Устоздан мерос қолган маънавий хазина талаб-тақдосига биноан қўлдан келган яхшиликни дариг тутмаслик, мен учун доим вожиб амал бўлиб қолган.

Аллоҳ Устозни ўз раҳматига олган бўлсин, омин!

ҲАЁТ МАСЛАКЛАРИ ЯХШИЛИК БЎЛГАН

Жўраев Жалолоддин Олимжонович,

Абу Райхон Беруний номидаги

Шарқшунослик институти етакчи илмий ходими,

филология фанлари доктори

Саидбек акани илк бор 1987 йили ТошДУнинг Шарқ факультетига ўқишга хужжат топшириш учун отам билан Тошкентга келганимда Қўлёмалар институтида кўргандим. У киши ва отам Олимжон Жўраев Ҳамид Сулаймонов домланинг шогирдлари ҳамда кадрдон бўлишган. Шу сабаби ўшанда улар анча суҳбатлашиб ўтиришган эди.

1991 йилда Саидбек ака қайтадан ташкил қилинган Адабиёт музейига директор бўлдилар. У пайтларда мен ҳали Шарқ факультетининг 4-курсида ўқирдим. Бунга қарамай илм ўрганишимга имкон ярагиш мақсадида ишга қабул қилдилар. Шу тариқа бўлғуси Устозим билан бирга ишлай бошладим. Бешинчи курсга ўтганимда Бобурнинг яқин суҳбатдошларидан бири – Абулважид Фориғий ижодий меросига доир Ҳиндистондан олиб келган маълумотлари бўйича мавзунини диплом иши қилиб бердилар. Умуман олганда, Устозим Саидбек аканинг илмий раҳбарликлари остида диплом ишим, номзодлик ва докторлик диссертацияларимни ҳимоя қилганман.

Шу вақт оралиғида Устозимнинг турли кайфият ва ҳолатларда кўрганман. Бундай ҳолатлар мен учун катта ҳаёт ва тарбия мактаби бўлган. У киши Адиб Аҳмаднинг *“Яхшиликка яхшилик ҳар кинининг ишидир, Ёмонликка*

яхшилик эр кишининг ишидир” деган байтларини кўп айтар эдилар. Яна Бобурнинг “*Бори элга яхшилик қилгилки, мундин яхши йўқ, Ким, дегайлар даҳр аро қолди фалондин яхшилик*” байтини ҳам тез-тез эслаб турардилар. Айни чоғда ана шу байтларда айтилганларга ўзлари амал қилардилар.

Саидбек ака одатда паст-овозда гапирардилар. Бирор киши ранжитган вақтда ҳам овозларини бадантлатиб гапирганларини эслай олмайман. У кишининг бундай характерини ҳамма билади. Устозим хоҳ иш юзасидан, хоҳ бошқа ҳолатда бўлсин, бирор киши билан ўрталарида гап ўтса, ҳеч қачон гина-кудурат сақламас, барчасини дарров унутиб, гаплашиб кетардилар. Шу билан бирга бундай ҳолатларда катта ёки кичик деб ўтирмай биринчи бўлиб кўнгил сўраб, орадаги совуқчиликни бартараф қилардилар.

Улуғ инсонларга хос ҳаётдаги мураккабликларга бардошли эканликларини ҳам кўп кўрганман. Бир йили оилаларида бир нечта айрилиқлар юз берди. Ана шундай дамларида ҳам ақлни туйғулардан юксак кўйганлар. Ўша кезларда бир-иккита ҳужжатларини ЎзР ФА кадрлар бошқармаси бошлиғи Абдурахим ака Қаюмовга олиб боргандим. Абдурахим ака ҳужжатлардан Саидбек ака ҳаётида юз берганларни билиб, бир тўлқинланиб кетган ва Устознинг матонатларига қойил қолган эдилар.

Домлага хос хислатлардан яна бири саҳийлик эди. У кишидан бирор нарса сўраб келишса, ўзларида бўлмаса, бошқалардан бўлса ҳам топиб, хожатманднинг хожатини чиқаришга ҳаракат қилардилар. Кўпинча хожатманд ишини битиргандан кейин қарзини қайтармаса, кечиб юборган пайтлари ҳам бўлган. Оналари Машруфа аянинг айтиб беришларича, ўзлари уй кураман деб йиғиб кўйган қурилиш ашёларини сўраб келган кишиларга бериб юборганлар. Китоб масаласида эса, ниҳоятда саҳий эдилар. Бир йили “Ўзбекистон” нашриётида “Заҳириддин Муҳаммад Бобур” рисоласини чоп эттирдилар. Қалам ҳаққига нашриёт, эсимда бўлса, мингдан ортиқ китоб берганди. Саидбек ака ана шу китобларнинг ҳаммасини тарқатиб юборган эканлар. Натijaда, ўзларига керак пайти ўша китобдан тополмай, сўраттириб топтирган эдилар. Комрон Мирзо девони танкидий матнининг нашри тарихи ҳам шундай бўлганди.

Домла кенг дунёқараш ва катта билимга эга эдилар. Шундай бўлса-да, ана шу дунёқараш ва билимни барчага намоёиш қилиш, ўзини кўз-кўз этиш, ўзига алоқадор бўлмаган ёки кўпчилик обрў топишга уринаётган мавзуларга кўл уришга интилмасдилар. Шу каби ҳолат ва давралардан қочардилар. Бундай қилувчиларни “*ўзи яхши билмаган нарсалар билан бошқаларни ҳам чалғитувчилар*” деб ҳисоблардилар. Аслида, “*ҳақиқий олим бир мавзунини чуқур билиши муҳим*” дердилар.

Устозим илмий фаолиятининг асосий қисмини Бобурга бағишлаганларни сабабли, у зотнинг ибратли сўз ва ишларидан кўп мисол келтирардилар. Шулардан бири – қисқа сўзлаш ва тингловчини толиқтирмаслик эди. Буни буюк теурийзоданинг фарзандларига мактуб ёзишнинг муҳим жиҳатлари бўйича берган маслаҳатлари ва ғазаллари байтларининг қисқалиги мисолида

айтиб бергандилар. Саидбек ака ёзилаётган мақола ёки илмий ишда фикр баёнидаги қисқалик ва ўша асосда аниқликка эришишни тарғиб қилардилар.

Саидбек ака раҳбар сифатида ҳам намуна бўладиган жиҳатларга эга эдилар. Раҳбарман деб ўзини жамоадан ажратиш, ўртада девор ҳосил қилишга уринмасдилар. Ҳар қандай ходим билан дўстдек ҳазил-мутойиба қилиб, ўзларига яқин тутар ва турли тадбирларда бирга ўтирардилар. Байрам ёки бошқа муносабат билан ташкил қилинган тадбирларда даврани очиб бериб, қизиқарли суҳбатлар билан барчанинг кайфиятини кўтарардилар. Бунга бир мисол, 2017 йили Андижонда Бобурга бағишланган йигирмага яқин давлатдан келган олимлар иштирокидаги халқаро анжуман бўлди. Анжуман якунлангандан кейин “Боги Бобур”да иштирокчиларга дастурхон ёзилди. Дастурхон агрофида мусиқа ва турли мавзудаги суҳбатлар давом этаётган бўлса ҳам, иштирокчилар ҳали илмий анжуман кайфиятидан чиқиб кетолмаётган эди. Шунда Саидбек ака биринчи бўлиб даврага чиқиб шўх мусиқа садолари остида рақсга тушдилар. Ўшанда давра гўё оқимни бирор киши буриб юборишини кутиб тургандай, ҳатто чет элдан келган ва ўзбекистонлик таниқли олимлар бир-бир ўзбекча қўшиқ ва куйларга рақсга туша бошладилар. Ўз-ўзидан даврада янгича руҳ ва кўтаринкилик пайдо бўлди.

Умуман олганда, Устозим Саидбек ака ана шундай фазилатлари туфайли инсонийлик ва олимлик даражалари юксак аллома сифатида хотирамда қолганлар.

УСТОЗНИ ХОТИРЛАБ...

Матякубова Мадина Хабибуллаевна,
*Хоразм вилояти Хива шаҳридаги Огаҳий номидаги ижод
мактаби Олий тоифали ўқитувчиси, филология фанлари номзоди*

*Хотира бор экан, тирикдир миллат,
Тирикдир ифтихор, тирикдир зурур.
Хотира – элли халқ этгувчи қудрат,
Хотира – эртани ёритгувчи нур.*

Устоз... Ота–она вужуд меъмори бўлса, устоз қалб меъморидир. Ота–она фарзандини йўқдан бор қилса, устоз ердан кўкка кўтаради, дейишади.

Филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов ана шундай устозлардан бири бўлиб, том маънода ҳар томонлама шогирдларига ўрناق бўлувчи, орқасидан эргаштира оладиган, ўткир билим соҳиби, ниҳоятда камтар ва самимий инсон эдилар. Айни дамда жуда ширинсухан, дилкашликлари билан барчанинг қалбига йўл топа олардилар.

Устоз билан биринчи марта 1995 йили август ойининг бошларида танишганман. Ўзбекистон Фанлар академияси Давлат Адабиёт музейида аспирантура бўлими борлигини эшитиб, ҳужжат топшириш учун илмий ишлар бўлимига кирдим. Мени истарали, хушмуомала аёл – Дилором опа (Аллоҳ раҳматига олсин) қарши олдилар. Мақсадимни эшитгач, ҳужжатларимни кўрдилар ва маслаҳатларини бериб, имтиҳонлар ҳақида маълумотларни айтдилар. Белгиланган куни имтиҳон топшириш учун илмий кенгаш аъзолари, ҳакамлар ҳайъати ўтирган хонага кирдим. Имтиҳон саволларига тез-тез жавоб бера бошладим. Ҳакамлар жавобларни диққат билан эшитишгач, кўшимча савол беришга бошладилар. Саволларга билганимча жавоб бердим. Жавобларимдан қониқиш ҳосил бўлганини ҳайъат аъзоларининг юз ифодаларидан пайқаш қийин эмас эди.

Шунда оғир, босиқ, вазмин киши навбатдаги имтиҳонга омад тиладилар. Ташқарида мени Дилором опа кутиб турган эканлар. Мен улардан ҳайъат аъзоларининг кимлигини сўрадим ва билиб олгач, ҳаяжонга тушдим. Зеро, улар адабиёт оламининг забардаст ва ўткир билимдонлари эдилар. Менга омад тилаган киши эса филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов экан. Имтиҳонлар тугади ва мен Хоразмга қайтиб келдим. Сентябрь ойининг бошларида аспирантурага қабул қилинганлигим ҳақидаги хабарни олдим.

Адабиёт музейига келиб, яна Дилором опага учрашдим. Опа мени табриклаб, маслаҳатларини бердилар. Шу тариқа аспирантурадаги фаолиятим бошланиб кетди. Энди олдинда мавзу танлаш ва уни тасдиқлатиш, илмий раҳбар белгилатиш каби масалалар ечимини кутарди. Бу масалада маслаҳатлашиш учун илмий кенгаш раиси Саидбек Ҳасановнинг олдларига кирдим. Устоз мени кўтаринки кайфиятда кутиб олдилар ва яшаш шароитим, таҳсилнинг бориши ҳақида сўрадилар. Мақсадимни эшитгач, мавзу бўйича ўзимнинг режаларим ва қизиқишларимни билиб олдилар.

Суҳбат асносида домла мавзу танлашда шошмаслик, обдан ўйланиш, мавзунинг долзарблиги, фан учун аҳамияти, асосийси ишда тадқиқотчининг қизиқиши ва масъулияти ҳақида қимматли фикрларини бердилар. Орадан кўп ўтмай яна у кишининг олдига кирдим ва мавзу ҳақида бир тўхтама келганимни, Огаҳийга қўл урмоқчи эканлигимнинг сабабини сўрадилар. Мен уларга ҳаётимда бўлган бир воқеани айтиб бердим. Воқеа тафсилоти шундай эди: 1986 йил. Мактабда она тили ва адабиёт фанидан дарс берар эдим. Бир куни мактабга вилоятдан она тили ва адабиёт фанларининг ўқитилиш аҳволини текшириш учун комиссия келди. Мактаб директори мени хузуруларига чорлаб, нечанчи синфларда дарсим борлигини ва дарсимга комиссия аъзоларини киришларига руҳсат сўрадилар. Мен дарров розилигимни айтдим. 9-синфда адабиёт дарсига кирган Комилжон Нуржонов исмли киши дарсдан сўнг дарсимни таҳлил қилиб, дарсни юқори баҳоладилар ва мактабдан, синфдан ташқари ишларим бўйича суҳбатлашдилар. Синфнинг безатилишини кўриб,

Огаҳий ҳақида сўраб қолдилар. Мен билганимча жавоб бердим. Шунда у киши бирдан Огаҳий девони ва ундаги жанрлар, шоир шеърятининг мазмун моҳияти ҳақида сўраб қолдилар. Албатта, мен бу саволни кутмаганимдан доврираб қолдим ва на мактабда, на олий ўқув даргоҳида Огаҳийни тўлақонли ўтмаганимиз сабаб саволларга тўлиқ жавоб бера олмадим. Мен у кишига насиб қилса, албатта, Огаҳий ижодини чуқур ўрганишга ваъда бердим. Шундан кейин фикри хаёлимдан берган сўзим кетмади. Бобом билан суҳбатлашиб, (у кишини ҳамма қори амаки дердилар, эскичадан саводлари жуда ўткир эди, лекин замон нуқтаи назаридан бизга ўргатишдан кўрқар эдилар) менга эски ўзбек ёзувини ўргатишларини илтимос қилдим. У киши аввал рози бўлмадилар, кейин сабабини сўрадилар. Мен бўлган воқеани ва мақсадимни айтгач, аввал дадамдан рухсат сўрашимни маслаҳат қилдилар. Дадамга фикрим ва мақсадимни айтгач, аввал ўйланиб турдилар-у ҳеч нима демай юзларига фотиҳа тортдилар. Қарасам, у кишининг кўзлари тўла ёш эди (Дадам ўзлари тарихчи бўлсалар-да, мумтоз адабиётни жуда яхши билар, айниқса, Огаҳий ижодини қадрлар эдилар).

Шу тариқа бобомдан яширинча дарс олдим ва ўқишни ўргандим.

Домла мени диққат билан тингладилар ва Қўлғезмалар институти (собиқ) фондида Огаҳий асарлари қўлғезмалари мавжудлиги, агар қизиқсам ўқишим мумкинлигини айтдилар. Рухсатнома олиб, фондаги 1529, 289, 727—рақамли қўлғезмаларни ўқишга ҳаракат қилдим. (Ҳозирда бу қўлғезмалар ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондида сақланади).

Қўлғезмалар билан танишар эканман, мени бир рубойи ўзига тортди ва уни дарҳол ёзиб олиб, Огаҳий асарлари 6—жилдлиги ичидан шу рубойини ахтардим, қарасам рубойларнинг ичида буниси йўқ экан. Хурсанд бўлиб, уни Устозга кўрсатдим. Рубойи :

Ўн ақл, тўққиз сипехру, секиз жаннат,

Ҳам етти мунир ахтару ҳам олти жиҳат.

Ҳам беш ҳису ҳам тўрт унсуру уч мавлид,

Ҳам икки жаҳон бир санга айлар хизмат.

Устоз рубойини ўқиб кўрдилару жилмайиб, энди мавзу танлаш мумкин эканлигини, ҳали Огаҳий ижодида кичик жанрлар бирламчи манбалар асосида илмий тадқиқотга тортилмаганлиги ва ўзининг илмий раҳбар бўлиши мумкинлигини маслаҳат қилдилар.

Устоз талабчан ва айни пайтда шогирдларига жуда меҳрибон эдилар. Мабодо бизни кимдир йўқлаб келса, у кишидан нима мақсадда келганлиги сабабини сўраб, юриш—туришшимиз, кийиниш маданиятимиз, яшаш шароитимиз, муомаламизгача эътибор қаратар ва бизни ўз оиласи аъзоси сифатида шаънимизни жуда химоя қилардилар.

Устоз ҳар бир шогирдининг руҳиятидан келиб чиқиб муомала қилар, мабодо моддий қийналиб қолганимизни сезсалар мавридини топиб, моддий—маънавий қўллаб—қувватлар, ишнинг ўз вақтида бажарилишини назорат қилардилар. Шогирдларининг кичкина ютуғидан ҳам ғурурланар, имкон қадар

катта ишларга йўналтириб, эртанги куннинг тадоригини белгилашга ҳаракат қилардилар.

Меъ Устоз билан 1995 йилнинг сентябридан 2002 йилнинг август ойигача 1/3 ФА Давлат Адабиёт музейида аввал аспирант, кейин кичик илмий ходим ва докторант сифатида бирга фаолият олиб борган давримни ҳаётимнинг энг гуллаган мазмунли даври, деб биламан. Устоздан илмий ва ҳаётий фаолият учун зарур жуда кўп сабоқларни ўргандим ва намуналар олдим. Шундай устознинг шогирди эканлигимдан жуда фахрланаман, у кишининг ўргатган илми, тарбияси олдида бир умр таъзимдаман! Зеро, ҳазрат Навоий демоқчи:

*Ҳақ йўлида ким санга бир ҳарф ўргатмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо анинг ҳақин юз ганж ила.*

Инсон умри маълум бир пиллапоялардан иборат бўлса-да, бир кун келиб фаний дунёдан боқийлик сари юз тутиши табиий ҳол. Лекин инсоннинг умри унинг яшаган даври билан эмас, қилган эзгу амаллари, инсоний фазилатлари, бошқаларга теккан нафи билан ўлчанади. Устоз ўзининг онгли умри давомида фидойи ва забардаст олим сифатида адабиётимиз равнақи, илм фаннинг юксалиши йўлида жонбозлик кўрсатган бўлсалар, Устоз сифатида кўплаб шогирдлар етиштирдилар. Зеро, Устозга Ҳақдан кучли истеъдод, ўткир мушоҳада, теран ақл-заковат, мустаҳкам ирода, юксак инсоний фазилатлар юқтирилган эди. Огаҳий ҳазратларининг таъбири билан айтганда :

*Қилголи илму калому ҳикмат ашколини ҳал,
Ҳаддин афзунроқ берубдир Тангри истеъдод анга.*

Ва яна Огаҳийнинг бир муаммосида айтмоқчи :

*Киши топгай муродини келиб ҳар ишни қилса ўнг,
Фанову фақр йўлида балову дарду ғамдин сунг.*

Муаммонинг ечимидан “Одам” номи келиб чиқади.

Устоз фақру фано, илм, одабийлик йўлида балову дарду ғамдан сўнг муродини топган одам, ҳақиқий инсонлардан бири эдилар. Ҳақиқий Устозлик мақомини тутганлар. Устозим шогирдлари қалбида мангу барҳаёт яшайдилар!

УСТОЗИМ ҲАҚИДА ЁКИ АЙТА ОЛМАГАН ДИЛ СЎЗЛАРИМ

**Соатова Нодира Исомиддиновна,
Жиззах ДПИ доценти, филология фанлари номзоди**

Авваламбор, тақдир илоҳий инъоми туфайли, менга илм йўлида Саидбек Ҳасановдек бир инсон раҳбарлик қилганидан, шундай мўътабар беназир инсонга шогирд бўлганимдан Аллоҳга беадад шукроналар айтаман!

Бугунги кунда филология фанлари доктори, профессор Саидбек Рустамович Ҳасанов хотирасини эъзозлаш ва қадрлаш мақсадида нашр

килишга тайёрланадиган бу китобни тўплаш ва нашрга тайёрлаш шогирдлари каторида менга ҳам насиб этганидан қанчалик ғурурлансам, Устозим орамизда йўқлигидан шу қадар изтиробга тушаман. Қанийди, шундай тантанали кунда биз шогирдлари, фарзандлари, қолаверса илм фан ривожига учун Устозим ҳаёт бўлсалар...

Лекин ўқисик кўнглимга бир нарса таскин беради. У ҳам бўлса, Устозимнинг барчани кўнглидан бирдек жой ололгани, ибратли ҳаёти, эзгу ишлари билан ўзидан катта бир боғ қолдира олгани, илмда фидойи, оилада меҳрибонлиги, шогирдларига самимийлиги, бегараз, беминнат яхшилиги билан ҳурмат қозона олгани, бир сўз билан айтганда Устозимни мангуликка дахлдор инсонлардан бири экани юрагимга осойишталик ва фахр туйғуси индиради.

Менинг нақадар ҳақ эканлигимни юқоридаги эътирофлар ҳам кўрсатиб турибди. Лекин шундай бўлса-да, буларнинг барчаси менга нимагадир камдай кўринаверди, шу боис мен ҳам кўлимга қалам олиб, Устозим ҳақида ёзишни, улар ҳаётлигида айта олмаган ўз дил сўзларимни изҳор этишни хоҳладим.

Лекин, тўғриси бу ишни уддалаш менга осон бўлмади. Шу кунгача бир неча устоз ҳамкасбларим ҳақида хотира ва мақолалар ёзганман. Устозим ҳақида ёзиш, ёзганда ҳам топиб ёзиш кўлимда келармикан? Шу ўй мени бироз чўчитди. Чунки, у кишини гўзал сифатларини қанчалик кўп санамайлик, адоғига етиб бўлмасликни ҳис этган ҳолда баъзиларини қоғозга туширишни лозим топдим.

1988 йил Жиззах давлат педагогика институтини битирувчи курс талабасиман. Битирувчиларга Давлат аттестация комиссияси расми сифатида Саидбек Ҳасанов (Устозимни шунда биринчи бор кўрганман) ташриф буюрган. Ҳаммамизда ҳаяжон, пойтахтдан келган олимни олдидан имтиҳон топишириш маъсулияти барчамизни, қайсидир маънода чўчитган. Ҳеч ким кириб, биринчи бўлиб диплом ишини химоя қилишга юраги бетламайди. Буни сезган Саидбек Ҳасанов кулиб, қани бошлаймиз, менга шогирд тушаман, Тошкентга бораман деганлар борми, дедилар. Саидбек Ҳасанов юзидаги табассум, самимийлик менга куч бердими, химоя қилишга чиқдим-у, бироз каловланиб, жим қолдим... Шунда ним кулиб: *“эй, ўзимни шогирдим, шу қиз экан-да”* дедилар. Тўлқинланиб гапира кетдим, қандай гапирдим, саволларга қандай жавоб бердим, билмайман. Фақат бир нарса *“мавзунини давом эттирасизми? Шогирдликка ўзимга боринг”* деганлари ёдимда муҳрланиб қолди.

Қаранки, улуғларни оддий гапига ҳам фаришталар “омин” дер экан. Институтни битиргач, турмушга чиқиб фарзандли бўлдим, институтга қолиш тугул, Тошкентга кетиш ҳам насиб этмади. Мактабда 6 йил ўқитувчилик қилдим, тақдир тухфаси ила, институтда ўқитган устозларимни таклифи билан 1994 йил институтга ишга кирдим. 1997 йил, орадан 9 йил ўтиб, раҳматли биринчи устозим (Аллоҳ раҳматига олган бўлсин) Олимжон Жўраев бундан буён илмий ишимни Саидбек Ҳасанов раҳбарлигида давом эттиришни

маслаҳат бериб, уларни олдиларига бошлаб бордилар. Устозимни кўзларида, ўша биринчи бор кўрганимдек, самимият, меҳр барқ уриб турарди.

—*Яхши, илм қиламан деган хоҳишингиз яхши, лекин бу осон эмас, фарзандларингиз борми? Оила, иш, илм қилишга қийналиб қолмайсизми?*

—*Ҳа иккита, — дедим (унда фарзандларим 2 та эди), улар катта бўлиб қолишган, мактабга чиқилиган, орқасидан шоша-тиша уудалайман, — деганимни биламан, “унда сизга раҳбар бўлганим бўлсин” дедилар. Қайси мавзунни берасиз деган саволимга (аслида илмий ишим олдиндан режалаштирилган эди) “илмий ишни сиз ёзсангиз, ўзингизга ёққанини танлангда” дедилар. Шунда мен Алишер Навоий аънаналарини Абдулла Қодирий ижоди мисолида ўрганмоқчи бўлганимни айтдим. “Жуда яхши, ўрганаверинг” дедилар. Мен ҳайрон бўлиб қолдим, шунчалик бу мавзунни ишлашга осон кўнганларидан. Мендаги ўзгаришни сездиларми “нима муаммо?” деб сўраб қолдилар. Шунда мен “бу иккала ижодкорни қиёсий ўрганиб бўлмайди” деб айтишган эди десам. “Ўзингиз нима деб ўйлайсиз” деб сўрадилар. Менимча, бу мавзунни ўрганса бўлади десам, “бўлди-да, сиз шуни исботланг, илмингиз ана шунда кўринади” дедилар.*

Ҳаммадан қизиғи ҳеч қандай расмиятчилик, қоғозбозлик ишлари бўлмади. Жиззахга қайтар эканман, ишониб—ишонмай диссертация мавзусини олиш, раҳбар розилиги шунчалик осон бўлиши мумкинлигини хаёлимга келтира олмай, ажабланишимни яшира олмаганимни сезган устозим Олимжон Жўраев “мен сизни шундай ажойиб раҳбарга шогирдликка бердим-ки, ҳали кўп ҳайратга тушасиз” дедилар.

Ҳақиқатдан ҳам ўтган йиллар давомида, Устозимни бағрикенг, олижаноб инсон эканлигига кўп бора шохид бўлдим. Бунга жуда кўплаб ҳаётий воқеаларни келтиришим мумкин, айтсам адоғига етиб бўлмайди. Мана шулардан бири.

Номзодлик ишини қилиш, табиийки Тошкентга келиш, кутубхоналарга ўтириб ишлашни талаб қилади. Мен бўлсам Жиззахда ўқиганим боис Тошкентни яхши билмайман. Бор йўғи Жиззахдан Собир Раҳимов (ҳозирги Олмазор) метросига келиб тушиш ва Алишер Навоий метросидан музейга бориш. Музейга боргач, Жиззахлик Жалолиддин Жўраевни хонасида ўтираман, унинг ишлари тугашини ва иши битгач мени кутубхонага олиб боришини кутиб, шунда хонага бир ишни бажаришини айтиш учун кириб келган (ўшанда яна бир марта ҳайратга тушганман, қўл остидаги ходимни хонасига чақириб буйруқ бермай, ўзи кириб келган раҳбарни кўриб) Устоз илмий ишим қай даражада эканлигини сўра туриб, нимага ўтирганимга қизиқдилар. Шунда хижолат тортиб, шахарни яхши билмаслигимни, кутубхоналарни ўзим топиб бора олмаслигимни, ийманибгина, айтдим. Шунда Устоз Жалолиддинга “опанг билан бор, бир ўзи юрмасин адашиб” дедилар. Айтган ишингизни қилаётган эдим дейиши билан, “кейин қиласиз, аёл киши маҳтал бўлиб ўтирмасин” дедилар. Қаранки, қандай бағрикенглик, ўқтамлик,

бир вилоятдан келган шогирди учун, ўзларини ишларини ҳам четга суриб, шунчалик мурувват кўрсатиш...

Шундан кейин мен Тошкент кўчаларини, хусусан, кутубхоналарни Устозимнинг марҳамати, Жалололидиннинг кўмаги билан яхши билиб олдим. Лекин шунга карамай, қачон музейга борсам, Устозим Жалололидинга *“опанг келибди, қаерга борса бирга юринлар”* дейишни қанда қилмадилар. Энди ўзим бора оламан, Жалололидинни ишдан қолдирмай десам, *“аёл киши безона шаҳарда ёлғиз юрманг, ишини бошқа кун қилаверади”* дердилар. Устозим сиймосида отани қизига бўлган меҳрини туйганман. Ота кизини қанчалик яхши кўриб уни қанчалик асраса, Устозим ҳам мени шунчалик асраганларини юракдан ҳис этганман. Ва бу учун ул Зот олдида ўзимни доимо қарздор ҳис этаман. Тўғриси айтсам, қанчалик мақтамай, Устозимни мақташгати оқибат. Ҳа, менинг Устозим шундай буюк, беназир инсон эдилар. Бунга ўнлаб мисоллар келтиришим мумкин.

Кунлардан бир кун турмуш ўртоғим раҳбарим билан танишгани мен билан бирга Тошкентга келдилар. Уларни таништирдим, турмуш ўртоғим *“бир тиёла чой устида суҳбатни давом эттирсак”* деб кўярга қўймай туриб олдилар. Шунда Устозим: *“Тошкент жуда қиммат, бунти бораман, лекин ўзим жойини танлайман”* дедилар ва қаранки нархи бошқа жойлардан анча арзон жойга бошлаб бордилар. Чой устида жуда қизғин суҳбат бўлди, Устозим турмуш ўртоғимга илм қилишим учун шароит яратиб берганлигини маъқуллаган ҳолда, гап орасида, мени асраб–авайлашни қистириб ўтдилар. Аёл эркакни ярми бўлишини, ярмисиз яшаш оғирлигини ўзлари иссолида айтиб, минг афсус надомат ила: *“қанийди аёлим ҳаёт бўлганда, мenden бахтли инсон бўлмасди, уни бошимга кўтариб юрар эдим”* дедилар. *“Аёл нозик елкасига оғир юкни, фарзандлар тарбиясини, улар келажакини таъминловчи кучни кўтариб юрар экан. Улар бўлмаса мана шу юк бизнинг зиммамизга тушар экан. Мен шу юкни йиллар давомида, менга билдирмай, миннат қилмай кўтариб юрган Аёлимдан миннатдорман”* дедилар ҳазин оҳангда. Мен уларни ҳеч ҳам бу аҳволда кўрмаган эдим. Шунда мен яна бир бор Устозимни оилапарвар, вафодор турмуш ўртоқ эканликларини гувоҳи бўлдим. Чой устидаги суҳбат тугагач, стол устидаги нарсаларни хизмат қиладиган кизни чақириб, пакетга солдирдилар ва мени кўлимга бериб, *“набираларимга олиб боринг”*, дедилар. Энг ажаблანарлиси қатта ўғилларини чақириб, бизларни қаршилигимизга қарамай, манзилга машина билан (турмуш ўртоғим ўша пайтда Зангиотада ишлардилар) олиб бориб қўйишни тайинладилар. Манзилга етиб келгач, турмуш ўртоғим хайратларини яширмадилар, *“сеп ўзингга Тошкентдан устоз эмас, ота топиб олибсан–ку. Худди отангдек меҳрибон яхши инсон экан”* дедилар. Ҳа, бу гапга қўшилмай иложим йўқ, чунки улар билан ишлаш жараёнида буни кўп бора ҳис қилганман.

1999 йил декабрь ойида “А.Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романида эпик тасвир аънаналари” 10.01.03 – Миллий адабиёт тарихи (Ўзбек адабиёт тарихи) мавзусидаги номзодлик ишимни “Ўзбек тили ва адабиёти институти”га

муҳокамага олиб бордим. Ишни ўқиган Улуғбек Ҳамдам ва бошқа олимлар, мавзуни ҳимояга тавсия этишни билдирган ҳолда таклиф киритишдики, ишни тенг ярми XX аср адабиётидан, шунинг учун яна бир шифр 10.01.02 – Ҳозирги миллий адабиёт (Ўзбек адабиёти) берилиши ва илмий маслаҳатчи олиш кераклигини айтишди. Шундан кейин ўша йиғилиш қарори билан менга илмий маслаҳатчи тайинлашди.

Водариг, тайинланган илмий раҳбарга ишимни кўрсатиш учун камида 6–7 марта Тошкентга келиб кетдим, натижа бўлмади, ҳар сафар бирон баҳона билан ишимга бир қўз назар солмай жўнатиб юборди. Ўшанда мен яна бир бор, Аллоҳнинг инояти билан, Устозим Саидбек Ҳасановдек инсонга рўпара бўлганимдан шукроналар келтирдим, чунки Устоз юқорида айтганимдек, ишимни ўқишга кўрсатгани олиб келганимда, ўзларини ишларини четга суриб, дарров кўриб берар эдилар.

Мени сарсон бўлиб юрганимни орқаворотдан эшитган, Устозим мени чақириб нима гаплигига қизикдилар ва музейни юқориги қаватида филология фанлари доктори Наим Каримов ўтирганликларини, уларни олдига кириб, “сарсон бўлиб юрганлигингизни, агар илмий ишингизга маслаҳатчиликни ўзларига олмасалар, ҳимоя қилмасдан ташлаб кетишингизни айтинг” дедилар. Шунда кўрқиб кетиб, “шунча меҳнатим зое кетадим?” десам. “Йўқ, Наим ака яхши инсон, шундай десангиз, ўзлари маслаҳатчи бўлади, ишингиз осон кўчади” дедилар.

Устозимни айтганлари рост экан, арзимни эшитган Наим Каримов ўша пайтни ўзидаёқ менга бириктирилган маслаҳатчи олимга телефон қилиб, 8 ойдан буён қийналганимни айтиб, уни розилиги билан ўзлари ишимга маслаҳатчи бўлишларини айтдилар.

Аллоҳ Устозимдан рози бўлсинки, Наим Каримов ўша заҳотиёқ режаларимни кўриб, маъқуллаб, айрим таклифлар бердилар. Шу аснода ишни қайтадан сўнгги нусха тайёрлаб келишимни айтдилар. Шу билан мени саккиз ойлик сарсонгарчиликларим барҳам топди, номзодлик ишимни муваффақиятли ҳимоя қилиб олдим.

Тошкентга йўлим тушиб, музейга Устозимни олдига борсам, доим бир гапни айтишни қанда қилмасдилар: “Наим Каримовни кўрдингизми? Аввал, уларнинг олдига киринг”. Қаранг қанчалик камтаринлик, одамийлик. Устозим нафақат буюк олим, ҳақиқий инсонпарвар чин инсон эдилар.

Ҳозирги кунда илм йўлида нимага эришган бўлсам, нафақат мен, балки синглим (ҳозирда у ҳам фан номзоди, доцент) ҳам бениҳоят Устозимиздан миннатдормиз. Аллоҳ уларни жаннатий қилган бўлсин! Гарчи улар бугун орамизда бўлмаслар-да, доимо қалбимизда яшайдилар! **Отамдек меҳрибон Устозимни порлоқ хотираси олдида умрбод таъзимдаман!!!**

*Устоз, бугун, Сизни, Отам дегим келди, Ота, Отажсон!
Чунки Сизда кўрдим тўқис имон, ишонч, муҳаббат, меҳр.
Жавонмардлик-у, илм учун фидоийлик, туганмас сеҳр,
Ҳар нарсадан устун кўярдингиз эл корин улусвор.
Таърифингиз учун сўз тополмай, Аллоҳимдан умидвор,
Қизингиздек сўрай, Беҳишт эшиклари бўлсин, Сизга, интизор!*

*Устоз, бугун, Сизни, Отам дегим келди, Ота, Отажсон!
Бир бозбон эдингиз, бозингиз ҳувиллаб қолди бугун,
Шогирдларингиз йиғилган, жамулжам, ҳаммаси тўқин,
Сиз учун ёзиқ эҳтиром, қанчалар бермасин фусун,
Бўзлайди кўнгул, улус кунда тополмай, азиз Инсонин,
Қизингиздек сўрай, доимо руҳингиз шодон-ла қувнаб юрсин!*

*Устоз, бугун, Сизни, Отам дегим келди, Ота, Отажсон!
Илм чашимасида, Сиз бошлаган ши ёниқ нурдек ўчмас,
Амалларингиз давом этажак, ҳеч бир куч тўхтатмас
Музларни эритган баҳордек қалбимизда яшайсиз,
Тоза қалби дарёлигингизни нокасларда илгамас,
Сиздаги очиқлик улусларга хосдир, шу боис ҳеч тугамас!*

Устоз, бугун, Сизни, Отам дегим келди, Ота, Отажсон....

Нодираи даврон ПОШШОХОН

ЯХШИЛИК ҚИЛ, ЯХШИЛИК

Эшонова Салимахон Нишонбек қизи,
ЎзР ФА Шарқшунослик институти Шарқ мумтоз
адабиёти бўлими мудири, филология фанлари номзоди

*Бори элга яхшилик қилгилки, мундин яхши йўқ,
Ким, дегайлар даҳр аро қолди фалондин яхшилик.*

З.М.Бобур

Устоз Саидбек Ҳасановни, ҳали Кўқондалигимда у киши тайёрлаган илмий ишлари орқали танигандим. Тадқиқотларининг ортиқча пафосдан йироқ, имкон қадар содда, тушунарли тилда баён қилингани хайратлангирланди. Устознинг илм соҳасида амалга оширган ишларини ва бошқа жиҳатларини кўплаб бошқа устозлар биздан-да кўра аниқроқ ёзишади, албатта. Менга бир устоз қадар гавдаланган қирраларини ёзишни мақсад қилдим.

Аслида, “XX аср бошларида Кўқон шоирлари. Нисо ва Хоний” мавзусидаги номзодлик ишини академик Азиз Қаюмов талаблари ва раҳбарликларида бошлаганман. Ишнинг муайян қисми тайёр бўлганида устозим қаттиқ бемор бўлиб, академик таътилга чиқишларига тўғри келди. Шу боис, мазкур ишга профессор Саидбек Ҳасановни расман раҳбарлик қилишга кўндириб, сўнг буни асло шогирд сифатида воз кечиш эмас, аксинча, ишнинг тезроқ юзага чиқариш мақсадидаги ҳаракат сифатида қабул қилишимни тушунтирганлар.

Шу тариха, ўша даврда ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги давлат Адабиёт музейи директори, филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов номзодлик ишимнинг расман раҳбарига айланганлар. Ишни кўриб, режани тубдан ўзгартирганлар. Шунда домланинг режа тузишларига қойил қолганман. Имкон қадар қиска ва лўнда. Сўнг: “Қизим, очиги сиз мани режамда йўқ эдингиз, Азизхон домланинг юзларидан ўтолмай бу таклифни қабул қилдим. Бу ер на богча, на мактаб, ҳатто институт ҳам эмас, балки олий илм даргоҳи. Ҳеч ким, ҳеч нарсани сизга ҳижжсалаб ўргатмайди. Уни ўзингиз ўрганиб ёзасиз. Манга тезисимни, мақоламни, диссертациямнинг фалон қисмини кўриб беринг, деб бошимни қотирмайсиз. Талабларни илмий котибдан олиб, бажарасиз, ишни мана бу режа асосда ёзиб тугатганингиздан сўнг кўриб бераман” деганлар.

Ҳақиқатда, жараён айни шундай кечди, лекин уни ўқиб чиққанларидан сўнг, матний қиёс учун тайёрлаган жадваллар ва бошқа қоралама ишларимни, аксинча, диссертацияга киритиб, “бу манба ва матн тадқиқидаги салоҳиятингизни кўрсатади” дедилар.

Ҳаммага маълумки, диссертацияни ёзиш билан бирга, унинг химоягача, химоя ва ундан кейинги расмий жараёнлари, ҳужжатлаштириш ишлари ҳам алоҳида “масала”.

Химоя жараёнидаги сарсонгарчиликлар, айрим “олим”, мутасадди ташкилотлар, раҳбарларнинг лоқайд ёхуд “отангга бор, онагга бор” қабилидаги муносабатларида Саидбек Ҳасановнинг бошқа қирраларини кўрдим. Ўта қатъият билан жараёни бошқардилар.

Фалакнинг гардиши билан биз каби тадқиқотчиларни сарсон қилган “устоз”лардан айримларининг фарзанди, шогирди Саидбек Ҳасанов раҳбарлигидаги ташкилотга ташқи тақриз олишга келди. Устоз имкон қадар тез фурсатда илмий кенгашни йиғиб, адолат юзасидан ишга баҳо бериб, кейинги жараёнга тавсия қилдилар.

Кенгашдан сўнг: *“Бугунги кун сизга ибрат бўлсин, ҳеч қачон қасд олманг. Унда ўшаларнинг даражасига тушиб қоласиз. Заҳириддин Муҳаммад Бобур тили билан айтганда, яхшилик қил, яхшилик”* дея таълим бердилар.

Кейинроқ яна бир суҳбатда эса шундай дедилар: *“Ишга раҳбарлик қилишдаги шартларим эсиздами... биламан мандан рақжигансиз. Чунки ўшанда ҳузуримда отасининг ягона эркатойи турганди-да. Жараёнда бошқа устозлардан маслаҳат олиб, мандан ёрдам сўрамагансиз, ваъдага риоя қилгансиз... Бошқача йўл тутсам бугунги ҳолатда бўлмасдингиз”*.

Мана Устознинг вазиятни кўра билиш қобилиятлари. Керак пайтда қаттиқ кўл, керак бўлганда ота қадар химоячи, далда. Кези келганда қатъиятли, ўз ўрнида адолатли ва имкон қадар яхшилик қилгучи.

Илоҳим, Устознинг яхши амаллари ўзларига ҳамроҳлик қилиб, охиратлари обод бўлсин!

БОБУРШУНОСЛИК ҚОН-ҚОНИГА СИНГИБ КЕТГАН

**Сайдалиев Тўлқин Хайридинович,
Миллий гвардия ХТН доценти,
филология фанлари номзоди**

Устоз Саидбек Ҳасанов билан 1996 йил баҳор пайти танишганман. Унда мен ИИВ Академиясида ўқитувчи бўлиб ишлар эдим. Давлат ҳуқуқи назарияси ва тарихи кафедрасида доцент бўлиб ишлайдиган полковник Иброҳим Саидахмедов менга “Илмий иш қилишинг керак” деб айтиб қолдилар. У киши ҳар кимга ҳам айтмасдилар, мени ўзларига яқин олиб айтганлар. Сабаби *“Биз саидлар, бир-биримизга қариндош бўламиз”* дердилар. Бир куни менга қарата *“Яхши бир фан доктори бор, ўзи бобуршунос, хокисор одам”* дедилар ва давом этиб, *“Таништириб қўяман, илмий раҳбаринг бўлади”*. Шу баҳона мен улуг инсон ва буюк олим Саидбек Ҳасанов билан танишганман.

Мутахассислигим рус тили бўлганлиги учун Бобурнинг русча таржималарини тадқиқ қиласиз дедилар. Беш-ўнта китобнинг рўйхатини бериб, танишиб чиқишимни айтдилар. Музейдан чиқиб, тўғри кутубхонага бордим. Рўйхатдаги китобларни топгунимча она сутим оғзимдан келди. Уларни ўқиб, мағзини қақиб, устознинг олдига бордим. “Танишиб чикдим, бир фикрга келдим” дедим. “Хўш, қандай фикр?” деб савол бердилар Саидбек ака. Мен: “Бобур шеърини рус ёзувчилари таржимасида” номли мавзуни олсам” дедим. Саидбек аканинг хонасида академик Азизхон Қаюмов ҳам бор эдилар. У киши мени тузатдилар: “Шеъринг бўлгандан кейин, ёзувчилар эмас, балки шоирлар таржимасида десангиз мақсадга мувофиқ бўлар эди”. Бу фикр устозимга ҳам маъқул келиб, мавзуни тасдиқлаш ҳаракатига тушиш кераклигини айтдилар. Омадим бор экан Иброҳим акам менга ҳақиқий инсонни учраттирган эканлар. Илмий иш ёзиш жараёнида ҳақиқий илмий раҳбарга ёлчиганимни билдим. Маслаҳатлари, ўғитлари, фикрлари шогирдни илмий мушоҳада қилишга чорлар, янада кўпроқ изланишга ва мулоқот қилишга ошиқар эдик. Илмий ишни мувафакқиятли ҳимоя қилиб, фан номзоди деган юксак илмий даражага эга бўлдим, илмий унвонлар ҳам насиб этди. Кўп йиллардан бери махсус олий таълимда ишлаб келаяпман. Дарсларда устозни эслаб, курсантларга намуна қилиб гапираман. Бобурни Бобур қилишда у кишининг хизматлари беқиёс эканлигини таъкидлайман. *Устозим ҳақидаги хотиралар биз шогирдлари қалбида мангу яшайди! Охиратлари обод бўлсин!*

ОДАМИЙЛАР ОДАМИЙСИ ОНИ БИЛ...

Абдуллаева Марғуба Дусмиратовна,
ТДЎТАУ Ўзбек адабиётини ўқитиш методикаси
кафедраси мудири,
филология фанлари номзоди, доцент

Кечагидек ёдимда кўнглим ғаш, юрагим безовта... Устозим академик Ботурхон Валихўжаев раҳматли бўлган. Келажак тақдирим, илмий фаолиятимни ким билан давом эттиришга ҳайрон бўлиб турганимда, раҳматли Устозим академик Азизхон Пўлатович Қаюмов, мени Саидбек Ҳасанов домланинг олдидарига Адабиёт музейига етаклаб бордилар. Эшикдан киришимиз билан ўрниларидан туриб, Азизхон домла билан кўришдилар, уларни ёнларига таклиф қилдилар. Менга қараб, “*келинг, ўтиринг*” дедилар.

Шу онгача Саидбек Ҳасанов билан ғойибона таниш эдик. Уларнинг китобларини ўқиб, Устознинг ҳавас қиларли жиҳатлари кўплигини, мушоҳадали олим эканликларини билардим. Азизхон Пўлатович мен ҳақимда, ўша пайтдаги вазиятимни тушунтирдилар. “*Домла бу тадқиқотчига ёрдам берамиз*” дедилар. “*Сиз бизнинг музейда тадқиқотчи бўлиб*

изланишларингизни давом эттирасиз. Қандай ёрдам керак бўлса, мана, биз берамиз. Ариза ёзинг” дедилар.

“Навоийнинг етти тухфаси”дан бири инсоннинг шукрона билан яшашлигидир. Шукрнинг энг ҳосиятлиси яхши сўз сўзламоқдир - дейди. Сўзнинг кучи билан элга нажот, ўлик танга ҳаёт бериш мумкин. Қимматбаҳо маъданлар ичида гавҳари ҳам – сўз, одамийликнинг самари ҳам – сўз. Зеро,

*Ҳам сўз ила элга ўлумдин нажот,
Ҳам сўз ила тоғиб, ўлук тан ҳаёт.
Маъдани инсон гўҳари сўздурур,
Гулшани одам самари сўздурур.*

Устознинг сўзлари ўқусук кўнглимга нажот бўлиб кирган эди. “Мана, биз ёрдам берамиз” деганлари кўнглимга таскин бўлди. Кўнглим тоғдек кўтарилди. Қўлимда ёш болам бор эди. Шунга қарамай мени музейга тадқиқотчи сифатида қабул қилдилар. Шундан кейин мен музейда тадқиқотчи бўлиб, Устозларим Азизхон Қаюмов ва Саидбек Ҳасанов билан илмий изланишда давом этдим.

Худойимга беҳад шукроналар айтаманки, менинг пешонамга икки академикни ёнида юриб, улардан ҳаёт ва илм сабоқларини олганим ўлди. Бу табаррук зотлар сафига Устозим Саидбек Ҳасановнинг қўшилгани менга яна куч ва илҳом бағишлади.

Диссертация ишимни қайта таҳрирдан ўтказиб, музей илмий жамоасининг қўллаб-қувватлашлари билан химояга тавсия этилдим. Муҳокамаларнинг кейинги босқичларида ҳам ўз маслаҳатлари билан икки Устозим менга қанот бўлди.

–*Бир аёлнинг ҳам оила қуриб, фарзанд тарбиялаб, ҳам илм қўлишининг ўзи катта машаққат,* – деб тақрорлардилар, Саидбек Ҳасанов. Ниҳоят химоя куни ҳам етиб келди. 2008 йилнинг 17 декабрида ЎзР ФА Тил ва адабиёт институтининг Ихтисослашган илмий кенгашида “Тарихий насрий асарлар бадииятининг қиёсий таҳлили (“Бобурнома” ва “Шажараи турк” мисолида), деб номланган номзодлик диссертациясини муваффақиятли химоя қилдим. Диссертация ишимга Саидбек Ҳасанов илмий маслаҳатчи бўлган эдилар. Устознинг Бобур адабий фаолияти бўйича берган тавсия-кўрсатмалари, менинг илмий томондан шаклланишимга катта ёрдам берди.

Ҳаётда шундай одамлар бўладики, улар билан учрашганинг, уларнинг ёнида туриб, илмларидан баҳра олганинг, бу – сенинг омадин; бахтинг бўларкан! Мен Устозим Саидбек Ҳасановни юксак одамийлик тимсоли дея, эътироф этгим келади. Негаки, Навоий ҳазратлари ҳам одамийлик одамликнинг биринчи белгиси эканини таъкидлаган эдилар.

Одамийликнинг яна бир кўриниши “очиқ юз билан чучук сўзларни айтишлик”дир. Инсон шу хил ахлоқ билан дилхираликни шодликка айлантирса, жафо етганга вафо кўрсатса, у башар ичида ҳақиқий инсондир.

*Они башар хайлининг инсони бил,
Одамилар одамиси они бил.*

*Англа кишиликни мусаллам анга,
Юз кишиликча иш эса ҳам анга.*

Саидбек Ҳасанов самимий, дилкаш, очиқ юзлик, истараси иссиқ, мулойим табиатли инсон эдилар. Навоий наздидаги одаммийлик тимсолини мен, Устозларим - Б.Валихўжаев, А.Қаюмов, С.Ҳасанов сиймосида кўрдим.

“Ҳайрат ул-аброр” достонининг ўн еттинчи мақолотида инсоннинг умр баҳори, энг гўзал даври ҳақида сўз юритилади. Инсонга берилган умр йил фаслларига қзёс қилинади. Инсон умр баҳорини шундай ўтказиши керакки, ёшлик мевалари тўкилиб, бако гулшанини гўзаллик тарк этганда, оҳ ила надоматлар чекмасин. Навоий бир инсоннинг мақсадсиз ўтган умрини бўлақларга ижрагади. Ўн ёшгача - гафлат, йигирмагача - билимсизлигу мастлик билан банд бўлиш, ўтгиз билан қирқ ичида айш қилиш, инсон эллик ёшга борганда тараққий қилиши мумкин эмас. Олтимиш ёшда эса иши таназзулга юз тутади. Етмиш ёшда туришинг, саксонда ўтиришинг фарздир. Тўқсон ёшда йикилмоқ, юз ёшда жон тарк қилишинг керак. Бундай самарасиз умрдан ўлим яхшироқдир. Кимдир қисқа умрини мазмунли ўтказиб, элга нафи тегади. Кимдир эса мазмунсиз умр кечиради. Навоий таъкидича, ҳар бир инсон умрининг баҳори, йигитлигини илм-хунар эгаллашга сафарбар этмоғи жоиз.

*Умри табиий кишига бўлса ком,
Истар ўлуб, ҳар сари қилгай хиром.
Умри табиий дема, гар умри Нух,
Бор эса, тавфиқдин ўлмай футуҳ
Яхшироқ ул умрдин ўлмоқ йироқ,
Умр неким, андин ўлум яхшироқ.*

Устоз Навоий ҳазратларининг ижодини жуда севар ва уни чуқур ўрганишга ҳаракат қилар эдилар. Шу боис бўлса керак, Устознинг Навоий ижоди бўйича олиб борган илмий тадқиқотлари адабиётшунослигимизда муҳим илмий аҳамиятга эга. Саидбек Ҳасанов Навоийни ўрганиш билан бирга, унинг умумбашарий ғояларини ўз ҳаёти ва фаолиятига ҳам татбиқ этган эдилар. Раҳбарлик фаолиятида ҳам атрофидагиларни ҳамиша қўллаб-қувватлар, уларга нафи тегишидан ўзини мамнун ҳисоблардилар. Кўплаб шогирдлар тайёрладилар.

Хуллас, ўзига берилган умрни мазмунли яшаб, илм ва хунар аҳлига “бори яхшилиғий” қилиб, адабиётшунослигимизда муносиб ўрнини топган бундай маънавий жасорат эгаларининг ҳаёти, бугунги ёшларимиз учун ибрат мактабидир. Бугунги глобаллашган даврда Саидбек Ҳасанов яратган адабий мактаб келажак авлодни тарбиялашда ҳамда ўзбек адабиётшунослигининг тараққиётига муносиб ҳисса бўлиб қўшилиши, шубҳасиз.

*Устознинг ҳақларига ҳамиша дуодаман! Илоҳим охиратларини обоё
жойларини жаннатдан ато этган бўлсин!*

САИДБЕК ҲАСАНОВ ХОТИРАСИГА

*Они башар хайлининг инсони бил,
Одамийлар одамийси они бил.
(Алишер Навоӣ)*

*Хотира муқаддас қадр абадий,
Йиллар бир-бирига ўхшайверади.
Навоӣдан яна тўғфалар бериб,
Саидбек Ҳасанов яшайверади.*

*“Сабъаи сайёр”да садолари бор,
Бобурдек даҳодан нидолари бор,
Илм деб аталган бинолари бор,
Саидбек Ҳасанов яшайверади.*

*Навоӣ жомиди Жамшидлари бор,
Илм осмонида хушидлари бор,
Орқасида изи, муришдлари бор,
Саидбек Ҳасанов яшайверади.*

*Одам деб яшаган одамлар тирик,
Кечаги кун тушига ўхшайверади.
Илми ва амали борлар ҳаётдир,
Ҳеч қачон ўлмайди, яшайверади.*

*Хотира муқаддас қадр абадий,
Йиллар бир-бирига ўхшайверади.
Навоӣдан яна тўғфалар бериб,
Саидбек Ҳасанов яшайверади.*

Шоир Қувончбек МАМИРАЛИЕВ

САМИМИЯТИ ТИЛЛАРДА ДОСТОН ОЛИМ

Сойинов Сунатулла Норматович,
*Жиззах ДПИ ўзбек тили ва адабиёти факультети
декани, филология фанлари номзоди*

Дунёда яхши инсонлар, яхши устозлар кўп деймизу, нимагадур уларнинг яхшилигини кўп ҳам кўз-кўз қилавермаймиз. Назаримда, ҳозирда мана шу, ўзбек халқи истиқболи ва маърифати йўлида катта ишларга қўл урган, ўзбек архившунослигининг махсус илмий йўналишига асос солган олим, Республика маънавият марказининг тарғибotchиси, Халқаро Музейлар ташкилоти “ИКОМ” аъзоси, ЎзР ФА музейларини мувофиқлаштирувчи кенгаши раиси, “Адабиёт кўзгуси” илмий тўпламининг бош муҳаррири, “Мозийдан садо”, “Сино”, Шарқшунослик университетининг “Шарқшунослик”, ЎзРФА Шарқшунослик институтининг “Мерос”, Канада давлатининг International journal, “Evro American Scientific Cooperation” журналлари таҳририяти ва бир неча илмий кенгашлар аъзоси, Ўзбекистон Республикаси “Дўстлик” ордени соҳиби, Халқаро Бабтин мукофоти (Кувайт Давлати) ва Бобур номидаги Халқаро мукофот лауреати, филология фанлари доктори, профессор Ҳасанов Саидбек Рустамович таваллудининг 75 йиллик юбилеи арафасида уни хотирлаш, эъзозлаш, эҳтиромлаш учун ташкил этилган китобда у улуг зот, Устозим ҳақида бор ҳақиқатни айтишни лозим, деб топдим.

Устозим Ҳасанов Саидбек Рустамовичнинг ҳаётлик даврида қилган таҳсинга сазовор ишлари унинг юбилеи арафасида Бобур ибораси билан айтганда “*кўп ва ҳўб*” айтилмоқда. Лекин биз ўйламизки, ҳали айтилмаган, айтилиши кўп бўлган таърифу таҳсинлар бисёр. Зеро, инсонни кимлигини унинг ўзи йўқлигида, яъни ҳаётлик даврида қилган ижобий ва савобли ишларини эътироф этилиши унинг айнан, кимлигини, шунингдек, иккинчи ҳаёти давом этаётганлигини кўрсатади. Ўйламизки, биз бундай дейишга тўлиқ ҳақлимиз.

Халқимизда “*Устоз отангдан улуг*” деган ҳикматли сўз бор. Ривоят қилишларича, бир куни шогирдлари Сукротдан буни сабабини сўрашган-да, у киши шундай жавоб қилган экан: “*Отам мени худонинг иродаси ила ерга тушишимга сабабчи бўлди, устозим эса менга тинимсиз илм бериб, ердан осмонга кўтарилишимга сабабчи бўлди*”. Зеро, Ҳасанов Саидбек Рустамович ҳам кўплаб изланувчи олимларни илм сарҳадларига олиб кирган, раҳбарлик қилиб, олимлик рутбасига кўтарилишига сабабчи бўлдилар.

Устозимизнинг энг кўзга кўринган, хурматга лойиқ томони, кенг оммага, хусусан, шогирдларга нисбатан самимийлиги ва худди отасидек меҳрибонлиги бўлиб, шундай хислати барчани ўзига мафтун этарди. Бир қарашда виқорли, аммо ҳеч қачон ўзгаларга товушини кўтармайдиган, оккўнгил, кўлидан келгунча барчага тўғри маслаҳати, беғараз ёрдамани аямайдиган инсон эҳқлигини эътироф этмай, иложимиз йўқ. Баъзи инсонлар борки, улар фақат

олим, баъзилари эса олим даражасига кўтарилмаган бўлса-да, чин инсондирлар. Шу ўринда, Ҳасанов Саидбек Рустамовичга, нисбатан ҳам олим, ҳам чин инсон даражасини бериш мумкин.

Мен, Устозим Ҳасанов Саидбек Рустамовичга шогирд тушишимдан анча йил олдин у киши ҳақида ҳамкасбларим профессор О.Жўраев ва филология фанлари номзоди, бир вақтлар у киши билан музейда бирга ишлашган Аббос Турсунқулов ва шогирди филология фанлари номзоди, доцент Нодира Соатовалардан жуда илиқ сўзлар эпитетанимда, кўнглимда унга нисбатан бироз шубҳа, муболага қилишаётган бўлса керак, деган ўй ҳам пайдо бўлган эди. Чунки катта бир ташкилот раҳбари, йирик олим, улар айтганчалик беғубор, самимий, оддий бўлиши менга қандайдир эриш туюлди, шу боис ҳам менда у киши билан учрашиш орзуси ва истаги пайдо бўлди.

Мендаги истакни сезган ва ҳис қилган Аббос Турсунқулов мени у киши билан таништириш учун 2005 йили куз ойларида уларнинг олдига олиб борди. Бизлар Саидбек ака билан узоқ суҳбат қурдик, шунда мен ҳамкасбларимнинг домла характери ҳақида бор ҳақиқатни айтишганини, унда ҳеч қандай муболага қилмаганларига амин бўлдим. Ва шундай мукамал *“олимлиги инсонийлигидан, инсонийлиги олимлигидан”* устун бўлган Устозга шогирд тушиш бахтига муяссар бўлдим.

Шарқ тиллари ва қўлёзмаларини яхши билишим, матншунослик соҳасида илм қилишимга сабаб бўлди. “Собир Сайқалийнинг “Қиссаи Сайқалий” асари ва унинг қиёсий–текстологик тадқиқи” мавзусидаги номзодлик диссертацияси устида изланишлар олиб борар эканман, улар билан яқиндан ҳамфикр бўлиб бордим, керакли маслаҳатларини ва ўғитларини олдим. Маълумки, матншунос ва манбашунос олимлар яхши билишадикки, матн ҳамда манба билан ишлаш анча оғир жараён бўлиб, сабр-тоқат билан узоқ синчиклаб изланишлар олиб боришни талаб қилади. Мен илмда шундай сабр-қаноатли бўлишни Устозимдан ўргандим. У кишини яхши билган инсонлар бу фикримга тўлиқ қўшиладилар, деб ўйлайман. Чунки Устозим Ҳасанов Саидбек Рустамович йиллар давомида музейга барча ходимлардан эрта келиб, энг кеч кетардилар, ҳаттоки, тушлик вақтини ҳам қизганиб музейда овқатланардилар, илмга шунғиб кетиб, қўлёзмалар устида тинимсиз изланишлар олиб боришдан завқланардилар. Шунингдек, у киши ўз ишини устаси ҳам эдилар.

Устоз бугун орамизда йўқлар, лекин уларнинг яхши амаллари, эзгу ишлари, илм-фанга бўлган муҳаббатлари ҳар биримизга ибрат намунаси бўла олади. Устознинг яхши аъмоллари йиллар ўтса-да ёш олимлар йўлларини худди куёш каби ёритаверади ҳамда маёқ каби йўл кўрсатаверади!
Охиратингиз обод бўлсин хурматли Устоз!

САИДБЕК ҲАСАННИ ЭСЛАГАН КИШИ

*Дунёга келаді одамзод бир бор,
Қандай яратиш бу Аллоҳнинг иши.
Андухи кўзёшга айланар такрор,
Саидбек Ҳасанни эслаган киши.*

***

*Илм богида у забардаст чинор,
Яхшилик улашмоқ эди унга ёр
Устоз деб эрганиган шогирдлари бор,
Саидбек Ҳасанни эслаймиз доим,
Жойи жаннатларда бўлсин, илойим!*

*Осмонда порлайди ёрқин юлдузлар,
Ортга термулади бу мунгли кўзлар,
Тасалли беролмас ҳеч ширин сўзлар,
Саидбек Ҳасанни эслаймиз доим,
Жойи жаннатларда бўлсин, илойим!*

*Илм нарвонидан кўкка бўйлаган,
Бобур ҳасратини халққа сўйлаган,
Шогирдлар камолин мудом ўйлаган,
Саидбек Ҳасанни эслаймиз доим,
Жойи жаннатларда бўлсин, илойим!*

*Умрини илмга бахшида этган,
Зиёли кишининг қадрига етган,
Ўзи Навоийнинг ёнига кетган,
Саидбек Ҳасанни эслаймиз доим,
Жойи жаннатларда бўлсин илойим!*

*Жиззах ДПИ ўзбек тили ва адабиёти факультети
4-босқич талабаси, шоир Наврўз ЗИЁ*

ФАЗИЛАТЛАРИ ОЛАМЛАРГА ИБРАТ УСТОЗИМ!

Эшонкулова Сурайё Исомиддиновна,
Жиззах ДПИ доценти, филология фанлари номзоди

Робин Шарманинг “Ўлсанг, ким йиғлайди?” асаридаги “Қадимда буюк донолар бирор сўз айтишдан олдин ўз фикрини уч эшикдан ўтказишар, фикр тўсиқсиз кириб чиқсагина уни сўзга айлантирар экан. Биринчи эшикка борганда “му ҳақиқатми?” деган саволга “ҳа” деган жавоб олсагина иккинчи эшикка борар экан. Иккинчи эшикда “айтиллиши лозимми?” деган саволга “ҳа” деган жавоб олгандагина учинчи эшикка борилар экан. Учунчи эшикда “хуш ёқимлими?” деган саволга “ҳа” деган ижобий жавобни олса, донолар шундагина фикрни сўзга айлантирар экан” куйидаги сатрларни ўқир эканман, чуқур ўйга толаман. Инсон боласи учун ҳамма вақт ҳақиқатни гапириш, ҳақиқатгүй бўлиш осон эмас. Сухбатдошининг кўнглини оғритиб қўймаслик мақсадида доим хокисор бўлиш ҳам, барчага бирдек ёқимли гапириш, ҳалимлик билан хурмат қозониш ҳам ҳаммага эмас. Фақатгина Аллоҳ томонидан танланганларгина ушбу хислатларга эга бўлиши мумкин. Ана шундай ҳақиқатгүй, хокисор, ҳалимлик фазилатларини том маънода ўзида жо қилган инсон сифатида Устозим Саидбек Рустамович Ҳасановни хотирлар эканман, авваламбор, кўнглимда фахр ила шундай ажойиб камтарин, дунёкараши кенг, меҳрибон ва жонкуяр Устознинг шогирди эканлигимдан буюк ва беназир Аллоҳга Шукроналик келтираман!

Устозим билан ишлаш мобайнида менга ва атрофдаги инсонларга ўрناق бўладиган фазилатларини, беғараз яхшиликларини, умримнинг охиригача менга керак бўладиган ўғит-сабоқларини, уларга бўлган ҳам ҳавас, ҳам хурматимни Сиз билан ўртоқлашмоқчиман.

2003 йил ЖДПИ “Шарқ тиллари” кафедрасида ўқитувчи бўлиб ишлаб юрган пайтларим эди. Менга, меҳрибон опажоним, устозим Нодира Исомиддиновна Соатова (филология фанлари номзоди, доцент), мени адабиётга қизиқишим борлигини билиб, илмий ишимни, илм йўлидаги ўзларининг ҳурмати баланд Устозлари, филология фанлари доктори, профессор Саидбек Рустамович Ҳасанов раҳбарлигида қилишимни маслаҳат бердилар (Холис маслаҳатлари учун улардан миннатдорман!). Ва биз Тошкентга йўл олдик.

Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейи директори хонасига опам билан кирар эканмиз, узун хонанинг тўрисида сочларига оқ оралаган, юзлари нурли олим қандайдир қўлэзмага тикилиб ҳаёлга чўмган ҳолда ўтирар эдилар. Бизни пайқагач ўрниларидан турдилар, қаршилаш мақсадида викор билан биз томонга кела бошладилар. Салом-алиқдан сўнг, опам менда таништириб, шоша-пиша дарҳол мақсадга ўтдилар. Шунда Устоз хонанинг кириш жойида қолдирган сумкамни ердан кўтариб, стулга уни илгагини илдириб “Пул топайдиган сумкани ҳеч қачон ерга қўйманг” дедилар. Шундан сўнг, “Бирор

мавзу танладиғизми?” деб сўрадилар. Устознинг салобатлари босиб, сумкамни ерга ташлаб қўйганлигимдан ҳижолат тортиб, хаёлимни йиғиш қийин бўлди. Дўдукланиб, Алишер Навоийнинг форс тилидаги ғазалларига қизиқишимни айтдим (Ўша пайтлари кафедрада эски ўзбек ёзуви ва форс тилидан дарс ёрардим). Мендаги ҳолатимни ҳисобга олиб раиятимни қайтармай, розилик бердилар.

Орадан биъ ой ўтди. Опам мени кафедраларига чақириб, Устоздан хат келганини айтиб, уни менга узатдилар. Мактуб Устозимнинг ўз қўллари билан ёзилган эди (уни ҳозиргача сақлаб келаяпман). *“Азиз шогирдим Нодирабегим! Соғу саломатмиизлар? Синглингиз Сурайёхоннинг мавзуси масаласида, Сизга, мактуб йўлаяпман. Академик Азиз Пўлатович Қаюмов “олима Маҳбуба Қодировадан сўнг Нодира ижодини ҳеч ким давом эттирмади”, деб айтиб қолдилар. Шоира Нодирабегим ижодига доир “Нодира лирикасида тарихий ва мифик образлар талқини” мавзусида илмий иш олиб борганлари маъқул, деб ўйлайман. Синглингизни танлаган мавзуси яхши, аммо форс тили мутахассиси эмаслар. Қийналиб қолмасинлар дейман. Мавзуни танлашни ўзларини ихтиёрига қўдираман”.*

Мактубда айтилганлар асл ҳақиқат эди. Ҳақиқатдан ҳам мен ЖДПИ Ўзбек тили ва адабиёти факультетини битирганман. Мени ақлимни лол қолдиргани ҳақиқатни инсон кўнглини оғритмай, хокисорлик ва ҳалимлик билан ёқимли айтиш мумкинлиги эди. Сумка воқеасидан сўнг Устозим мени ҳолатимни тўғри баҳолаб, мавзуни айтиш мавриди эмаслигини тушуниб, шунчаки вазиятни тўғрилаган эканлар. Яна Устозимдан инсон нафақат ўзи фойдаланаётган нарсаларига, балки атрофидагиларга ҳам эътиборли бўлиши, уларни кадрлаши лозимлигини, шукрли бўлишни, дастлабки сабоқ сифатида олганимни тушундим. Хатти-ҳаракат одатни, одат эса хулқ-атвори, хулқ-атвор эса Инсон тақдирини яратишини англадим. Шундан сўнг, сумкамни ҳар қандай шароитда ва ҳеч қачон тўғри келган жойга ташламасликни одат қилдим. Устозимнинг ҳақиқатини қабул қилмасликнинг иложи йўқ. Шундай қилиб, мен Қўқон адабий муҳитининг йирик вақиласи Нодирабегим ижодига шўнғидим.

Бир муддат ўтгач, мен Нодира ижодига тегишли мақола тайёрладим. Уни журналга чоп эттириш мақсадида, Устозимга тайёрлаб келган кичик тадқиқотимни кўриб беришларини ва тақриз беришларини илтимос қилдим. Жавобига эртаси куни келишимни айтдим. Ўзим эса музей фондидан фойдаланиш мақсадида бўлимга кирдим. Бирон соатлар ўтиб, ходимлардан Устозимнинг мени излаганларини эшитдим. Шундай мавқега эга, катта бир ташкилотни раҳбари хонасидан чиқиб шогирдини излаши ақлимга сиғмасди. Таажжублиси, қўл остидагилар, ҳатто таажжубланишмасди. Ўшанда, ходимлардан бири Саидбек Ҳасанов ишлари бўлса, доим катта бошларини кичик қилиб ўзлаш келадилар. Бу уларнинг одатлари дегани, эсимда. Ходимлар менинг ҳайратимга ҳамма раҳбар шундай дегандек содда нигоҳ билан қарашарди. Канийди, ҳамма раҳбар Устозим каби бўлса?!

Шундан сўнг мен Устозим хонасига кирсам, стол устида чамаси етти-саккизта китобларни қўйиб, ўзларини ишларини бир четга суриб, мени ишимни тахрир қилаётган эканлар. Менга илмий ишимга доир бир нечта китоблар бердилар. Ўша куни Устозимнинг нафақат камтарин инсон, балки бағрикенг Устоз эканликларига амин бўлдим. Яна уларни ҳар қандай ёзилган нарсага гўё сеҳрли таёқчасини теккизган сеҳргар каби яратувчи эканларини кашф этдим.

Йиллар кетидан йиллар, машаққатли изланишлар.... Натижада 2009 йил диссертация ишимни яқунладим. Аммо қийин даврлар эди. Илм қилиш, уни югур-югури.... ОАК талабларини тез-тез ўзгариб туриши... Инсонни асабини чарчатар экан. Ҳамма дард эса асабга боғлиқми дейман, ўт пуфагимдаги тош безовта қиладиган бўлиб қолди. Ва ниҳоят икки йилдан сўнг ҳимоя қилиш жараёни бошланди, семинардан ўтдим. ОАК Бюллетенида ҳимояга чиқишга ружсат этилиш учун тегишли хужжатларимни топширишим керак эди.

2011 йил ноябрь ойида хужжатларимни топшириш олдидан музейга Устозим олдига оқ фотиҳа оламан, деб бордим. Музейнинг ичкаридаги зиналаридан кўтарилар эканман, бирдан ичимда аччиқ оғриқ туриб, нафасим етмай қолди. Йиқилиб тушмаслик учун аранг деворга суяниб қолдим. Пешонамдан совуқ тер чиқиб, кўзим тиниб кетди... Шу пайт Устозим хоналаридан кўққисдан чиқиб қолдилар. Кўқариб кетибманми ёки оқариб кетибманми, билмайман, ҳолимни кўриб, дарров тушундилар. Олдимга югуриб келиб, *“Нима бўлди? Яхшимисиз? Аввал инсоннинг соғлиги, илмий ишингиз қочиб кетмайди. Бу йил бўлмаса, қеласи йил ёқларсиз. Соғлигингизга эътибор беринг”*... Устозимнинг ота каби меҳрли нигоҳи бир умрга шууримда сақланиб қолди. Бироздан сўнг оғриқ қўйиб юбордим, ўзимни тутиб олдим. Ва айнан шу йил ҳимоя қиламан, деб қароримни айтдим. Мени ортиқча уринтирмасдан, хокисор ва ҳалим фазилатли жонқуяр Устозим менга оқ фотиҳа бердилар.

2011 йил декабрь ойида ўлкамизда қаҳратон қиш. Кун жуда совуқ. Операцияни ўтказганимга чамаси ўн-ўн беш кунлар бўлиб қолган. Мен Низомий номидаги Тошкент давлат университети Ўзбек тили ва адабиёти факультети “Ўзбек адабиёти” кафедрасига ташки семинарга бордим. Умумий ҳолатимни яхши эмаслигимни ёки бир эмас, тўртта лапароскопик тешиқлардан изғирин қиш совуғининг киришими мени анча нозиклаштириб, толиктириб қўйган. Шу сабабими, семинардан сўнг музейга, Устозим олдига тушқин кайфиятда бордим, Етакчи ташкилотда менга жуда кўп саволлар беришганини, эътирозлар билдиришганини энди айтмоқчи бўлиб, оғиз жушлаган эдим, Устозим қафтларини кўтариб, қатъий оҳангда *“Тўхтанг. Ҳимояга тавсия қилишдими?”* деб сўрадилар. Менинг бош ирғитишимдан сўнг, чехралари ёришиб, Устозим, худди беғубор боладек хурсанд бўлиб, аммо босиқлик билан *“Мухими шу... Фикр ва нигоҳингизни фақат яхши нарсаларга қаратинг. Шукр келтиринг ва миннатдор бўлинг, ҳимояга тавсия қилинибсиз”* дедилар. Ҳозир ўйласам, ўшанда, Устозим менга яна бир бор тенги йўқ сабоқни берган

эканлар. “Жамиятда ўз ўрнини топган омадли инсонлар фақат ва фақат фикру ва нигоҳларини яхши нарсаларга қаратганлари учун ютуққа эришадилар. Шунинг учун ҳам улар омадли. Яратувчи тўкин коинотни ана шу қонуниятга асосан яратган. Унга шукр келтирувчиларга янада зиёда қилиб берилади⁵³”. Демак, Устозим менга ҳамма вақт **ГОЛИБ** бўлиш формуласини ўргатиб кетган эканлар.

Инсонлар орасида яқинларининг холисона яхшиликларига миннатдорчилик билдириш яхши одат. Аммо уни асл моҳиятини гоҳ тушуниб, гоҳ тушунмай “рахмат, миннатдорман” деган сўзларни тил учида тўтикушдек қайтарамиз. Ҳозир мен ана шу тушунча моҳиятини тўлиқ англаган ҳолда, чин кўнгилдан раҳматли Устозим Саидбек Рустамович Ҳасановга мени жамиятда ўз ўрнимни топишимда, шахс сифатида дунёкарашимни кенгайишида беминнат ҳиссалари, ҳаётимдаги барча ютуқларим учун улардан бир умр миннатдорман! Устозимнинг оламларга ибрат бўла оладиган инсоний фазилатлари олдида бошим ерга теккунча уларга таъзим қиламан! Жиззах музофотида мен каби бир эмас, нақд етти нафар шоғирд-олимни тарбиялаганингиз учун ташаккур! Охиратингиз обод бўлсин, Устоз!

Шунингдек, етакчи ташкилотда ўша даврларда кафедрани бошқариб турган етук олима Каромат Муллаҳўжаевага ҳамда семинарда қатнашган барча профессор-ўқитувчиларга, диссертациямга ўз фикр-мулоҳазалари ва ёрдамларини аямаган инсонларга чексиз ўз миннатдорчилигимни билдираман! Борликларинг учун шукроналик келтираман!

Ҳимояга яқин мен нимадир сўраш учун Илмий кенгаш раиси хонасига кирдим. Раис ўрта ёшли бир киши билан суҳбатлашиб ўтирган экан. Нокулай вазиятда кириб қолганимни тушуниб етдим. Хонадан қайтиб чиқиб кетмоқчи эдим, раис тўхтатиб, суҳбатдоши билан мени таништирди. Икки кундан кейин, яъни 27 декабрь куни, мени “Нодира лирикасида тарихий образлар талқини” (10.01.03 - Ўзбек адабиёт тарихи) мавзусидаги номзодлик диссертациямни ҳимоя қилишимни айтди. Наркознинг таъсири, менимча, батамом тарқамгани сабабли олим исми шарифини эслаб қола олмаганман. Олим устозим кимлиги билан қизиқди. Менинг, “гурур билан профессор **САИДБЕК ҲАСАНОВ**” деган, жавобимга “*Устоз танлашда адашмабсиз*” деган эътирофи қулоғимда ҳозиргача жаранглайди.

Ҳа, азизлар, ҳар қандай инсон боласига адашиш хос, аммо мен **УСТОЗ ТАНЛАШДА АДАШМАГАНМАН!!!**

53 Дэвид Кэмерон Джиканди. Счастливый карман, полный денег. Формирование сознания избобилия. София, 2015. <https://sophia.ru/authors/devidkemerondzhikandi>

УСТОЗИМ САИДБЕК ҲАСАНОВГА БАҒИШЛСВ

Устоз қабри зиёратига бордим Чизатой сари,
Унда барча шоир уламолар-у, фан арбоблари
Майин нигоҳлари бирла тизилиб туришади жим...
Кўзимда жиққа ёш-ла топдим кичик бир мўъжас қабри.
Унда ётар зоти киромий, Устоз САИДБЕК ҲАСАН,
Маърифат сочувчи, яна бетамаъ хайрихоҳ ИНСОН.
Сукунат бир зумдаёқ чулғаб олди хаёлларимни...
Тушиб қолдим ўзга бир қизиқ сирли боқий дунёга.
Йигилиб, бўлиб жамулжам Туроннинг асл фарзандлари
Олиму фузола, шоиру шоҳлари, ҳукмдорлари.
Қилишарди базму жамшиду, шодон-ла мушоира
Тўрида Устозлар Ҳамид Сулаймон, Азизхон Қаною,
Оғалар Алибек Рустам, Ботир ва Саидбек Ҳасан,
Яна бир қанча таниш-у ҳамда нотаниш инсонлар...
Водариг! Айтинг-чи, яхшилар, ўзи бу қандай йиғин?
Пойгада ўтирар шоир Навоий, шоҳи Бобур ҳам?
Тик турар хизматда Амирий бирла Нодирахон ҳам.
“Тўрини бериб, бунча иззат-икром уломоларга?”
Деган хайратли нигоҳимга дермиш ҳазрат Навоий:
“Илмига амал қилувчи, яхшилик-ла ном қозонган
Боқий дунёда эришгай, албат, чин саъд-саодатга.
Фоний дунёдаги умрини илмга бағишлаганлар,
Одамийликни касб этганлар руҳи топгай ҳаловат,
Шул сабаб бу гулшан ичра лойиқмиш таҳсин эъвозга!”
Шул дамда елкамга қўйиб ҳароратли кўлларини,
Таниш бир ёқимли овоз “Она, Онажоним” дея
Меҳрли нигоҳ ила қайтарди мени – ёлгон дунёга.

Сурайё СУЛТОН

МАТНШУНОС ВА АДАБИЁТШУНОС ОЛИМ

Жўраев Жамолiddин Аминжонович,
Жиззах ДПИ доценти, филология фанлари номзоди

Ҳаётда шундай олимлар бўладики, улар ўзларининг илм хазиналарини кўз-кўз қилишни, турли илмий мунозараларда ўз нуқтаи назари билан атрофдагиларда ўчмас из қолдиришни истамайдилар. Аммо ўз мутахассисларига онд ҳар бир саволга камтаринлик билан жуда асосли, илмий, мантикий жавоб берадилар. Ана шундай олимлардан бири, Устозим Саидбек Ҳасанов камсуқум, кенг мулоҳаза юритувчи, матншунос ва ўзбек адабиёти тарихи соҳасини мукаммал эгаллаган зукко олим эдилар.

Устоз адабиётшунос, арабшунос, ўнлаб қадимий қўлёзма асарларни жорий ёзувга табдил қилиб, нашр қилишда жонбозлик кўрсатган, ўттизга яқин шогирдларни олим бўлишида ўз хиссасини қўшган етук мутахассис олим эдилар.

Мени ушбу хурматли Устозим билан биринчи марта отам профессор Олимжон Жўраев таништирган эдилар. Отам (жойлари жаннатдан бўлсин) Устоз, профессор ЎзРФА Алишер Навоий номидаги адабиёт музейи директори Саидбек Ҳасановнинг хузурларига олиб бориб, мени таништирганларида “*Бир саволим бор агар жавоб берса шогирдликка қабул қиламан*” дедилар. “*Араб тилини биласанми?*” деб сўрадилар. Мен “*Ҳа*” деб жавоб бердим. “*Ундай бўлса мен сени шогирдликка оламан*” деб айтдилар. Шундан сўнг бир икки оғиз араб тилида суҳбатлашдик. Домла мени араб тилида гаплашганимни кўриб хурсанчилигидан отамга қараб, “*Билар экан*” дедилар.

Шундан кейин мен адабиёт музейига аспирантурага қабул қилиндим. Аспирантурада ўқиб юрган кезларимда илмий тадқиқотимни қандай қилиш кераклиги ҳақида жуда кўп маслаҳатлар берган эдилар. Домла жуда хокисор, ҳар бир нарсани тушунтираётганда батафсил, бошидан охиригача тушунтирардилар. Шу билан бирга ўз фикр-мулоҳазаларини қатъият билан, асосли далил ва исботларга таянган ҳолда салмоқ билан билдиришларидан Устозимнинг чуқур ва пухта билимли, ўз касби бўйича юксак илмий салоҳиятга эга эканликлари аниқ сезилиб турарди.

Мен 2012 йил Устоз, филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов раҳбарлигида “*Комёб ҳаёти ва ижодий мероси манбалари тадқиқи*” мавзусида номзодлик ишини муваффақиятли химоя қилдим.

Саидбек Ҳасанов жуда меҳрибон киши эдилар, Устозим учун каттами, кичикми бирдек эди. Барчага қўлдан келгунча ёрдамларини аямай, кўмакдан қочмас эдилар. Устозимдан кўп нарса ўрганса бўлар эди. Ўз фикрларини ўқувчи ва тингловчига етказа билиш кўникмаси уларда ўта кучли эди, яхши мактаб таълимини олган эдилар. Улар ҳар бир сўзни билиб ишлатардилар, ортиқча кераксиз сўз ва жумлаларни ишлатмас эдилар. **Илоҳим жойлари “Жаннат ул-Фирдавс”да бўлсин!**

Раҳимжонов Масрур Нўъмонович,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
магистратура бўлими бошлиқи,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

“Ўзбек мумтоз адабиётида марсия жанри” мавзuidaги илмий ишимни Устоз Саидбек Ҳасанов раҳбарлигида адо этганимдан беҳад хурсандман. Толеъ менга шундай феъли кенг ва билими уммон Устоз насиб этганидан беадад шукрона келтираман! *“Болта ўтин ёришда билинади, одам эса меҳнатда синалади”* деганларидек, Устозимнинг оҳорли йўл-йўриқлари, теша тегмаган маслаҳатлари, тахи бузилмаган фикр-мулоҳазалари, кўрсатмалари биз шогирдларини етти ўлчаб бир кесишга ўргатди, ундади, рағбатлантирди.

“*Чинакам устоз фикри – тафаккур боғи*” дейишгани рост экан. Бу таъбирга Саидбек ака мисолида яна бир карра ишонч ҳосил қилдим. Биз, шогирдларидан Устоз фикр-маслаҳатларини сира ҳам қизганмасдилар, аямасдилар, мўл-мўл тўкиб ташлардилар. Ишимизнинг бирон-бир бобини кўрсатгани олиб борсак, бамисоли қайнар булоқ каби, мушоҳада-муҳокамаларнинг охири узилмасди, қуйилиб келаверарди.

Устознинг ниҳоятда кенг феъл-атвори шахсиятига канчалик файз-кўрк берса, теран билими, ҳавас қилгулик зукколиги, мутафаккирона тафаккур қўлами ҳам узукка кўз қўйгандек шунчалик фусун бағишларди. Диссертация устида, ишлаш-изланиш жараёнида бир нарсага катъий ишонч ҳосил қилдим, хусусан, Устоз араб шеъриятидаги риса, форс адабиётидаги марсия намуналарини, ўзбек фольклорини, энг қадимги давр адабиёти, тошбитикларни, ва умуман, Шарқ мумтоз адабиётининг зукко билимдони эдилар. Беш қўлдек уққан, ўкиган, ўзлаштирган заковат соҳиби эдилар.

– *“Илм бу игна билан қудуқ қазийдек” машаққатли, мушкул юмуш, –* дердилар. – *Уни чидаганга чиқарган, дегувчилар ҳам бор. Лекин, бунақа гапларга хушим йўқ. Иқимга ўтиришмайди. Нега, денг? Аввало, ақл, билим, зеҳн-заковат – Аллоҳнинг мулки. У суйган бандаларига ўз мулкидан беради. Унинг урвоғичаликми, мисқолдекми, заррачами Худойимнинг ўзи бандасига юқтирсин. Пешонасига-ёзуқига битган бўлсин. Аслида, доно халқимизда “Худойим юқтирмаса бозорга даллол ҳам бўлолмайсан” деган ҳикматли гап бор. Бу – ҳақиқат. Жон бор унда. Ўқий, уқий, идрок, фаҳм-фаросат – булар бандасига Худо берган истеъдод-салоҳиятни юзага чиқарадиган тўйғу-тафаккур маданиятидир, асос-омиллардир, дея таъкидлардилар.*

– *Истеъдоднинг бозори йўқ. У дўконда сотилмайди, –* деган қайроқи фикрлари ва мушоҳадалари, биз, шогирдлари кўнглига кўрғошиндек қуйилиб, бир умр ёдимизда миҳланиб қолган.

Устоз менга ўзбек мумтоз адабиётидаги (Алишер Навоий, Роқим, Увайсий, Нодира, Ҳазиний, Хилватий ва х.к.) марсия намуналарини, қадимги

битиклардаги айрилиқ, фироқномаларни, халқ оғзаки ижодидаги йиғилар билан йиғи-йўқловларни киёсий ўрганишни маслаҳат бердилар. Ушбу таҳлил йўсини, тадқиқот йўли марсиянинг ҳаётий илдиэларини ёритиш баробарида ҳар бир жанрнинг ўзига хос умумтипологик хусусиятларини ҳам ўрганиш имконини беришлигини таъкидладилар. Натигада, марсияни араб шеърятидиги риса жанри намуналари билан ҳам чоғиштириб кузатилди. Ҳар бирининг ўзига хос ва фарқли жихатлари очиб берилди. Ўзбек мумтоз шеършунослик илмида янги сўз айтишга эришилди.

Устоз Саидбек Ҳасанов шунақа, ҳамиша янги-янги илмий фикрлар, булоқ каби қайнаб тургувчи назарий ғоялар генератори – **буюк шахс** эдилар.

Устознинг яна бир ибратли фазилатларини айтгим келди. Хусусан, улар шогирдлариға ўз фарзандларидек меҳр-эътибор, эъзоз кўрсатардилар. Талабчанликларида оталарча қайноқ меҳрибонлик туйғулари, меҳр-эътиборларида эса масъулият хисси балқиб турарди. “Ёшлар китоби – 2008” (Т., 2008, 456-бет) альманахида, “Ўзбек тили ва адабиёти” журналида, илмий тўпламда кетма-кет учта мақолам босилиб чиқди (“Ғазал-марсия”, “Таркиббанд-марсия”, “Муҳаммас-марсия”).

Булар, Устоз меҳнатининг самаралари, қувончли мевалари эди-да. Кўрсатиб, миннатдорчилик билдириш ниятида Алишер Навоий номидаги Давлаб адабиёт музейига йўл олдим. Иккинчи қаватдаги хона эшиги очик. Устоз қандайдир катта қалин китоб мутолаасига шўнғиган эдилар. Остонага яқин борган пайтим Устоз қадам товушларидан сергак тортиб, бошини китобдан кўтардилар. Хазина топгандек оғзим қулогимда, эшикка яқинлашдим.

– Э, э *Масрурбек, келинг-келинг*, - дедилар, чехралари очилиб.

Ўрниларидан туриб, қаршиладилар. Сўрашгач, ўтиришга жой кўрсатдилар. Эндигина папкани очишга, журнал, тўпламларни олиб кўрсатишга чоғлангандим, Саидбек ака ниятимни илғаб, мендан илгариладилар.

– *Табриклаيمان*, – дедилар, Устоз қўлларини узатиб. Катта шапалоқдек қафтларида бир бурда ховучим кўринмай кетгандек бўлди. – *Иш дегани мана шунақа бўлибди*.

Мендан ҳам кўра Устознинг хурсандлиги чандон эди.

– *Мақолаларингизни бирма-бир ўқиб чиқдим. Маъқул, маъқул*, – дедилар таъкидлаб. – *Бу бошқа гап*.

Устознинг содда, самимий, жайдари муомаласида кучоққа сиғмайдиган лиммо-лим меҳрни туйдим. Беғубор, табиатида бекларга хос таърифлаб бўлмас оталарча ишончини хис қилдим.

Устоз Саидбек Ҳасановнинг зуваласи бошқача эди-да. Муомалалардаги самимиятда таърифга сигмас олижаноблик, одамохунлик мужассамлашган эди. **Устоз, жойингиз жаннатларда бўлсин, илоҳим!**

ИБРАТ БЎЛГУДЕК РАҲБАР ЭДИЛАР...

Алимов Озодбек Собирович,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
“Ислом энциклопедияси” бўлими катта илмий ходими

Инсон – у қанча яшамасин ва қандай иш билан машғул бўлмасин **ИНСОН** деган улуг номга лойиқ бўлиши лозим. Буни қалбан ҳис ва ақлан мушоҳада қилган инсонгина фикран фаоллашади, тўхтамай ва толиқмай илгарилашга ҳаракат қилади. Илм кишиси учун шахсиятидаги ана шундай ундов туйғуси ниҳоятда муҳим. Билакс, у ким бўлишидан қатъий назар ҳаётнинг паст–баланд сўқмоқларига бардош бера олмайди.

Олим бу шундай шахси, унинг ҳаёти илмдан, илми ҳаётдан ажралмаган кишидир. Ана шундай олимгина ўзини илмга тўлиқ бағишлайди ва илм–фан ривожига муносиб ҳисса қўша олади. **САИДБЕК ҲАСАНОВ** ана шундай фазилат соҳиби эдилар. Саидбек Ҳасанов ҳақида гапирганда, гапни бўрттиришга ҳожат йўқ. Чунки Саидбек аканинг ўзлари ҳам гапга тўн кийдириб гапиришни хушламас, бор гапни пўст калласини гапиришни хуш кўрадиган шахслар сирасидан эдилар.

Ўзбек адабий манбашунослиги, матншунослиги, навоийшунослиги, бобуршунослигини у кишининг меҳнатисиз тасаввур этиш қийин. Мен Саидбек акани кўпдан бери биламан. Бироқ тақдир мени у кишининг раҳбарлигида ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги давлат Адабиёт музейидек мўътабар даргоҳда ишлашни насиб этди. Саидбек ака раҳбарлигидаги фаолиятим 2002 йилдан бошланган. Ўшанда мен Адабиёт музейига кичик илмий ходим лавозимига қабул қилинган эдим. У кишидан музей ишини, қўлёзма манбалар билан ишлаш, уларни тадқиқ қилиш, ҳужжат юритиш ишларини ўргандим.

Саидбек Ҳасанов забардаст олимлар етишиб чиққан сулола вакили эдилар. Акалари академик Алибек Рустамов, тилшунос, арабшунос Ботирбек Ҳасановдек забардаст олимлар ҳам ушбу сулоланинг катта фарзандлари эдилар. Саидбек Ҳасановда ўткир билим, тадқиқотчи учун зарур бўлган барча фазилатлар мавжуд эди. У араб, форс, рус тилларида ҳавас қиларли тарзда сўзлаша олар, шу билан бирга ушбу тилларда ўз фикрини ёзма баён қила олардилар. Бундай Яратганининг марҳамати ҳар кимга ҳам насиб қилмаган десак, ҳеч қандай муболаға бўлмайди.

Саидбек аканинг ҳаёти қадимий меросимиз ҳисобланган қўлёзма манбаларни ўрганиш, уларни келажак авлодга етказиш билан кечди. Умрининг охиригача ушбу китобларнинг каталогини яратиш устида меҳнат қилдилар. Унинг алоҳида эътибор ва таҳсинга лойиқ хизмати – бу Заҳриддин Муҳаммад Бобур қаламига мансуб “Бобурнома” асарининг мукамал нашрини амалга оширганидир. У шунингдек, ўндан ортиқ китоб, рисоалар, тўрт юздан зиёд илмий ва илмий–оммабоп мақолаларнинг муаллифидир. Буларни кўздан

кечирган киши, олим кўп вақти, кучини Навоий ва Бобур ҳамда бобурийлар ижоди тадқиқига бағишлаганига иқроқ бўлади. Зеро, бу икки буюк шахснинг меросини ўрганиш Саидбек Ҳасанов илмий фаолиятининг энг салмоқли қисмини ташкил этади.

Саидбек аканинڭ бу хизматлари мамлакатимиз раҳбарияти томонидан ҳам эътироф этилган. “Дўстлик” ордени билан тақдирланган олим Саидбек Ҳасанов тўғрисида кўп гапириш мумкин. Унинг устозлик фаолияти ҳам таҳсинга лойиқдир. Саидбек Ҳасановнинг раҳбарлигида 2 та докторлик, йигирмага яқин номзодлик диссертациялар ҳимоя қилинди.

Саидбек Ҳасанов бутун умр Адабиёт музейида меҳнат қилдилар. 1991 йил 29 январда Ўзбекистоннинг Биринчи Президентى И.А.Каримовнинг “*Алишер Навоий таваллудининг 550 йиллигини нишонлаш тўғрисида*” ги ПФ-139-сонли Фармони билан мазкур йил мамлакатимизда “*Алишер Навоий йили*” деб эълон қилинган эди. Шу муносабат билан Ҳ.Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институти таркибида фаолият олиб борган Адабиёт музейи филология фанлари доктори, академик Азиз Қаюмовнинг ташаббуси билан мустақил ташкилот сифатида ажраб чиққан ҳамда унга Саидбек Ҳасанов директор этиб тайинланган. Саидбек ака ушбу даргоҳга 26 йил раҳбарлик қилдилар. Узоқ йил мазкур даргоҳга раҳбар бўлганлари боис, адабиёт музейи тилга олинганда Саидбек аканинڭ сиймоси кишининг кўз ўнгида намоён бўлади. Адабиёт музейини Саидбек акаси, Саидбек акани адабиёт музейисиз тасаввур қилиш қийин эди.

Катта бир даргоҳнинг раҳбари бўлсалар-да, тавозеъ соҳиб эдилар. Раҳбар бўлишларига карамай бирор юмушлари бўлса ходимни олдиларига чақириб ўтирмас, балки ўзлари келар эдилар. Улар ЎзФА ва бошқа идоралар томонидан топширилган буйруқлар бўладими, режадаги илмий нашрлар бўладими, бу иш ким билан битишини яхши билар ҳамда ўша ходимнинг ўзи билан ушбу вазифани ҳал қилар эдилар. Бу эса узоқни кўра олувчи раҳбарнинг хусусиятларидандир.

Саидбек Ҳасанов гарчи музейда директор бўлсалар-да, ўзларини музей ходимларининг бирортасидан катта олмас эдилар. Улар билан суҳбатларимиз доимо расмий мақомда ёки илм ҳақидаги суҳбатлардан иборат бўлмаган. Гарчи биз улардан анча ёш бўлсак-да, ўзаро суҳбатларда бошларидан ўтказган, ўқиган ёки эшитган кулгили хангомалардан ҳам сўзлаб берардилар. Шу боис у кишининг суҳбатлари биз учун ёқимли бўлган.

Саидбек Ҳасанов ўз ходимларининг оилавий шароитларидан хабардор бўлар, уларга имкон қадар қулай шароит яратиб берган раҳбар эдилар. Ёши катта, узоқдан келадиган, ёш боласи бор ходимлар, у фаррошми, ё илмий ходим Саидбек Ҳасанов раҳбарлигида ҳеч қандай қийинчиликни сезмаган ҳолда ишладилар. У илмий ходим, албатта, ўз вақтида ишга келиб хонасида ишлаши ва иш вақти тугагачгина ишдан кетиши шарт, деган “интизомий” талабга зид қарашда бўлардилар. “*Ходим ўзига топширилган вазифани уйида ёки музейда бажарадими, қаер қулай бўлса, ўша ерда ишини қилайверсин*” дер

эдилар. Бу эса Саидбек Ҳасановга ўзидан катта ёшдаги салаф раҳбарларнинг тажрибасидан қолган мерос бўлган.

Бундай раҳбарларга хос ва ибрат бўлгудек сифатлар, фазилатлар у кишининг табиатларида кўп эди. У нафақат мамлакатимиз, балки хорижда ҳам таниқли олим бўлишига қарамай ўзларини ўта қамтар тутардилар. Мен у кишининг фазилатларини энг муҳимини ёдга олишни истардим у ҳам бўлса, у кишининг шахсияти ва табиатида одамийлик ҳамда олимлик мужассам эди. Яқшанба кунлари ҳам музейга келиб бирор юмуш билан банд бўлганларининг кўп бор гувоҳи бўлганман. Юқори идоралар томонидан ёки бошқа сабаблар билан бирор муҳим иш юзасидан дам олиш кунларида ишга келел керак бўлса илтимос қилар, ўзлари эса ўша кунни эрталабдан бозорлик қилиб келиб тушликка лаззатли таомлар тайёрлар эдилар. Бу эса Саидбек Ҳасановнинг нафақат раҳбарликдаги, балки ошпазликда ҳам маҳоратли, оилада меҳрибон ота, ҳаётда эса мўъмин киши бўлганлигининг нишонаси эди. Бу жуда-жуда кам инсон ва айниқса, раҳбарларга насиб этадиган фазилатдир.

Саидбек ака музей раҳбарлигидан кетганларидан сўнг Аллоҳ у кишига ўзининг улуғ инъомини ато этди. У ҳам бўлса ўз байти ҳисобланган Каъбатуллоҳни зиёрат қилишдек буюк мартабани икки бор насиб этди. Мушоҳада қилган киши бундан ўзига хулоса чиқара олади.

Умрларининг охиригача ўзларига кадрдон музейда сақланаётган тошбосма асарларнинг каталогини яратиш мавзусидаги грант ишида бош-қош бўлдилар. Бу ишда биз ёшларга ўз тажрибаларини ўргатиб келдилар.

Афсус инсон тақдири ўткинчи, боқийлик фақатгина Аллоҳга хос. Навоий айтганидек:

*Бу гулшан ичра йўқдур бақо гулига сабот,
Ажаб саъодат эрур чиқса яхшилик бирла от.*

Саидбек ака бу байтни кўп-кўп такрор қилардилар. Нуаммо жанри қоидаларига кўра “саъодат”дан “от” чиқса, “саъд” қолади. Бу сўзнинг маъноси “бахт” дегани. Инсон бу дунёда боқий эмас. Бироқ у Аллоҳ томонидан берилган умрни яхшилик, эзгу амаллар билан тказиб Аллоҳ ҳузурига рихлат қилса ва ўзидан яхши ном қолдириб кетса мана шу ҳақиқий бахтдир, дейди Ҳазрат Навоий. Саидбек аканинг исмларининг маъноси ҳам юқоридаги маънони англатади. Исмлари жисмларига юс бу инсон ўзларидан ана шундай яхши номни қолдириб кетдилар.

2019 йил 14 сентябрь кунини филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов фаний дунёдан боқий дунёга сафар қилдилар. Аллоҳ у кишининг барча яхши амалларидан рози бўлиб, ўзининг раҳматига дохил айласин!

Менга Яратганнинг улуғ муруввати, яъни Адабиёт музейидек қутлуг даргоҳда Устоз Саидбек Ҳасановдек **ИНСОН** раҳбарлигида меҳнат қилишни насиб этганидан, Аллоҳга ҳамдлар айтаман!

САМИМИЙ, МЕХРИБОН УСТОЗ ЭДИЛАР...

Дўстова Сурайё Савроновна,
Жиззах ДПИ катта ўқитувчиси

Шундай инсонлар борки, улар бу дунёдан ўтиб кетсалар ҳам қилган яхши амаллари билан абадий яшайверадилар. Ана шундай инсонлар қаторига отамдек аиз бўлиб қолган, меҳрибон, самимий, очик кўнгил, барча эзгу сифатлар сўҳби бўлган, улуғ адабиётшунос, манбашунос, матншунос олим, Устозим филология фанлари доктори, профессор Саидбек Рустамович Ҳасановни ҳам қўшиш мумкин.

Яхши устозга шогирд бўлишлик ҳам Аллоҳнинг иноятидир. Мен, Устозим Саидбек Рустамович Ҳасанов билан 2008 йил куз ойида танишганман. Факултетининг адабиёт ўқитиш методикаси кафедраси доценти, ф.ф.н. Нодира Сатова Устознинг ёнларига олиб боргандилар. (Устознинг исми фамилиясини эса сал аввалроқ таниганман. Факультетимиз профессори Олимжон Жўраев 1999 йил Сурайёхон, билимингиз яхши, араб ёзувини ҳам билар экансиз, эсингиздан чиқмай туриб, илмий иш қилиб олинг дея, Тошкентга аспирантурага таклиф қилган ва Саидбек Ҳасанов раҳбарлигида иш бошлашимни, яхши устоз эканлигини таъкидлаб айтгандилар. Ўшанда турмушга чиқаётганимни ва тақдирим нима бўлишини билмаслигимни айтиб рад жавобини берган эдим). Нодира опа билан Устоз Саидбек Ҳасановнинг олдларига борганимизда салобатли, юзларидан нур таралиб турган, отамга ўхшаб кетадиган келбатли инсон рўпарамизда турардилар. Опа салом-алиқдан сўнг, шогирд олиб келганликларини айтгач, нимага қизиқишимни сўрадилар. Кўлёмаларни ўқишни, ўрганишни чин дилдан хоҳлашимни, бироқ араб тили ўйича мутахассис эмаслигимни билдирдим. Шунда Устоз шогирди Ж.Жўраевга, музей фондида туркийда ёзилган, ҳозирга қадар илмий ўрганилмаган кўлёмалар рўйхатини олиб киришини айтдилар. Ж. Жўраев рўйхатни олиб киргач, Устоз менга *“рўйхатни кўриб чиқиб биттасини танланг, танлаган мавзунгиз бўйича илмий иш қиласиз”* дедилар. Мен *“Лафласининг “Хива шоирлари”ни танладим. Шу ондаёқ Жалолиддин акага “Хива шоирлари” кўлёмасини олиб чиқишини”* айтдилар. Шогирдлари асарнинг кўлёмасини олиб чиққанидан сўнг, *“ўқиб кўринг”* дедилар ва ўқиганимдан сўнг, *“асарни ўқиб танишиб чиқинг, кейин шу асарнинг бошқа кўлёмма нусхалари бор йўқлигини аниқлайсиз. Бу асарнинг кўлёмма нусхалари Шарқшунослик институтида бор бўлиши керак”* дедилар ва шу заҳотиёқ розилик хати ёзиб бердилар. *“Ишни бошланг, муваффақият”* деб айтдилар. Ана шундан буён кўп бор Устоз билан суҳбатлашиш, уларнинг маслаҳатларини олиш бахтига муяссар бўлдим. Бунинг учун Аллоҳ Таолодан ва Устозимдан умрим давомида миннатдорман!

Устоз Саидбек Ҳасанов олимликдан ҳам, аввал, одамлиликни биринчи ўринга қўядиган инсон эдилар. У киши жудаям меҳрибон, ҳеч кимнинг

кўнглига озор бермайдиган, сўзлаганда ҳам баланд овоз билан гапирмайдиган, очик чехрали ва самимий эдилар. Бир гал, Устознинг шогирди ҳимоя қилди. Ҳимоя ва банкетга жуда кўп олимлар, ўқитувчилар бордик. Ўтириш бошлангач, бир стол бўлиб ўтирган буюк олим—устозлар ичидан Устоз Саидбек Ҳасановга сўз берилди, чиройли гапирдилар, сўз охирида Устозга шогирди бир катта гулдастани совға қилдилар, раҳмат дея гулдастани олган Устозим, шогирдига қараб, *“майлими бу гулдастани бир кишига берсам”* дедилар. 40–50га яқин инсонлар – олимлар, ўқитувчилар ичидан тўғри ёнимга қелиб, *“бу гулдаста сизга қизим, энди ҳимоя навбати сизники”* дедилар. Шунака қувондимки, шунча олима аёллар ичидан гулдастани менга берганларидан (айниқса, ҳамкасбларим олдида) бир қувонсам, менинг илмий ишимни тезроқ яқунлаб ҳимояга чиқишимга ундаётганликларидан яна бир хурсанд бўлдим ва ҳатто гулни олиш учун ҳаяжонланганимдан ўрнимдан ҳам турулмай қолдим.

Устоз ҳар бир нарсага эътиборли, инсон учун чин дилдан қайғурувчи, дардига малҳам бўлувчи, кези келганда ёрдамини аямайдиган ғамхўр инсон эдилар, бир сафар Устознинг ёнларига борганимда бажарган ишларим бўйича ҳисобот бериб бўлганимдан сўнг секингина, *“Устоз турмуш ўртоғининг иши туфайли биз Қорақалпоғистонга яъни, Нукусга кўчиб кетяёмиз. Тошкентда Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида ишлашим керак, илмий ишим ортга сурилиб, Нукусдан Тошкентга келишим қийин бўладиёв”* дедим. *“Ҳечқиси йўқ”* дедилар Устоз. *“Қўлёзмалардан олган нарчаларингиз бўйича бир-бирига солиштириб кўриб ёзиб бораверинг. Қачон Тошкентга келсангиз яна ишлайверасиз, ҳимоя тақдир қилган кун бўлади, сиз ёзаверинг”* дедилар. *“Ҳа, яна”* деб, сўзларини давом эттирдилар Устоз, *“Нукусда мени синглим яшайди, танишиб олинг, Нукусга борсанглар нимадандир қийинчилик бўлса бориб учранг, ёрдам қилади, мен айтаман”* дея синглиси ва куёвининг исм фамилияси ҳамда адресини ёзиб қўлимга бердилар. Биз Нукусга борганимизда ҳеч бир қийинчилик бўлмаслиги аниқ, чунки турмуш ўртоғим давлат томонидан юборилаётган одам, бироқ Устознинг бу гапи менга зўр суянч бўлди. Устознинг меҳрибонлик ва хавотир билан ўз қизидек кўриб борган жойида муаммога дуч келмасин, бегона жойда кимга ишонишни билмай юрмасин, дея менга кўрсатаётган бу ғамхўрлигини ҳеч бир нарсага қиёс этиб бўлмасди. Шунчалар ҳаяжоландимки, биринчи марта бораётган, таниш–билишимиз йўқ бўлган бегона шаҳар Нукусда ҳам қариндошим бордек хурсанд бўлдим, меҳрибон, самимий ва ғамхўр Устозни менга насиб этганидан Аллоҳга Таолога шукрона айтдим!

Устоз, илм йўлида фидойи эдилар, илмий ишим бўйича қандайдир савол берсам, секин, оғир вазминлик билан жуда содда қилиб эринмасдан тушунтириб берардилар ва ҳатто баъзи тополмаган китобларимнинг номини сўраб топиб ҳам берардилар. Бир сафар чет элда чиққан бир китобда илмий ишим бўйича маълумот борлигини эшитганимдан сўнг, шу китобни бир неча бор эгасидан суриштирдим ва китобни ололмагач, Устозимга айтдим. *“Сиз Жиззахга қайтаверинг, ўзим гаплашиб олиб келтириб қўяман, бир келганда*

олиб кетарсиз” дедилар. Бир куни Устознинг шогирди Жалолиддин Жўраев менга, суриштириб юрган китобимни Адабиёт музейидан олиб кетишимни айтдилар. Жиззахдан зудлик билан йўлга чиқдим, Адабиёт музейига бориб, бир неча китоблар билан бирга Эронда чиққан ўша китобни олдим. Ўзимда йўқ хурсанд эдим, чунки илмий ишмнинг жаҳонда ўрганилиши бўйича кўлимда ҳеч бир маълумот йўқ эди. Бошқа китоблар билан бирга ушбу китобни олгач, Устозим Саидбек Ҳасанов ва Ж.Жўраевга сканер қилиб бир-икки кунда олиб келиб беришимни айтиб, раҳмат дея, музейдан чиқдим ва метрога тушдим (ҳар гал Устознинг ёнларига борганимда метро орқали келиб кетар эдим). Байрам арафаси бўлганлиги боис метрода милиция ходимлари сумкаларни текшириб ўтказишаётган эдилар (бошка пайт бўлса сумкангизни очиб, ичини кўринг десангиз ҳам текширмайди). Навбат менга келгач, милиция ходими китоблар ичидаги араб ёзувидаги китобни кўриб, бу қандай китоб? - деб сўради. Адабиёт китоби, дея жавоб бердим. Қаерда чиққан, деб берган саволига, Эронда чиққан, деб жавоб қайтардим. Сиз бу ёққа юринг, дея хонага бошлади ва савол-жавобдан сўнг Алишер Навоий метросидан икки метро нарида жойлашган бинога бир эркак ва бир аёл милиция ходимлари мени олиб боришди. Бу ерда бир майор ёки подполковник (ҳар қалай катта юлдузи бор) мени яна савол-жавоб қилди. Илмий ишим бўйича бу китобни илтимос билан зўрға олганимни, кўлимдаги китоб адабиёт китоби эканлигини, Эронда чиққанлигини, ҳеч бир диний китоб эмаслигини тушунтирдим. Бироқ улар тушунмас, телефон қилиб олай десам ҳам рухсат беришмади. Шу пайт бир аёлни олиб киришди ва сиз гувоҳсиз опа, мана бу аёлни араб ёзувидаги диний китобини кўрганингизни ёзиб беринг, дейишди. Ҳалиги аёл менга қараб бунақа китобларни кўчада кўз-кўз қилмай, уйингизда сақласангиз бўлмайдим, деди. Унга ҳам бу диний китоб эмаслигини тушунтирдим. Бироздан сўнг мутахассис чақирдик, ҳозир келиб бу китобни диний ёки диний эмаслигини текшириб беради, деди юлдузчали одам. Агар диний китоб бўлиб, ҳавотирли нимадир бўлса, ўзингиздан ўпқаланг дейишди. Китоб ҳақида қанча тушунтирсам ҳам тушунишни ишташмади, ҳеч бўлмаса Устозимга телефон қилиб олай, дедим охири. Телефонимни ҳам олиб қўйишди. Биз анча вақт мутахассис келишини кутдик, келишмади. Сўнгра турмуш ўртоғим, ака-укаларим орган соҳасида ишлашларини, хоҳласа ҳозир Вазирликда ишлаётган турмуш ўртоғимни телефон орқали суриштириши мумкинлигини, яқинларимни ҳавотирга қўйиб, уларга қарши ёмон иш қилишим мумкинмаслигини, агар милиция ходимлари ҳақ бўлиб чиқшмаса судга беришимни айтдим. Шундан сўнг у киши Устозим Саидбек Ҳасанов билан суҳбатлашдилар. Устоз уларга яна китоб ҳақида тушунтирдилар ва шогирди Жалолиддин акани юбордилар. Устоз чиройли қилиб тушунтирмаганларида яна қанча ўтирдим, билмадим. Жалолиддин ака келгач, яна бир қарра китоб ҳақида айтиб бердилар, бу вақтда ҳам (китобни кўриб берадиган) мутахассис келмаган эди. Улар китобни олиб қолишларини айтиб, бизга рухсат беришди. Илтимослар билан олган китобимни қолдириб кетишга кўзим қиймаса-да,

ташлаб кетишга мажбур бўлдим, Ж.Жўраев олдида хижолат бўлдим. Бироз муддат ўтгач, улар текшириб бўлишгач, ҳақиқатдан ҳам бу китоб форс тилида ёзилган адабиёт китоби эканлигини билишгач, китобни қайтариб беришди. Шу воқеадан сўнг Устозимнинг ёнларига борганимда Устоз бўлган воқеани эшитиб, Сурайёхон *“Илм— қудуқни игна билан ковлагандек гап”* деб бежиз айттирмаган, сиз қудуқ тубига етгунча бунақа воқеалардан кўлига дуч келасиз, чидайсиз ва сабр қиласиз. Илмий ишни ёзасиз, ўчирасиз ва яна ёзасиз ана шунда кўзлаган мақсадга эришасиз” дедилар. Яна бир бор Устозимнинг илм йўлида фидойий эканлигига ўшанда қойил қолганман. Устознинг чин маънода ҳақиқий одам эканликлари ва кучли билимга эга олим эканликлари ҳақида баъзи воқеаларни айтдим, холос.

Устозим Саидбек Ҳасановни охириги марта 2019 йил 11 сентябрь куни кўрдим. Улардан саломатлигини сўраш ва илмий ишни семинарга қўйиш учун рухсатини олиш мақсадида уйларига йўл олдим (ҳар гал Устозни йўқлаб ишхонасига борардим, бироз мазалари йўқлиги учун уйларига бораётган эдим). Эшик қўнғироғини босдим, ўғли Улуғбек чиқиб келдилар ва Устозни касалхонага ётқизганлигини айтдилар. Устозимни кўриб кетиш мақсадида қайси касалхонада эканлигини сўрадим ва бориб кўрсам бўладими, дедим. Касалхонанинг адресини ва қайси палатадалигини билгач, Улуғбек билан хайрлашиб касалхонага йўл олдим. Касалхонага кирар эканман, “Реанимация бўлими” деган ёзувга кўзим тушди (аввалига реанимацияда ётибди деган хаёлга бормаган эдим, чунки бир оз аввал аҳволлари жуда яхши эди), эшикка яқинлашгач, ҳамшира кимга келганлигимни сўради. Устознинг исми ва фамилиясини ва қайси палатада ётганлигини айтдим. Кими бўласиз, деди ҳамшира. Устозимнинг ўғли Улуғбекни *“яқиниман демасангиз киргизмайди она”* дегани ёдимга тушди ва ҳақиқатдан ҳам Устоз отамдек бўлиб қолганку, демак мен қизидекман, деган хаёл ўтди ва шогирдиман, қизиман, дедим. Ҳамшира тез кириб чиқинг, кўп қолиб кетиш мумкин эмас, дея халат берди. Мен Устоз ётган хонага қараб юрдим. Хонага киргач, ўнг томонда бир ҳамшира ниманидир ёзаётганига, бир ҳамширанинг осма уқолни улаётганлигига, ўртада кўтарилиб тушириладиган кроватда Устозимнинг ётганларига кўзим тушди. Устознинг ётган ҳолдалиги ва кўлига уқол улаб қўйилганлигини айтмасам, ўша виқор, ўша салобат ва ўша табассум, фақат *“келинг Сурайёхон”* деб, ўрниларидан туриб кутиб олмадилар, холос (Устоз ҳар гал борсам шундай сўзлар билан кутиб олардилар ва директор бўлсалар ҳам, албатта, ўринларидан туриб, *“ўтиринг”* деб стулни кўрсатиб кейин ўзлари ўтирардилар, Устоз отамдан ҳам ёшлари катта инсон эдилар, хижолат бўлардим, бу ҳолатни шу вақтга қадар ҳеч бир мансабдор шахсларда учратмадим, бу ҳам одамийликнинг яна бир кўриниши бўлса керак) ва бироз ҳорғин ҳолда эдилар. Ассалому алайкум, Устоз яхшимисиз, яхши бўлиб қолдингизми, дедим. Ўнг қўлларига уқол улаб қўйилганлиги сабабли чап қўлларини узатдилар (мен ҳеч қачон Устоз билан қўл бериб кўришмаганман, у киши буюк инсон эдилар), сал титраб турган қўлларини секин ушладим,

қўлимни қаттиқ сиқдиларки, гаплашиб бўлгунимизга қадар қўлимни қўйиб юбормадилар. “Яхшимисиз” дея бош ирғадилар. “Устоз энди семинарга қўйсам бўлади, сиз тузалиб чиққач, Худо хоҳласа семинардан ўтаман” дедим. Яна бош ирғадилар ва “яхши” дедилар. Ҳамшира тезроқ чиқиб кетишим кераклигини врач келаётганлигини, унга гап тегишини айтди ва мен, Устоз соғ бўлинг, соғайиб кетинг илоҳим, яна кўргани келаман, дедим ва ҳамон ушлаб турган қўшларидан секин қўлимни олдим. Устоз ҳамширадан хафа бўлгандек, кўзларини қатта-қатта очиб, овозлари титраган куйи астагина, “Сурайёхон теззлаатинг” дедилар, хўп, дедим ва чиқиб кетдим. Коридорга чиқиб йиғлаб юбордим, уйга етиб келгунимга қадар Аллоҳдан Устозимнинг умрларини узок қилишини сўрадим. Улуғбекка телефон қилиб, Устозимни кўриб чиқдим раҳмат сизга, Аллоҳдан тузалиб кетишларини тилайман, дедим.

Шу воқеадан сўнг орадан уч кун ўтди ва 14-сентябрь куни ҳамкасбим (у ҳам Саидбек Ҳасановнинг шогирди) Устозимизнинг вафот этганлигини ва жаноза соатини айтди. Томоғимга бир нарса тикилгандай бўлди, йиғлаб юбордим... Наҳотки, шундай улуғ инсон вафот этдилар! Наҳотки, бу дунёни тарк этдилар! Ҳали қиладиган ишлари кўп эди-ку! Саволлар гирдобида қолдим. Яна бир бор отамдан айрилгандек ҳис қилдим ўзимни. Чингиз Айтматовнинг “Бу дунёга ҳамма ҳам келади ва ҳамма кетади, ерда фақат одамларнинг хотираси қолади. Одамнинг умр йўли эса қисқа – қош билан қовоқ орасича. Одамдан одамга ўтадиган фикргина боқийдир; авлодлардан авлодларга ўтадиган сўзгина абадийдир”, деган сўзлари нақадар тўғри эканлигига амин бўлдим.

*Икки дунё бўлмагайсиз кам
Ишларингиз серсавоб бирам.
Яхшиликка ундагансиз ҳар дам
Меҳри дарё бўлган инсоним.
Сиз отамдек, азиз бўлган Устозим,
Жаннат макон бўлсин, Сизга илоҳим!*

*Бағри кенг, шогирдпарвар эдингиз,
Илм йўлида чин бадавлат эдингиз.
Сўзлари тотли, ўзи мулоийм,
Самимий, гўзал ҳулқли инсоним.
Сиз отамдек азиз бўлган Устозим.
Жаннат макон бўлсин, Сизга илоҳим!*

ҲАМ ОТАМ, ҲАМ ОНАМ

Ҳасанова Шафоат Саидбековна,
Алишер Навоий номидаги давлат
Адабиёт музейи катта илмий ходими,
филология фанлари доктори

Инсонларга ўзига ота—она танлаш имкони берилмайди. Агар менга шундай имконият берилганда ҳам, ўз ота—онамдек ота—онани танлай олмаган бўлардим. Болалик чоғларимда тенгдошларимнинг ота—оналарини ўз ота—онам билан солиштирдим ва фахр туйғуси билан Яратгандан миннатдор бўлардим! Чунки улар билимли, кўп соҳалардан хабардор зиёли кишилар эди.

Болалик чоғларим жуда бахтли ўтди. Отамиз ўта меҳрибон, ўта болажон инсон эдилар. Олти фарзандга бирдек меҳр берардилар. Ҳеч қайсимизни урмаганлар. Айб иш қилиб қўйсақ, норози нигоҳлари билан қараб қўйсалар бас, бизга шунинг ўзи етарли бўларди.

Кечки пайтлари ҳаммамиз йиғилиб, телевизор кўриб ўтирганимизда Дадам Раж Капурга тақлид қилиб, бошларига шляпа кийиб, елкаларига соябонни илиб “Дайди”нинг ашуласини айтиб берардилар. Кўпинча Ҳазрат Навоий ҳикматларидан мисоллар келтириб, бизга панд—насихат қилардилар. Заҳириддин Муҳаммад Бобур 12 ёшда подшоҳ бўлганини, ҳаёти кийинчиликда ўтганини, рубойларини айтиб берардилар. 1983 йил 14 февралда Бобурнинг 500 йиллик юбилейида укамиз ўзларини устозлари Ҳамид Сулаймонга ўхшаган деб қўйганлар. Акамизнинг исмларини устозлари Ҳамид Сулаймонга ўхшаган инсон бўлсин деб, “Ҳамидбек” қўйганлар. Раҳматлик опамнинг исмлари Зулфия эди. 17 йил умр кўрдилар. Шоира бўлишни орзу қилардилар. Шеърларни қоралаб, отамизга кўрсатардилар. Улар айрим сўзларини ўзгартириб, қофияларини тўғрилаб берардилар. Мактабдаги барча тадбирларга ўзлари шеър ёзардилар. Жуда қувноқ ва очиқкўнгил киз эдилар. Шoirалик қобилиятлари аслида отамиздан ўтган. Бир куни опамнинг шеър дафтарлари қўлимга тушиб қолди. Охириги саҳифасига шеър ёзилган эди:

Дадасининг энгларидан тортолмаган Зулфия...

Дафтарни отамиз ўз жавонларида сақлар эканлар. Уни секингина жойига қўйиб қўйдим.

Раҳматлик онамиз жуда оқила аёл эдилар. Ўқитувчи бўлишни орзу қилганлар. Илм олишга, ҳунар ўрганишга интилувчан, зийрак эдилар. Қишда иссиқ кийимлар тўқиб берардилар. Ёзда чиройли кўйлақлар тикиб берардилар. Кўп қаватли уйда турамиз. Уйимиз орқасидаги ҳовлида супача бўларди. Ўша ерда маҳалламиздаги кизларни йиғиб тикиш, тўқишни ўргатардилар. Қўшнилари, қариндошларга кўйлақ тикиб, ҳамманинг хожатини чиқарардилар.

Бир куни уйимиз ертўласида таъмирлаш ишлари олиб борилди. У ердан ишчилар араб ёзувидаги бир китобни топиб олиб, отамизга кўрсатишибди. 100 йил олдин чоп қилинган тошбосма китоб экан. Китобнинг муқоваси йўқ.

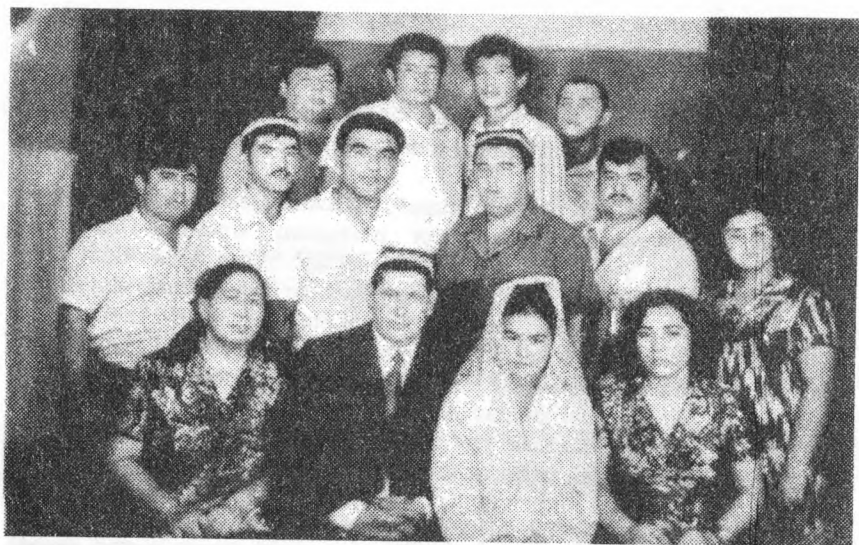
Саҳифалари сувга бўкиб, чириб кетган эди. Отамиз китобни таъмирлаш вазифасини бизга топширдилар. Китоб таъмирлаш асносида онамиз ўзлари араб ҳарфларини, сонларини ўрганиб, бизларга ҳам ўргатдилар. Араб тилига қизиқишимни илк бор онам уйғотган бўлсалар, кейинчалик раҳматлик Ботирбек амакимиз таътил вақтларида бизларга араб тилини, Куръон ўқишни ўргатганлар.

1992 йил Акам мактабни битириб, ҳужжатларини Шарқшунослик институтига топширдилар. Ўша йили раҳматлик онамиз Педагогика институтига кириш учун имтиҳон топширдилар. Акам ўша йили кира олмадилар, кейинги йили кирдилар. Онамиз ўша йили Рус филологияси сиртки бўлимига ўқишга кирдилар. Афсуски, хасталик тугайли ўқишларини тугатолмай қолдилар ва 40 ёшларида вафот этдилар.

Раҳматли отамиз онамиздан кейин уйланмадилар. Бешта болани бир ўзлари ўқитиб, уйли жойли қилдилар. Ҳаммасига бир ўзлари улгурардилар. Жуда тез ишлардилар. Вақтдан унумли фойдаланардилар. Жуда тартибли инсон эдилар. Ҳамма ишни уддалардилар. Овқатланишга жуда катта эътибор берардилар. Отамиз қўли ширин ошпаз эдилар. Эрта сахардан туриб 2 хил 3 хил таомнинг масаллиқларини тўғраб музлатгичга қўйиб қўярдилар. Онамиз ҳам чакқон, қўли ширин аёл эдилар. Лекин илк бор овқат қилишни отамиз ўргатганлар.

Раҳматлик Отамиз жуда сахий, қўли очик инсон эдилар. Ҳеч кимни курук қайтармасдилар. Ҳаттоки тўй хашам, йнгин қилганимизда, *“уйда ортиқча нарса қолдирманглар, ҳаммасини қўни-қўшига тарқатинглар”* дердилар. Бир куни Кафеда жиянимизга суннат тўйи ва синглимга Чорлари қилдик. Тоғора-тоғора овқату пиширикларнинг адоғига етиб бўлмайди. Худога шукур! Тўй тугади. Ҳаммани уйига кузатдик. Ўзимиз ҳам уйга қайтиб келдик. Ўзимизга овқат йўк. Дадамиз дарров маставага уннаб юбордилар. Ҳеч нарса қолмасин, ҳаммасини қўшниларга тарқатинглар, деб дастурхондан ортган уч тўрт хил пиширикни ҳам тарқаттирдилар.

Мактабни битирганимдан кейин Дадам мени ҳужжат топшириш учун Шарқшунослик институтига олиб бордилар. Шу соҳага йўналтирганлари учун улардан жудаям миннатдорман! Номзодликни ҳимоя қилганимдан сўнг 5–6 йил институтда талабаларга дарс бердим. Кейин яна адабиёт музейига докторантурага кирдим. Бир куни Дадамнинг хоналарига кирсам, кайфиятлари чоғ, хурсанд бўлиб ўтирибдилар. Сабабини сўрасам, Шарқшунослик институтидан фалончи келганди. *“Сиз Шафоатнинг адаларимисиз? деб сўради”* дедилар. Аввалига тушунмадим. Хонамга қайтиб кирдим. Ота–она учун фарзанди орқасидан танилиш, фалончининг отаси, фалончининг онаси, деган гапни эшитиш қанчалар бахт эканини кейин тушундим. *Илоҳим она-оналаримизнинг руҳлари шод, охиратлари обод бўлсин!*

АКАМИЗ ҲАҚИДА ХОТИРАЛАР

**Ҳасанова Халила Рустамовна,
Салимбаева Васида Рустамовна**

Янгийўл шахрининг қоқ марказида ишчи оиласида 5 та ўғил ва 4 та қиз фарзанд дунёга келади. Меҳнаткаш ва заҳматкаш ота-она фарзандларининг илмга чанқоқлигини кўриб, уларни олийгоҳларда ўқитишга қарор қилдилар. Уларнинг ўзлари дунёвий олийгоҳларда ўқимаган бўлсалар-да, фарзандларга билим бериш жараёнида ўзлари ҳам олий маълумотли болалари билан кўп мавзуларда баробар тортишар эдилар. Ана шу 9 та фарзанднинг каттаси Алибек Рустамов ўқишга киришга муваффақ бўлдилар. Катта илмий даражаларга эришдилар, олийгоҳларда дарс бердилар, кўпдан кўп илмий ишлар ёздилар. От изини той босар, деганларидек катта акамнинг ибрати туфайли яна бир акамиз Ботирбек Ҳасанов ҳам олийгоҳга ўқишга кириб, илмий даражаларга эга бўлдилар. Улардан сўнг Саидбек акамиз ҳам Шарк факультетига ўқишга кирдилар. Акалари қатори улар ўзларини илмга бағишладилар.

Акамиз Заҳриддин Мухаммад Бобур ҳаётини чуқур ўргандилар. Унинг кўплаб асарларини чет давлатлардан келтириб, Алишер Навоий номидаги ўзлари раҳбарлик қилган музейни бойитдилар.

2009 йил

45.	Смятение праведных. Фольклор и литературные памятники Узбекистана / Составление, вступительная статья, примечания и словарь А. Каюмова, Т.Мирзаева, С.Ҳасанова. –Москва.: Художественная литература, 2009. –С. 587–683.
-----	---

2010 йил

46.	“Бобурнома”даги арабий маъналарнинг текстологик тадқиқи. –Тошкент, 2010. 10 б.т. Ш.Рустамхўжаев билан ҳаммуаллифликда. Ўзбек, араб тилларида.
47.	Бобуршоҳнинг икки фармони. –Тошкент, 2010. 3 б.т. Ш.Рустамхўжаев билан ҳаммуаллифликда. Ўзбек, араб тилларида.

2011 йил

48.	Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Мубаййин. –Тошкент.: Mumtoz so‘z. 2011. –235 б.
-----	--

2013 йил

49.	Поэтико–типологическое исследование поэмы «Семь скитальцев». –Ташкент.: Мумтоз суз, 2013. –167 с.
-----	---

2014 йил

50.	Алишер Навои. Афоризмы / Нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. –Тошкент.: Шарқ, 2014. –237 б. рус, ўзбек, инглиз, немис, француз тилларида.
51.	Алийбег Рустамий хотираси. Одабийлик ва олимлик фазилатлари мужассам инсон / Нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. –Тошкент.: Адабиёт учқунлари, 2014. –237 б.
52.	Алишер Навои. Жемчужные строфы. –Ташкент.:Укитувчи, 2014.

2015 йил

53.	Алишер Навоий. Фарҳод ва Ширин. –Украина: Адеф–Украина, 2015.
-----	---

2016 йил

54.	Жавоҳиру ҳикоёт. –Тошкент.: Фан. 2016. –360 б.
-----	--

2017 йил

55.	Махмуд Кашгари. Дивану лугатит турк (Свод тюркских слов). В трех томах том I / перевод на русский язык с комментариями академика Алийбека Рустами. Подготовка к печати С.Ҳасанов и др. –Ташкент.: Мумтоз суз. 2017. –456 с.
-----	---

2018 йил

56.	Махмуд Кашгари. Дивану лугатит турк (Свод тюркских слов). В трех томах том II / перевод на русский язык с комментариями академика Алийбека Рустами. Подготовка к печати С.Хасанов и др. –Ташкент.: Мумтоз суз. 2018. –287 с.
57.	Махмуд Кашгари. Дивану лугатит турк (Свод тюркских слов). В трех томах том III / перевод на русский язык с комментариями академика Алийбека Рустами. Подготовка к печати С.Хасанов и др. –Ташкент.: Мумтоз суз. 2018. –318 с.

**ГАЗЕТА, ЖУРНАЛ ВА ТЎПЛАМЛАРДА ЧОП ЭТИЛГАН
МАҚОЛАЛАР:**

1968 йил

1.	“Сабъат абхур” (етти денгиз) луғати муаллифи ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1968. –Б. 15–17.
2.	Навой – арабшунос. Совет Ўзбекистони. –1968. 20 сентябрь. –Б. 2.

1972 йил

3.	Бобурнинг шеър тузилишига бағишланган асари // Совет мактаби. – Тошкент, 1972. –№ 5. – Б. 18–20.
4.	Бобур аруз ҳақида // Гулистон. – Тошкент, 1972. –№ 4. –Б. 21–33.
5.	Бобурнинг аруз ҳақидаги рисоласи // Фан ва турмуш. – Тошкент, 1972. – Б. 15–17.
6.	Бобур рисоласида тақте // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1972. –№ 5. –Б. 56–61.
7.	Метры, размеры и их способ изложения в трактате Бабура об арузе // Адабий мерос. – Тошкент, 1972. –№ 3. –Б. 112–117.

1973 йил

8.	Метры и размеры в трактате Бабура и их способ изложения // Адабий мерос. –Тошкент, 1973. –№ 3. –Б. 161–164.
9.	Арузшунос – олим / Тошкент оқшоми. –1973. 14 февраль –Б. 2.

1974 йил

10.	Новейшие публикации музея литературы // Мусульмане в Советском Союзе. – М., 1974. –С.28–31.
-----	---

1977 йил

11.	Азфарийнинг илмий-адабий мероси // Адабий мерос. –Тошкент, 1977. –№ 9. –Б. 45–48.
-----	---

1978 йил

12.	Захириддин Бобур муаммолари // Адабий мерос. –Тошкент, 1978. –№ 12. –Б. 42–48.
13.	Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий архиви // Адабий мерос. –Тошкент, 1978. –№ 13. –Б. 5–12.

1979 йил

14.	Об одном Хайдарабадском списке рукописи Бабура // Общественные науки в Узбекистане. – Ташкент, 1979. –№ 12. –С. 49–51.
15.	Открывший поэтов // Правда Востока. –1979. –№5.

1980 йил

16.	На службе народа (о библиотеке В.И.Беляева) // Правда Востока. –1980.
17.	Ҳамза архиви тавсифи ҳақида // Адабий мерос. –Тошкент, 1980. –№ 13. –Б. 45–48.
18.	Адабий мерос ва ёзувчилар // Адабий мерос. –Тошкент, 1980. –№ 14. –Б. 5–12.

1981 йил

19.	Наследие ученого / Сельская правда. –1981. 5 май.
20.	Заҳматкаш олим / Совет Ўзбекистони. –1981. 2 май.
21.	Неустанный исследователь / Сельская правда. –1981. 5 май.
22.	Заҳматкаш олима (Ф.К.Сулаймонова ҳақида) / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. –1981.

1982 йил

23.	Комрон, Фориғий, Дийда // Гулистон. –Тошкент, 1982. –№ 11. –Б. 51–63.
24.	Ҳ.Ҳ.Ниёзий хужжатлари // Адабий мерос. – Тошкент, 1982. –№ 19.
25.	Комрон Мирзо девони / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. –1982.

1983 йил

26.	Опыт по сбору и изучению рукописей советских писателей // Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной турк. конф. –Ташкент.: Фан, 1983. –С. 15–16.
27.	Ҳиндистон материаллари // Гулистон. –Тошкент, 1983. –№ 4. –Б. 68–71.
28.	Фориғий шеърлари // Шарқ юлдузи. –Тошкент, 1983. –№ 4. –Б. 110–115.

29.	Ҳиндистонда Бобур даври ўзбек адабий муҳити // Ёшлик. – Тошкент, 1983. –№ 4. –Б. 50–52.
30.	Умри бокий ғазаллар / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. –1983.
31.	Барҳаёт сатрлар / Тошкент ҳақиқати. – 1983.

1984 йил

32.	Ҳамзанинг Б.Тожибоев билан ёзишмалари // Адабий мерос. – Тошкент, 1984. –№ 29. –Б. 99–106.
33.	Ҳамза архиви материаллари // Адабий мерос. – Тошкент, 1984. –№ 30. –Б. 97–100.
34.	Озодлик фарзанди / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. –1984. 12 март.
35.	В письмах дуновение времени // Гулистан. – Ташкент, 1984. –№ 7. –С. 29–30.

1985 йил

36.	На истоках культуры / Советский Узбекистан. –1985. 14 март.
37.	Хужжатлар тилга кирганда / Тошкент ҳақиқати. –1985. 16 октябрь.

1986 йил

38.	Во славу благородства / Правда Востока. –1986. 14 январь.
-----	---

1988 йил

39.	Некоторые вопросы поэтики Навои // Адабий мерос. – Тошкент, 1988. –№ 45. –Б. 23–28.
40.	Дўстона ёзишмалар // Гулистан. – Тошкент, 1988. –№ 10. –С. 28–30.

1989 йил

41.	Когда рассказывают документы / Правда Востока. –1989. 19 апрель.
-----	--

1990 йил

42.	Цветовая гармония в поэме Навои // Санъат. – Тошкент, 1990. –№ 1. –С. 45–47.
43.	Шоир кундалиги / Тошкент ҳақиқати. –1990. 6 март.

1998 йил

44.	Маънавиятимиз миллий ифтихоримиз // Адабиёт кўзгуси. – Тошкент, 1998. –№ 4. –Б. 42–45.
-----	--

1999 йил

45.	Илм ва маърифат маскани // Мозийдан садо. – Тошкент, 1999. –№ 1. –Б. 15–17.
-----	---

2001 йил

46.	Таинственный охотник / Вечерний Ташкент. –2001. 4 февраль.
47.	Символ духовной красоты / Народное слово. –2001. 6 февраль.
48.	Истоки поэтических образов / Доверие. –2001. 2 февраль.
49.	Царь всех поэтов / Молодеж Узбекистана. –2001. 16 февраль.
50.	По следам рукописей Бабура / Народное слово. –2001. 10 мая.

2002 йил

51.	Азфарийнинг илмий–адабий мероси // Сино. – Тошкент, 2002. –№ 5. –Б. 18–21.
-----	--

2003 йил

52.	Даҳолар талқини / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. –2003. 13 июнь.
53.	Буюк қомусийлар / Тошкент ҳафтанома. –2003. 13 февраль.

2004 йил

54.	Матншуносликнинг долзарб муаммолари / Қишлоқ ҳақиқати. –2004. 6 февраль.
55.	Бобур “Куллиёти” қўлёзмаси топилди / Ўзбекистон овози. –2004. 8 июнь.
56.	Пайдошудани нухсаи дастнавис “Куллиёти Бобур” // Сино. – Тошкент, 2004. –№ 14. –Б. 47–50. –форс тилида.
57.	Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи илмий–маърифий маскан // Имом ал–Бухорий сабоқлари. – Тошкент, 2004. –№ 4. –Б. 18–21.

2005 йил

58.	Замон билан ҳамоҳанг / Тошкент оқшоми. –2005. 9 февраль.
59.	Бобур куллиётининг Техрон нухаси / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. –2005. 1 январь.
60.	Мушаррафлик / Хуррият. –2005. 19 январь
61.	Ҳамкорликнинг теран илдизлари // Соғлом авлод учун. –Тошкент, 2005. –№ 4. –Б. 8–10.
62.	Илм устоди ва беназир инсон // Умр илм имконияти. –Тошкент, 2005. –Б. 18–21.
63.	Бобурийлар меросини излаб // Камолитдин Бехзоднинг жаҳон маданияти тарихида тугган ўрни. –Тошкент, 2005. –Б. 16–17.
64.	Бобур ижодининг янги қирралари // Сино. –Тошкент, 2005. –Б. 18–20.
65.	Машхури жаҳонгир аждодларимиз / Ватанпарвар. –Тошкент, 2005. 26 август.

2006 йил

66.	Олис Синсинеттидаги мўъжизалар // Тафаккур. – Тошкент, 2006. – № 1. –Б. 35–40.
67.	Хориждан жой олган мерос // Сино. – Тошкент, 2006. – № 21. –Б. 15–19.
68.	Мангуликка дахлдор сиймо / Хуррият. –2006. 8 февраль.
69.	Бобурнинг “Бобурнома” асари хусусида / Постда. –2006. 11 февраль.
70.	Истиклол эъзозидаги мерос / Халқ сўзи. –2006. 15 февраль.
71.	Муаззам “Хамса”нинг мукамал наشري / Халқ сўзи. –2006. 27 июль.
72.	Японларни жалб қилган луғат / Хуррият. –2006. 11 октябрь.

2007 йил

73.	Бобур ва “Бобурнома”/ Ўзбекистон овози. –2007. 15 февраль.
74.	Бобур меросини излаб / Тошкент оқшоми. –2007. 14 февраль.
75.	Юксак инсоний фазилатлар соҳиби // Қалқон. – Тошкент, 2007. – № 2. – Б. 42–45.
76.	Шарқ қўлёмалари – маънавиятимиз манбалари // Ўзбекистоннинг ислом цивилизацияси ривожига қўшган ҳиссаси. –Тошкент–Самарқанд: Имом Бухорий республика илмий–маърифий маркази нашриёти, –2007. –Б. 332–334.

2008 йил

77.	Бобур ва унинг қўлёма мероси // Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент, 2008. – № 1. –Б. 34–42.
-----	---

2009 йил

78.	Меҳри дарё устоз // Ш. Шомуҳамедов замондошлар хотирасида. – Тошкент.: Чашма принт, 2009. –Б. 61–68.
79.	Мўйкалам мўъжизаси // Ўзбекистон матбуоти. – Тошкент, 2009. – № 5. – Б. 62–65.
80.	Мозий хотиралари // Ўзбекистон Шарқшунослик мактаби. – Тошкент.: Ўз МУ, 2009. –Б. 231–137; Шарқшунослар ҳаётидан шингил ҳангомалар // Ўзбекистон Шарқшунослик мактаби. – Тошкент.: Ўз МУ, 2009. –Б. 436–438.
81.	Япон олимпининг Бобуршуносликка қўшган улкан илмий ҳиссаси / Халқ сўзи. –2009. 12 май.

2010 йил

82.	Бесценное наследие призывает к добру / Народное слово. –2010. 13 февраль.
83.	Инсонийлик ғояларини тараннум этган буюк ижодкор / Тошкент оқшоми. –2010. 4 февраль.
84.	Полководец, поэт, меценат / Правда Востока. – 2010. 13 февраль.
85.	Духовное достояние народа / Вечерний Ташкент. – 2010. 12 февраль.

86.	Бабурнаме – энциклопедическое произведение // Мирас. – Ашхабад: ИП АН Туркменистана, 2010. – № 3. –С. 18–21.
87.	Любовью к родине полна душа // Тарих солномалари. – Тошкент: Ўзбекистон хорижий мамлакатлар билан алоқалар жамияти, 2010. –80 б. Рус, ўзбек, инглиз тилларида.
88.	Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. – Тошкент, 2010. – № 3–4. –Б. 140–142. Рус, ўзбек, инглиз тилларида.

2011 йил

89.	Эзгуликка бахшида умр // Тафаккур. – Тошкент, 2011. – № 2. –Б. 18–20.
90.	Дунёни хайратлангирган шеърят / Халқ сўзи. – 2011. 5 февраль.
91.	Навоийнинг дунёвий довуғи / Карвон. – 2011. 5 февраль.
92.	Цвести земле возраставшей такого поэта / Правда Востока. – 2011. 12 февраль.
93.	Красота твоя восходит, словно солнце надо мной... /Вечерний. – Ташкент. –2011. 9 февраль.

2012 йил

94.	Светоч гения озорят наши дни / Народное слово. –2012. 9 февраль.
95.	Творец гимна жизни / Правда Востока. –2012. 9 февраль.
96.	Илму маърифатнинг мангу манбаи / Тошкент окшоми. –2012. 9 февраль.
97.	Семь перевалов поэта / Правда Востока. –2012. 9 февраль.
98.	Юксак инсоний фазилатлар куйчиси / Тошкент окшоми. –2012. 12 февраль.

2013 йил

99.	Рамзий тимсоллар мухим бадийи восита / Тошкент окшоми. –2013. 8 февраль.
100.	Бобур ижоди ва унинг қўлзма мероси / Тошкент окшоми. –2013. 14 февраль.
101.	Ценитель красоты человека / Правда Востока. –2013. 14 февраль.

2014 йил

102.	Бебахо меросимизнинг халқаро эътирофи / Халқ сўзи. –2014. 29 январь.
103.	Величие гения / Вечерний Ташкент. –2014. 6 февраль.
104.	Жаҳон ичра мангу мерос / Моҳият. –2014. 7 февраль.
105.	Послания великого поэта / Народное слово. –2014. 8 февраль.
106.	Снискал мировую известность / Правда Востока. –2014. 14 февраль.

107.	Ценитель духовности и гуманизма / Народное слово. –2014. 14 февраль.
108.	Буюк давлат арбоби ва улуғ ижодкор сиймо / Вақт. –2014. 14 февраль.
109.	Ёзма мерос дурдоналари // Мозийдан садо. –Тошкент, 2014. – № 3.(63). –Б. 18–21.
110.	“Олам аҳли билингизким, иш эмас душманлиғ” / Халқ сўзи. –2014. 19 апрель.
111.	Улкан ва бебаҳо мерос / Халқ сўзи. –2014. 17 апрель.

2015 йил

112.	Уникальные фолианты Востока / Народное слово. –2015. 7 февраль.
113.	Бесценный вклад в развитие мировой литературы / Ташкентская правда. – 2015. 14 февраль.
114.	Величие гения древнего востока / Ташкентская правда. –2015. 7 февраль.

2016 йил

115.	Мангуликка дахлдор сиймо / Қибрай садоси. –2016. 6 февраль.
116.	“остРост наво, нағма тахсин дегил” / Халқ сўзи. –2016. 9 февраль.
117.	Эстетический принцип – основа творчества. Народное слово. –2016. 10 февраль.
118.	Уникальные раритеты в далеком краю / Народное слово. –2016. 10 февраль.
119.	Ҳазрат Навоийга эхтиром / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. –2016. 6 июнь.
120.	“Саъбаи сайёр”да ранглар жилоси / Адабиёт гулшани. II китоб. “Халқ сўзи” ва “Народное слово” газеталари таҳририяти кутубхонаси. 2016. – Б. 62–67.

2017 йил

121.	Роль Алишера Навои в мировой культуре / Народное слово. –2017. 8 февраль.
122.	“Нет Родины и счастья боле нет” / Правда Востока. –2017. 14 февраль.
123.	Бобур меросини излаб / Тошкент окшоми. –2017. 14 февраль.
124.	Алишер Навоийнинг жаҳон маданиятида тутган ўрни // “Алишер Навоий ижодий меросининг умумбашарият маънавий–маърифий тараққиётидаги ўрни” мавзудаги халқаро илмий конференция материаллари. –Навоий, Ўзбекистон. 2017. –Б. 49–54.
125.	Оила – ахлоқ пойдевори / Фаровон юрт. –2017. 9 февраль.
126.	Захириддин Муҳаммад Бобурнинг жаҳон маданиятида тутган ўрни // Бобур ва дунё. –Тошкент, 2017. – № 1. –Б. 9–15.

2018 йил

127.	Национальная гордость, фундамент будущего / Правда Востока. –2018. 16 февраль.
128.	Алишер Навоий ижодининг жаҳон маданиятида тутган ўрни / Тошкент окшоми. –2018. 9 февраль.
129.	Неизгладимый след в истории человечества / Народное слово. –2018. 14 февраль.
130.	Верность идеалам добра / Народное слово. –2018. 8 февраль.
131.	Величие духа и прозорливость / Вечерний ташкент. –2018. 20 февраль.
132.	Бебаҳо хазиналар силсиласи // Бобур ва дунё. –Тошкент, 2018. –№ 1. –Б. 24–27.
133.	Бобурнинг ўчмас илмий–адабий мероси / Тошкент окшоми. –2018. 14 февраль.
134.	Бобурнинг комусий асари // Мозийдан садо. –Тошкент, 2018. – № 2.(78)
135.	Бобур ва бобурийлар меросини излаб // Мозийдан садо. –Тошкент, 2018. – № 4.(80)

2019 йил

136.	Кўлэзма меросимиз – маънавий мулкимиз // Мозийдан садо. –Тошкент, 2019. – № 2.
------	--

**С.Р. ҲАСАНОВ РАҲБАРЛИГИДА ҲИМОЯ ҚИЛИНГАН ИЛМИЙ
ИШЛАР:**

1.	Низомиддинов Нажмиддин Фуломович. XVI – XVIII аср Ҳиндистон туркийзабон шоирлари адабий мероси. Номзодлик иши. –Тошкент, 1994 йил.
2.	Низомиддинов Нажмиддин Фуломович. XV – XIX аср Ҳиндистон туркийзабон адабиёти. Докторлик иши. –Тошкент, 2000 йил.
3.	Жўраев Жалолиддин Олимжонович. Жунуний ва унинг “Рисолаи муаммо” асари. Номзодлик иши. –Тошкент, 1998 йил.
4.	Жўраев Жалолиддин Олимжонович. Шарафиддин Али Яздий “Хулали Мутарроз дар фанни муаммо ва луғаз” асарининг текстологик ва киёсий–типологик тадқиқи. Докторлик иши. –Тошкент, 2019 йил.
5.	Шукруллаева Сайёра Имамовна. Восстановление художественного своеобразие “Бабурнаме” в его английских переводах (Дж. Ледина, У. Эрскина, А. Беверидж). Кандидатская диссертация. –Ташкент, 1989 год.
6.	Расулзода Назруллох. Захириддин Муҳаммад Бобурнинг “Мубаййин” асари ва унинг текстологик тадқиқи. Номзодлик иши. –Тошкент, 1995 йил.

7.	Матёкубова Мадина Ҳабибуллаевна. Огаҳий ижодида кичик шеърӣ жанрлар. Номзодлик иши. –Тошкент, 2000 йил.
8.	Соатова Нодира Исомитдиновна. Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романида эпик тасвир аъаналари. Номзодлик иши. –Тошкент, 2001 йил.
9.	Жўрабоев Отабек. Ҳазиний Хўқандий ҳаёти ва ижодий мероси. Номзодлик иши. –Тошкент, 2003 йил.
10.	Эшонова Салимахон Нишонбек қизи. XX аср бошларидаги Қўқон шоиралари (Нисо ва Хоний). Номзодлик иши. –Тошкент, 2006 йил.
11.	Нарзикулова Манзура Тўраевна. “Сабъаи сайёр” достонида фольклоризмлар ва ўзбек фолклориди Баҳром сюжетининг талқини. Номзодлик иши. –Тошкент, 2006 йил.
12.	Сайдалиев Тўлқин Хайриддинович. Бобур лирикаси бадиятининг русча таржималардаги талқини. Номзодлик иши. –Тошкент, 2007 йил.
13.	Абдуллаева Марғуба Дўстмиратовна. Тарихий насрий асарлар бадиятининг қиёсий таҳлили (“Бобурнома” ва “Шажараи турк” мисолида). Номзодлик иши. –Тошкент, 2008 йил.
14.	Соипов Сунатулла Норматович. Собир Сайқалийнинг “Қиссан Сайқалий” асари ва унинг қиёсий–текстологик тадқиқи. Номзодлик иши. –Тошкент, 2008 йил.
15.	Эшонкулова Сурайё Исомиддиновна. Нодира шеъриятида тарихий образлар талқини. Номзодлик иши. –Тошкент, 2011 йил.
16.	Жўраев Жамолиддин Аминжович. Комёб ҳаёти ва ижодий мероси манбалари тадқиқи. Номзодлик иши. –Тошкент, 2012 йил.
17.	Умурзоқов Баҳриддин Сафарович. Алий Сафийнинг илмий–адабий мероси ва унинг “Рашахот айн ул-ҳаёт” асарининг қиёсий–текстологик тадқиқи. Докторлик (PhD) иши. –Тошкент, 2019 йил.
18.	Раҳимжонов Масрур Нўъмонович. Ўзбек мумтоз лирикасида марсия жанри. Докторлик (PhD) иши. –Самарқанд, 2019 йил.
19.	Дўстова Сурайё Савроновна. Лаффасийнинг “Тазкираи шуаро” асари ва унинг қиёсий матний тадқиқи. Докторлик (PhD) иши. –Тошкент.
20.	Эшонкулова Сурайё Исомиддиновна. Нодира бадий маҳорати. Докторлик иши. –Тошкент.

С.Р.ҲАСАНОВ ОШПОНЕНТЛИГИДА ҲИМОЯ ҚИЛИНГАН ИЛМИЙ ИШЛАР:

1.	Хидирназаров Салимжон. Поэма «Хайрат ал–абрар» («Смятение праведных») Алишера Навои. Проблемы типологии и поэтической архитектоники. Кандидатская диссертация. –Ташкент, 1990 год.
2.	Ҳамудулла Караматов. Ўзбек адабиётида Куръон мавзулари (адабий тарихий таҳлил). Докторлик иши. –Тошкент, 1993 йил.

2010

16.	Абдулла Абдурахмон Қамаший Гулшаний. Тўй ва тўёна. Нашрга тайёрловчи: Жалолиддин Жўраев. –Жиззах: Сангзор, 2010. 2,0. б.т. Масъул муҳаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.
17.	Абдулла Абдурахмон Қамаший Гулшаний. Тўй ва тўёна. Нашрга тайёрловчи: Жалолиддин Жўраев. –Жиззах: Сангзор, 2010. 2,0. б.т. Масъул муҳаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.

2011

18.	Азиз Қаюмов. Ўзбекистон академиклари. Нашрга тайёрловчи: Озодбек Алимов. –Тошкент.: Mumtoz so'z, 2011. –367 б.
19.	Азиз Қаюмов. Дилкушо такрорлар ва руҳафзо ашъорлар. Нашрга тайёрловчи: Озодбек Алимов. –Тошкент.: Mumtoz so'z, 2011. –269 б.
20.	Профессор Илёс Низомиддинов. Нашрга тайёрловчи: Нажмиддин Низомиддинов. –Тошкент.: 2011. –52 б.
21.	Дилафгор. Гулшани Дилафгор. Нашрга тайёрловчилар: Адхам Маматкулов, Жалолиддин Жўраев ва Озодбек Алимов. –Тошкент.: Mumtoz so'z, 2011. 6,0 б.т. Масъул муҳаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.
22.	Паризод Исокова. Адабий жараён: фольклор ва бадият. –Тошкент.: Mumtoz so'z, 2011.–526. Масъул муҳаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.

2013

23.	Муҳаммаджон Ҳақимов. Шарқ манбашунослиги лугати. Нашрга тайёрловчилар: Юсуф Турсунов, Озодбек Алимов. –Тошкент.: “Davt press” НМУ, 2013. –495 б. Масъул муҳаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.
24.	Сурайё Эшонкулова. Тарихий шахс сиймоси ва бадият. –Тошкент.: Mumtoz so'z, 2013. –136 б. Масъул муҳаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.

2014

25.	Мавлоно Абдурахмон Жомий таваллудининг 600 йиллигига бағишланган кенгайтирилган илмий кенгаш материаллари. Нашрга
-----	---

	тайёрловчи: Жалолиддин Жўраев. –Тошкент.: Mumtoz so‘z, 2014. –207 б. Масъул мухаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.
26.	Алишер Навои. Жемчужные строфы. Автор художественного перевода Динора Азимова; автор кратких пояснений к четверостишиям Азиз Каюмов. –Ташкент.: ИПТД “O‘qituvchi”, 2014. –159 стр.
27.	Азиз Каюмов. Дилкушо такорлар ва рухафзо ашборлар. Нашрга тайёрловчи: Озодбек Алимов. –Тошкент.: Sharq, 2014. –269 б.
28.	Алишер Навоий. Устоз Абдурахмон Жомий вафотига ёзилган марсия. Тузувчи ва сўз боши муаллифи: Озодбек Алимов. – Тошкент.: Mumtoz so‘z, 2014. –34 б. Масъул мухаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.
29.	Шайхзода. Жалолиддин Мангуберди. Нашрга тайёрловчи: Жалолиддин Жўраев. –Тошкент.: Mumtoz so‘z, 2014. –187 б. Масъул мухаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.
30.	Ёқубжон Исҳоқов. Сўз санъати сўзлиги. –Тошкент.: O‘zbekiston, 2014. –319 б.
31.	Фахрий Ҳиравий. Равзат ус-салотин. Жавохир ул-ажойиб. Таржимонлар: Суйима Ганиева ва Жалолиддин Жўраев. –Тошкент.: Mumtoz so‘z, 2014. –187 б. Масъул мухаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.

2015

32.	Алишер Навоий. Хамсат ул-мутаҳаййирийн. Танқидий матн. Танқидий матни тузувчи ва сўзбоши муаллифи: Озодбек Алимов. –Тошкент.: Mumtoz so‘z, 2015. –192 б.
33.	Азиз Каюмов. Динора Азимова (Даврона). Подготовил к изданию: Озод Алимов. –Ташкент.:Mumtoz so‘z, 2015. –38с.
34.	Алишер Навои. Пятерица изумлений. Перевод на русский язык: А.Каюмова, Д.Азимовой. –Ташкент.: Издательство Национальной библиотеки Узбекистана имени Алишера Навои, 2015. –156с.

2016

35.	Азиз Каюмов. Қалб кўшиқлари (Академик В.Й.Зоҳидовнинг “Навоий ижодининг қалби” китоби тўғрисида). –Тошкент.: Mumtoz so‘z, 2016. –42 б.
-----	--

2017

36.	Жўраев Ж. Шарафиддин Али Яздийнинг “Рисолаи муаммо” асарининг текстологик ва қиёсий–типологик тадқиқи. – Тошкент: Mumtoz so‘z, 2017. – (12,05 б.т.) 204 б. Масъул муҳаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.
37.	Ал–Қомус. Арабча–ўзбекча қомусий луғат. I–жилд. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт–матбаа ижодий уйи, 2017. –846 б.
38.	Ал–Қомус. Арабча–ўзбекча қомусий луғат. II–жилд. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт–матбаа ижодий уйи, 2017. –894 б.

2018

39.	Жалолиддин Жўраев, Жамолиддин Жўраев. Жиззах вилояти тарихига оид лавҳалар. –Тошкент: Mumtoz so‘z, 2018 йил. – 30 б. Масъул муҳаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.
40.	Толиб Носир. “Бобурнома”даги форсий шеърлар таржимаси. –Фарғона: Фарғона, 2018. –163 б. Тақризчи: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.

2019

41.	Ўзбекистоннинг машҳур шоирлари. Нашрга тайёрловчилар: Жалолиддин Жўраев ва Жамолиддин Жўраев. –Тошкент: Mumtoz so‘z, 2019. –26 б. Масъул муҳаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.
42.	Жамолиддин Жўраев. Комёб ҳаёти ва ижодий мероси манбалари тадқиқи. –Тошкент: Mumtoz so‘z, 2019. –158 б. Масъул муҳаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.
43.	Сурайё Эшонқулова. Нодира ижодининг ўрганишда янгича ёндашув. Методик қўлланма. –Тошкент: Vneshinvestprom 2019, –96 б. Масъул муҳаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.
44.	Нодира Соатова. Анъанавийлик ва ворислик. –Тошкент: Mumtoz so‘z, 2019. –140 б. Тақризчи: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов
45.	Ал–Қомус. Арабча–ўзбекча қомусий луғат. III–жилд. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт–матбаа ижодий уйи, 2019. –910 б. Тақризчи: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.

2020

46.	Нуриддин Собуний Бухорий. Ал–Бидоя фи усулид–дин. Таржимонлар: Қудратуллоҳ Сидиқметов, Абдулқодир Пардаев, Мухаммадайюб Азимов ва бошқалар. –Тошкент: HILOL–NASHR, 2020. –169 б. Масъул муҳаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.
------------	---

47. Мажмуат ул-иншо. Нашрга тайёрловчилар: Жалолиддин Жўраев ва Озодбек Алимов. –Тошкент.: Mumtoz so'z, 2020. –43 б. Масъул мухаррир: филология фанлари доктори, профессор Саидбек Ҳасанов.

МУНДАРИЖА

САИДБЕК ҲАСАНОВ ХОРИЖЛИК ВА ЎЗБЕКИСТОНЛИК ОЛИМЛАР ЭЪТИРОФ ВА ЭҲТИРОМИДА

1. Шавкат Шарипов. Кириш сўзи. Устозга эҳтиром!.....	3
2. Азиз Қаямов. Қўлғезмалар фондида.....	5
3. Хайридин Султонов. Бир умрлик садакат.....	8
4. Зокиржон Машрабов. Толмас бобуршунос ва бобурийшунос эди....	10
5. Bilâl Yücel. Nâmi gibi hakiki “BEY” hocam Saidbek Hasan ile hatıralarım.....	13
6. Almaz Ülvi. Professor Saidbey Həsənovun xatirəsinə bir yarpaq söz.....	16
7. Игорь Шпак, Алла Истомина. Статъя-воспоминаие о Ҳасанове.....	22
8. Зоҳид Исломов. Олимлар сулоласининг издоши.....	29
9. Муслиҳиддин Муҳиддинов, Усмон Қобылов. Илм олами ва олам илми.....	32
10. Ҳамиджон Ҳомидий. Ҳалимлик.....	34
11. Ёқубжон Исоқов Яхшилиқ.....	36
12. Абдулла Аъзамов. Олимлик фазилати.....	38
13. Темур Тўрабев. Отамнинг амалий хурмати.....	39
14. Нурбой Жабборов. Илм ва ҳилм уйғунлиги.....	51
15. Қосимжон Содиқов. Ўзбек мумтоз адабиётининг кучли билимдони, манбашунос ва яхши инсон эди.....	54
16. Боқижон Тўхлиев. Жаҳон аҳлича илму донолиғи.....	57
17. Ҳамидулла Болтабоев. Етук Бобуршунос ва матншунос олим.....	63
18. Ҳамидулла Дадабоев. Яхшилиқ бяла ном чикариб, саодатга эришган олим.....	65
19. Сафо Матжонов. Маънавият чирогбони.....	68
20. Сапарбой Рўзимбоев. Қалби дарё.....	70
21. Насимхон Раҳмонов. Кўнгуллар очилур Бек акани эслаганимизда....	72
22. Нематилла Отажонов. Фазилати бисёр инсон эди.....	75
23. Дилором Салоҳий. Мақсади улуг, сўзи ишончли, қалами ўткир олим эдилар.....	77
24. Шоира Довиярова. Эсланса арзигулик захматкаш олим.....	81
25. Олмос Аҳмедова. Шарқшунос филолог – арабшунос олим.....	84
26. Қосимов Абдуғонир. Самимий инсон ёди.....	86
27. Рашид Зоҳидов. Илм мартабаси.....	87
28. Рихсатилла Алимухамедов. Жонкуяр шарқшунос!.....	89
29. Усмон Қосимов. Мумтоз адабий мерос ва давр.....	91
30. Мардонкул Турсунпўлатов. Ота орзусини ушалтирган йигитлар...	95
31. Зулҳумор Мирзаева. Кечикиш.....	97
32. Фарида Каримова. Устоз каторидаги инсон.....	99

33. Аббос Турсункулов. Дилкаш инсон, забардаст олим.....	100
34. Дилнавоз Салимова. Жиззахликларни яхши кураман.....	102
35. Бобоназар Муртазов. Навоийнинг етти тухфаси.....	104
36. Муқаддас Тожибоева. Зукко олим ва беназир устоз.....	110
37. Пошшажон Кенжаева. Устоз хотираси – қалба абадий.....	111
38. Маъмура Рашидова. Илмга бахшида умр.....	112
39. Салима Жумаева. Устоз ёди.....	114
40. Озода Тожибоева. Саидбек Ҳасановнинг навоийшунослик фаолияти хусусида.....	116
41. Илёс Исмоилов. Хамсашунос.....	119

ЖОНКУЯР УСТОЗ ВА ФИДОЙИ ИНСОН ШОГИРДЛАРИ ВА ЯҚИНЛАРИ ЭЪЗОЗИДА

42. Нажмиддин Низомиддинов. Инсонга ишонч – имонга хос садоқат белгиси.....	124
43. Жалолиддин Жўраев. Ҳаёт маслаклари яхшилик бўлган.....	125
44. Мадина Матякубова. Устозни хотирлаб.....	128
45. Нодира Соатова. Устозим ҳақида ёки айтолмаган дил сўзларим.....	131
46. Салимахон Эшонова. Яхшилик қил, яхшилик.....	137
47. Тўлқин Сайдалиев. Бобуршунослик қон-қонига сингиб кетган.....	138
48. Марғуба Абдуллаева. Одамийлар одамийси они бил.....	139
49. Сувайдулла Сойинов. Самимияти тилларда дoston олим.....	143
50. Сурайё Эшонқулова. Фазилатлари оламларга ибрат Устозим!.....	146
51. Жамолиддин Жўраев. Магншунос ва адабиётшунос олим.....	151
52. Масрур Раҳимжонов. Илм – игна билан қудук қазимок.....	152
53. Озодбек Алимов. Ибрат бўлгудек раҳбар эдилар.....	154
54. Сурайё Дўстова. Самимий, меҳрибон Устоз эдилар.....	157
55. Шафоат Ҳасанова. Ҳам отам, ҳам онам.....	164
56. Халила Ҳасанова, Васи́ла Салимбаева. Акамик ҳақида хотиралар.....	167

ҲАСАНОВ САИДБЕК РУСТАМОВИЧНИНГ БИБЛИОГРАФИЯСИ

1. Асосий илмий ишлари.....	169
2. Монография, китоб ва брошюралари.....	169
3. Газета, журнал ва тўпламларда чоп этилган мақолалари.....	173
4. С.Р.Ҳасанов раҳбарлигида ҳимоя қилинган илмий ишлар.....	180
5. С.Р.Ҳасанов оппонентлигида ҳимоя қилинган илмий ишлар.....	181
6. С.Р.Ҳасанов масъул муҳаррирлиги ва тақризчилиги остида нашр қилинган китоблар.....	182

ИЛМ-ФАН ФИДОЙИСИ – ЗАҲМАТКАШ ОЛИМ

Ҳасанов Саидбек Рустамович таваллудининг 75 йиллиги муносабати билан унинг ёрқин хотирасини ёъозлаш мақсадида юзага келган ёътироф ва ёътиром мақолалар жамланмаси

Мухаррир Суҳроб Ҳошимов
Мусахҳих Сурайё Ёшонкулова
Саҳифаловчи Аброл Ҳидоятлов

Нашриёт лицензияси №А1 242, 04.07.2013 й. Офсет қоғози. Босишга рухсат ётилди 12.09.2020 й. Формат 60x84 1/16. Гарнитура “Times New Roman”. Босма табоқ 12.0. Адади 200 нусха. Буюртма №80

«VneshInvestProm» масъулияти чекланган жамиятининг матбаа бўлимида чоп ётилди. 100011, Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси, 30.

*Устоз – отангдан улуғ, устоз қадами қутлуғ,
Устознинг ҳар каломи илму ҳикматга тўлуғ,
Устознинг дили равшан, устоз макони ёруғ,
Униб чиқар, албатта, устоз ташилаган уруғ,
Устоз қадами қутлуғ, устоз – отангдан улуғ!*

